SLOVENSKÁ REČ

56|1991|4|

CENA 17,— KČS

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Dolník, Pragmatizácia pojmu lexikálneho významu ■ J. Pavlovič, Predložka *bez* ako prostriedok gramatickej negácie ■ J. Glovňa, Vypúšťanie prísudkového slovesa alebo jeho častí v súvetí

DISKUSIE

M. Čarnogurská, O potrebe zjednotenia prepisu čínskych znakov, názvov a mien do slovenčiny ■ I. E. Kutlík-Garudo, *Rom*, alebo *Róm?* ■ Š. Ondruš, Ešte raz o pôvode názvu tatranskej rieky *Poprad* ■ J. Kačala, Na čo boli dobré „oneskorené argumenty" ■ K. Palkovič, O pôvode názvu *Plavecký hrad*

SPRÁVY A RECENZIE

Za Jurajom Pavelkom. K. Palkovič ■ Vedecká konferencia pri 240. výročí narodenia Juraja Fándlyho. M. Chadimová ■ 24. pracovné zasadnutie medzinárodného redakčného kolektívu Celokarpatského dialektologického atlasu. G. Barančoková ■ Novoje v zarubežnoj lingvistike. 20. S. Ondrejovič ■ Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. J. Trnková ■ BEĽČIKOV, J. A.: Leksičeskaja stilistika. O. Orgoňová

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

J. Dolník, Pragmatizácia pojmu lexikálneho významu 193
J. Pavlovič, Predložka *bez* ako prostriedok gramatickej negácie 203
J. Glovňa, Vypúšťanie prísudkového slovesa alebo jeho častí v súvetí 209

DISKUSIE

M. Čarnogurská, O potrebe zjednotenia prepisu čínskych znakov, názvov a mien do slovenčiny 214
I. E. Kutlík-Garudo, *Rom*, alebo *Róm?* . . 222
Š. Ondruš, Ešte raz o pôvode názvu tatranskej rieky *Poprad* 229
J. Kačala, Na čo boli dobré „oneskorené argumenty" 232
K. Palkovič, O pôvode názvu *Plavecký hrad* . 238

SPRÁVY A RECENZIE

Za Jurajom Pavelkom. K. Palkovič . . . 240
Vedecká konferencia pri 240. výročí narodenia Juraja Fándlyho. M. Chadimová . . . 240
24. pracovné zasadnutie medzinárodného redakčného kolektívu Celokarpatského dialektologického atlasu. G. Barančoková 243
Novoje v zarubežnoj lingvistike. 20. S. Ondrejovič 244
Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. J. Trnková 247
BEĽČIKOV, J. A.: Leksičeskaja stilistika. O. Orgoňová 251

ROZLIČNOSTI

Ako písať zložené prídavné meno *hluchonemý*. F. Kočiš 254

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 56 — 1991
ČÍSLO 4

Juraj Dolník

PRAGMATIZÁCIA POJMU LEXIKÁLNEHO VÝZNAMU

Táto štúdia nadväzuje na výklad o troch súčasných smeroch skúmania lexikálneho významu (Dolník, 1990a) a jej cieľom je prispieť k hlbšiemu objasneniu problematiky lexikálneho významu v súvislosti s postupnou pragmatizáciou tohto pojmu. Nejde v nej o predloženie ucelenej sústavy poznatkov, ale o rozbor istých možností určovania lexikálneho významu. Tento rozbor, prehľad o prístupoch ku skúmaniu lexikálneho významu (Dolník, 1990b) a spomínaný výklad o troch súčasných smeroch sú zamerané na to, aby sa v našej lexikálnej semaziológii nastolila otázka, či odrazové chápanie lexikálneho významu, ktoré sa u nás pevne zafixovalo, sa dá rozvíjať tak, že sa doň integrujú poznatky získané inými prístupmi k tomuto javu, a či treba budovať novú semaziologickú paradigmu, v ktorej sa istým spôsobom zužitkujú poznatky z odrazovej teórie.

Mnohí filozofi odmietajú otázku, *čo je význam ako východiskový bod skúmania sémantiky prirodzeného jazyka* s tým odôvodnením, že táto otázka ešte pred jej skúmaním vsugerúva ontologické chápanie významu, podľa ktorého význam je totožný s nejakým objektom. Podľa nich k otázke významu nemôžeme pristupovať priamo, na základe uvedenej otázky, ktorá je namierená na stotožnenie významu s istým objektom podobne ako napr. otázka, *čo je hlavné mesto Slovenska,* ale len nepriamo, položením otázky, ktorá sa má podobať na otázky typu *čo je prírodný zákon,* lebo taká otázka je zameraná na vypracovanie teórie, pomocou ktorej sa dá osvetliť povaha významu (Röska—Hardy, 1988). Podľa nášho názoru táto tradičná, ontologicky, presnejšie substančne zameraná otázka predpokladá síce odpoveď, že význam má substančnú povahu, ale táto odpoveď je vhodnou východiskovou tézou teórie významu. Táto teória je totiž úzko spätá s predteoretickou, intuitívnou predstavou o význame a ukázala sa ako fundamentálny poznatok teórie (v rozličných modifikáciách), ktorá vysvetľuje jazykový význam presvedčivejšie než relačná teória založená

na presvedčení, že význam je istý vzťah alebo teória, ktorá sa opiera o wittgensteinovskú tézu, že význam je zhodný s použitím jazykového výrazu. Podľa nášho názoru substančná teória lexikálneho významu sa vyznačuje najväčšou explikatívnou silou.

Pri substančnom chápaní lexikálneho významu sa celkom prirodzene ako prvotná ukazuje otázka špecifikácie substancie, s ktorou sa v teórii zaobchádza ako s definovaným významom. Pri špecifikácii významotvornej substancie sa môžeme opierať o výsledky testov s nositeľmi jazyka, pričom sa dobre dajú využiť výsledky psycholingvistických a psychologických výskumov. Vo väčšom rozsahu sa však využívajú výsledky lingvistických analýz jazykových výtvorov. Podľa toho, aký výtvor sa berie ako východiskový materiál skúmania, tieto analýzy sa rozčleňujú na semioticky orientované a na také, pri ktorých sa prvotné údaje získavajú pozorovaním výskytu lexikálnych jednotiek v texte (tieto dva smery sa, pravda, nevylučujú, naopak, pri výskume sa explicitne či implicitne spájajú).

V rámci semioticky orientovanej analýzy sa lexikálna jednotka skúma ako jazykový znak, pričom sa zdôrazňuje jej denotačná a klasifikačná funkcia. Pri analýze tohto druhu sa do popredia dostáva vzájomná závislosť denotatívnej a signifikatívnej stránky lexikálneho významu. Silnou teoretickopoznávacou oporou tejto analýzy je teória odrazu. Lexikálny význam je jazykovo stvárnený odraz.

Pri druhom type analýzy bádatelia pozorujú, v akých kontextoch sa istá lexikálna jednotka vyskytuje, a lexikálny význam vyvodzujú z toho, čo tieto exempláre znamenajú v sledovaných kontextoch. Podľa miery redukcie týchto exemplárov sa ukazujú tri možnosti vymedzenia lexikálneho významu.

1. Na maximálnej redukcii exemplárov spočíva vymedzenie lexikálneho významu ako štruktúry invariantných sémantických komponentov, t. j. spoločných komponentov sledovaných exemplárov. Ak sa vyjadríme jazykom množinovej teórie, ide o prienik množín sémantických komponentov pozorovaných exemplárov. Týmto postupom určený (systémový) lexikálny význam sa stotožňuje so signifikátom lexikálneho znaku, ktorý získavame pri semioticky orientovanej analýze; stotožňuje sa preto, lebo ako invariantné sa ukazujú tie komponenty, ktoré sú z hľadiska identifikácie triedy označovaných objektov relevantné. Invariantnosť komponentov je zviazaná s konštantnosťou designačnej funkcie exemplárov lexikálnej jednotky, ktorá je spätá s jej nominačnou funkciou. Je zrejmé, že pri tomto postupe dochádza v mnohých prípadoch k ťažkostiam, o ktorých svedčí napr. rozpor medzi invariantne chápaným lexikálnym významom a jeho lexikografickým opisom; napr. v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987) sa význam hesla *kaučuk* vykladá ako „pružná látka získaná zo šťavy

niektorých tropických stromov (kaučukovníka) alebo vyrobená umelo". Podľa koncepcie invariantných komponentov by sme tu museli zisťovať, čo spoločné má prírodný kaučuk s umelým, a to by nás priviedlo buď k veľmi chudobnému, nedostačujúcemu určeniu významu („pružná látka"), alebo do sféry znalostí expertov, čo sa prieči predstave o lexikálnom význame ako „laickom" pojme. Mohli by sme tu prípadne predpokladať dva významy („prírodný kaučuk" — „umelý kaučuk"), ale to sa zasa prieči intuitívnej predstave o význame slova *kaučuk,* ako aj lingvistickým kritériám na rozhraničenie významov.

Zoberme si ďalší ilustračný príklad z toho istého slovníka, a to heslo *hlboký* v 1. význame: „majúci veľkú hĺbku, *op.* plytký"; exemplifikácia: *h-á jama, rieka, h-ý výstrih; h-é oči; h-é hory* ... V exemplifikácii sa objavujú exempláre tohto adjektíva (po bodkočiarkach), ktoré ilustrujú významové odtienky, ktoré sa „nezmestia" do invariantného významu. Je známe, že toto riešenie sa považuje za rýdzo lexikografické a len z tohto hľadiska zdôvodniteľné (porov. prenikavý rozbor pojmu významového odtienku u J. D. Apresiana, 1974). Úsilie o určenie lexikálneho významu na základe maximálnej redukcie exemplárov naráža na ťažkosti, vyplývajúce z relatívnej nerovnorodosti objektov, na ktoré sa lexikálne jednotky v texte aplikujú. V pozadí týchto ťažkostí je „laická", ale bežnej jazykovej komunikácii vyhovujúca klasifikácia objektov, s ktorou je spojené konštituovanie lexikálnych významov v prirodzených jazykoch.

2. Na optimálnej redukcii exemplárov sa zakladá vymedzenie lexikálneho významu ako štruktúry invariantných aj variantných sémantických komponentov. Ak si opäť zoberieme na pomoc jazyk množinovej teórie, ide o zjednotenie množín sémantických komponentov pozorovaných exemplárov. Pri tomto postupe sa už pred analýzou ráta so spomínanou relatívnou nerovnorodosťou objektov a istou sémantickou rozmanitosťou exemplárov, a preto sa nepostuluje invariantný lexikálny význam (z čoho, pravda, nevyplýva, že jestvovanie invariantného významu sa úplne vylučuje). Tento postup je teda viac prispôsobený sémantickej realite, množinu sémantických komponentov redukuje na invarianty primerane povahe pozorovaných exemplárov (preto hovoríme o optimálnej redukcii). To značí, že sa vychádza z toho, že lexikálny význam sa konštituuje z podmnožín exemplárov lexikálnej jednotky, ktoré nemusia byť zredukovateľné na invariant. Lexikálny význam utvárajú spoločné sémantické komponenty exemplárov jednotlivých podmnožín plus spoločné komponenty exemplárov v rámci podmnožín. Dá sa to povedať aj tak, že lexikálny význam konštituujú významy exemplárov-typov, ktoré nemusia byť zredukovateľné na jeden abstraktnejší typ reprezentujúci systémový význam. To značí, že sa tu upúšťa od idealizovania postupnosti troch abstrakčných

úrovní pri prechode od empiricky daného exemplára k hyperlexéme (napr. Filipec — Čermák, 1985), lebo sa prihliada na fakt, že rekonštrukciu lexikálneho významu si nemôžeme paušálne predstavovať ako prechod od lexémy ako kontextového typu (prvá abstrakčná úroveň) k lexéme ako typu (druhá abstrakčná úroveň) na základe elementárnej abstrakcie. Napríklad spomínaný výklad významu slova *kaučuk* zahŕňa významy dvoch exemplárov-typov ‚prírodný kaučuk' + ‚umelý kaučuk', pretože v tomto prípade lexikograf nenašiel podklad na maximálnu redukciu exemplárov. Je prirodzené, že sa kladie otázka, či tieto exempláre-typy sú rovnocenné alebo hierarchizované. Odpoveď je naporúdzi. Niektorý typ exemplára je ústredný, oporný pre daný lexikálny význam, pretože je najlepším reprezentantom triedy všetkých exemplárov. Ide o najlepší reprezentant triedy z pozície nositeľov jazyka. V myslení na úrovni „prirodzenej" logiky, s ktorou je spätá „laická" klasifikácia, majú ústredné postavenie mentálne koreláty objektov, ktoré sú nositeľom jazyka v istom zmysle najbližšie, napr. často s nimi prichádzajú do kontaktu a isté znalosti o nich sú bežné. Tento pragmatický fakt sa prejavuje vo vyššej frekvencii a pravdepodobnosti výskytu kontextov v bežnej reči, ktoré sa vzťahujú na centrálny typ exemplára, v porovnaní s výskytom kontextov vzťahujúcich sa na hierarchicky nižší typ exemplára. Jazykovedec musí pri analýze jazykového materiálu prihliadať na tento fakt. Ak sa vrátime k nášmu ilustračnému slovu *kaučuk*, dá sa predpokladať (hovoríme o predpoklade, lebo sme neanalyzovali príslušné kontexty), že výskyt kontextov v bežnej reči, ktoré sa vzťahujú na typ exemplára ‚umelý kaučuk', značne prevyšuje výskyt kontextov vzťahujúcich sa na ‚prírodný kaučuk'. Ak je tento predpoklad správny, vyplýva z neho, že v triede ‚kaučukov' je pre nositeľa slovenského jazyka centrálnym exemplárom ‚umelý kaučuk', a teda jeho klasifikačne relevantné vlastnosti sa premietajú do centrálnych komponentov lexikálneho významu slova *kaučuk*, kým vlastnosti prírodného kaučuku, ktoré sú relevantné z hľadiska vymedzenia podtriedy ‚prírodný kaučuk', nachádzajú svoj odraz v okrajových komponentoch. Takáto štrukturácia lexikálneho významu sa označuje ako prototypová. Centrálne miesto v nej majú komponenty vzťahujúce sa na prototypový exemplár (typický, najlepší reprezentant triedy).

3. Na nulovej redukcii exemplárov je založené vymedzenie lexikálneho významu ako organizovaného súhrnu komponentov explicitne vyjadrených v kontextoch príslušnej lexikálnej jednotky. Určenie lexikálneho významu pri tomto postupe predpokladá zohľadnenie všetkých možných kontextových relácií skúmanej lexikálnej jednotky. Ide o podobný postup, ako keď sa fonéma vymedzuje ako trieda fón alebo morféma ako trieda morf bez abstrakcie a zovšeobecňovania. Organizácia súhrnu komponentov vy-

plýva z ich odstupňovanej nevyhnutnej prítomnosti v lexikálnom význame. Hierarchicky najvyššie stoja klasifikačne relevantné komponenty, za nimi sú zoradené komponenty, v ktorých sa odrážajú vlastnosti objektov označovanej triedy s odlišným stupňom pravdepodobnosti ich prejavu pri sprítomnení objektov v myslení v rámci „prirodzenej" logiky.

Prvý postup určovania lexikálneho významu je motivovaný úsilím o vymedzenie významu v rámci rekonštrukcie lexikálno-sémantického systému a je súbežný s postupmi na iných rovinách jazyka (zapadá teda do úsilia o rekonštrukciu jazykového systému). Názory na lexikálny význam určený týmto postupom sa rozchádzajú v otázke, či ide o konštrukt a či o objekt s korelátom v jazykovom vedomí. Prirodzene, sémantici uplatňujúci tento postup sú si vedomí toho, že sa tu idealizuje, schematizuje lexikálno-sémantická realita, ale idealizácia je súčasťou istého stupňa vedeckého poznávania aj v iných oblastiach. Podľa jednoduchej teoretickopoznávacej zásady, podľa ktorej pri konkretizácii abstraktného poznávacieho objektu treba prihliadať na to, od čoho sa odhliadalo pri konštruovaní tohto objektu, fungovanie systémového lexikálneho významu sémantici tejto skupiny vysvetľujú ako jeho aktualizáciu v reči, pri ktorej sa uplatňujú tie prvky, od ktorých sa pri poznávacom uchopovaní lexikálneho významu abstrahovalo. Mechanizmus aktualizácie sa opisuje termínmi ako zosilnenie, oslabenie, neutralizácia, rozštiepenie sémy a pod. (dobrý prehľad o týchto procesoch podáva napr. I. A. Sternin, 1990). Poukazuje na to, že sa aktualizujú aj také „sémy", ktoré sa označujú ako potenciálne, čiže nie sú skutočné sémy, lebo nie sú zahrnuté do systémového významu. Tieto prvky sa „tlačia" do lexikálneho významu, hoci v rámci lexikálno-sémantického systému nemajú dištinktívnu silu. Tento problém sa rieši tak, že v lexikálnom význame sa rozlišujú jadrové (dištinktívne) a periférne sémy (napr. spomínaný I. A. Sternin vyžaduje opis lexikálneho významu v jednote jeho jadrových a periférnych komponentov; pravda, toto riešenie má už dlhšiu tradíciu). Pozorujeme tu úsilie o odschematizovanie lexikálneho významu, tendenciu priblížiť jeho opis viac k „živému" jazyku, náznak pragmatizácie koncepcie lexikálneho významu.

Druhý postup je v súlade s touto tendenciou. Opis lexikálneho významu ako prototypovo organizovaného sémantického útvaru v mnohých prípadoch (prinajmenšom v doteraz analyzovaných prípadoch) zreálňuje predstavu o lexikálnom význame ako o jednej z operačných jednotiek jazykového myslenia. Vo vzťahu k mnohým prípadom zreálňuje predstavu o klasifikačno-nominačnej funkcii lexikálneho znaku (pripomeňme si, že dôležitý podnet na budovanie prototypovej teórie pochádza z psychologických experimentov zameraných na odhalenie mechanizmu klasifikácie v bežnom myslení). Koncepcia lexikálneho významu tu nadobúda výraznú

pragmatickú povahu, lebo je budovaná z tej perspektívy, z ktorej bežný nositeľ jazyka vníma svet a ukladá znalosti o ňom do svojej pamäti.

Tretí postup je už prejavom krajného pragmatického chápania lexikálneho významu, ktoré je motivované úsilím o maximálne priblíženie koncepcie k predteoretickej predstave o význame slova, t. j. aby bola intuitívne prijateľná (porov. Cruse, 1986). Významové komponenty majú síce odlišný status vzhľadom na stupeň ich nevyhnutnosti (konštitutívnosti), ale hranica medzi významovými a nevýznamovými komponentmi sa prakticky stiera. Táto koncepcia korešponduje s názormi z mimolingvistickej sféry. Uvedieme názory aspoň z dvoch oblastí. Švajčiarska psychologička G. Horstkotteová (1982) skúmala, ako recipient identifikuje príslušný význam viacvýznamového, resp. homonymného slova v texte. Zistila, že na základe „sémantického jadra" nemôžeme vysvetliť ani taký jednoduchý proces, akým je delimitácia polysémie v texte. Poukázala na to, že presvedčivé vysvetlenie tohto procesu vyžaduje, aby sme sa vzdali diferenciácie „sémantického jadra" a „encyklopedickej periférie". Odborníci z oblasti umelého intelektu R. Schank — L. Birnbaum — J. Mey (1989), ktorých zaujíma proces porozumenia textu, zdôrazňujú, že význam slova alebo výpovede je uložený v pamäti tak ako aj iné znalosti, čiže jestvuje len „encyklopédia", v ktorej je slovník neoddeliteľne spätý s ostatnými znalosťami.

Kým v rámci klasického systémového prístupu k určovaniu abstraktných jazykových jednotiek sa lexikálny význam zreteľne vyčlenil z obsahu vedomia, pragmatizácia pojmu lexikálneho významu vedie k jeho spätnému včleneniu, čo sa zdôvodňuje tým, že to zodpovedá reálnej existencii významu v mentálnej sfére nositeľa jazyka a umožňuje reálnejšie vysvetlenie fungovania lexikálnej jednotky v komunikácii. Obsah vedomia sa tu interpretuje ako sústava znalostí o svete (vrátane jazyka; porov. Dolník, 1978, kde hovoríme o kognitívnej potencii, kognitívnom minime a kognitívnej hodnote slova). Je zrejmé, že tieto znalosti sa dajú triediť z rozličných hľadísk. Jedným z kritérií je ich funkcia v tom zmysle, že niektoré sú klasifikačne relevantné a dištinktívne, iné nie. V tomto bode sa vlastne dostávame späť k základnej dileme: sú klasifikačne relevantné a dištinktívne znalosti konštituentmi lexikálneho významu ako jazykovo-mentálnej jednotky a či sú súčasťou významu slova ako sústavy znalostí, v ktorej majú osobitnú funkciu? Keď sa abstrahuje od kontextu (ako pri spomínanom prvom postupe určovania lexikálneho významu), odpoveď je taká, že táto funkcia je vlastná vyčleniteľnej samostatnej jazykovej jednotke. Otázka je, nakoľko je táto jednotka psychologicky reálna. Ak však zoberieme také jednoduché spojenia ako *dobré dieťa, zlé dieťa,* ich porozumenie predpokladá, aby komunikant okrem znalostí vymedzujúcich triedu

„dieťa“ mal aj znalosti o správaní dieťaťa, o tom, že môže byť poslušné alebo neposlušné. Podľa lingvistickej tradície hovoríme tu o aktualizácii obsahového prvku, ktorý nie je zahrnutý do systémového významu, čiže slovo nadobudlo v kontexte niečo, čo nie je v jeho abstraktnom význame (t. j. pribudlo to, od čoho sa abstrahovalo pri určovaní systémového významu). V súlade s touto tradíciou sa môžeme vyjadriť aj tak, že „poslušnosť — neposlušnosť“ je implikovaným prvkom lexikálneho pojmu ‚dieťa‘, ktorý sa prejavuje v kontexte. Z hľadiska efektívnosti porozumenia bežného kontextu a textu (efektívnosťou tu rozumieme plynulé, bezproblémové, „prirodzené“ porozumenie s čo najmenšou jazykovo-myšlienkovou námahou) je však otázne, či vysvetlenie, podľa ktorého recipient si najprv vybaví systémový význam a potom ho pod vplyvom kontextu upravuje, je primerané. Zdá sa, že je primeranejší výklad, podľa ktorého pri porozumení kontextu (textu) sa rovnocenne uplatňujú systémovo viazané aj implikované znalosti. Tento výklad sa zakladá teda na tom, že porozumenie textu nepredpokladá rozhraničenie sémantických a pragmatických znalostí. Tým sa, pravda, nepopiera klasifikačná a dištinktívna funkcia istých prvkov v rámci sústavy znalostí.

Ďalšie klasifikačné kritérium ponúkajú lexikálne jednotky vzťahujúce sa na objekty, ktoré sú predmetom odborného záujmu, pričom sa na ich označenie nepoužívajú osobitné termíny (príp. popri osobitnom termíne sa uplatňuje výraz bežného jazyka). Ide o delenie znalostí na odborné a neodborné. Kým v rámci systémovej lingvistiky lexikálne jednotky tohto druhu sa posudzujú ako prináležiace dvom podsystémom lexikálnej roviny jazyka a označujú sa napr. ako prípady medzisystémovej homonymie (*voda* — *voda* v zmysle H_2O), vplyvný filozof H. Putnam (1978), ktorý dáva zaujímavé podnety na analýzu významu v prirodzených jazykoch, odborné aj neodborné znalosti považuje za konštituenty významu slova, pričom argumentuje tým, že význam slova sa v jazykovom spoločenstve uplatňuje v súlade s princípom deľby jazykovej práce. Rozlišuje medzi stereotypom a extenziou. Neodborné znalosti sa vzťahujú na stereotyp, t. j. na normálny, typický reprezentant triedy (čiže má povahu prototypu), ktorý však nezahŕňa všetky extenzionálne príznaky. Na určenie extenzie potrebujeme aj odborné znalosti; napr. stereotyp slova *voda* obsahuje príznaky ako ‚bezfarebný‘, ‚priezračný‘, ‚bez chuti‘, ‚hasiaci smäd‘, ale jeho extenziu určujú až chemické znalosti viažúce sa na pojem H_2O. Sociálna dimenzia slova sa prejavuje aj v tom, že jeho význam sa určuje kooperáciou laikov a expertov (deľba jazykovej práce). V bežných, normálnych komunikačných situáciách sa vystačí so stereotypom, ale ak sa žiada určenie extenzie, využíva sa kooperácia. Táto predstava o význame slova sa potom rozvinula v dvoch smeroch.

H. J. Eikmeyer (1988) poukázal na postupnosť prechodu od neodborných k odborným znalostiam, na možnosť usporiadať kontexty a situácie, v ktorých sa prejavujú rozličné významové komponenty, podľa narastania ich odborného charakteru (dobrým príkladom prechodu od odborného k neodbornému kontextu sú popularizačné texty). Čím viac sa približujeme k čisto odbornému textu, tým viac sa „strácajú" komponenty stereotypu. Z tejto kontinuity a zo situačno-kontextovej závislosti stereotypu vyvodzuje, že sa treba vzdať členenia komponentov na odborné a neodborné, a obidva typy komponentov zjednocuje do jedného zväzku, ktorý nazýva stereotyp.

Druhý smer sa vyznačuje tým, že sa zdôrazňujú odlišné hľadiská nazerania na označovaný objekt v rozličných kontextoch a situáciách a s každým aspektom sa spája istý stereotyp. To značí, že lexikálny význam je konštituovaný štruktúrou stereotypov, ktorá sa v danom jazykovom spoločenstve považuje za záväznú. Štrukturácia stereotypov (ich hierarchizácia) závisí od relatívne ustálených záujmov jazykového spoločenstva (Lutzeier, 1985). V rámci tejto koncepcie odborné aj neodborné znalosti sú späté s rozličnými stereotypmi, ktoré súhrnne vymedzujú extenziu slova.

Niet tu miesta na analýzu týchto názorov a diskusiu o nich, a tak len podčiarkujeme dve závažné myšlienky, ktoré sú podnetné pre ďalší výskum lexikálneho významu z pragmatického hľadiska: a) stereotyp je determinovaný situačným a jazykovým kontextom a je uložený v pamäti komunikanta s touto kontextovou závislosťou (preto sa ľahko vybavuje, keď sa explicitne navodí príslušný kontext); b) so stereotypom je spätá preferencia záujmov komunikantov, čiže sa v ňom výrazne prejavuje jednota poznávacej a hodnotiacej aktivity nositeľov jazyka.

Pojem stereotypu navodzuje predstavu o norme ako o ďalšom klasifikačnom kritériu znalostí spätých s lexikálnou jednotkou. Toto kritérium považujeme za závažné, lebo v jeho pozadí je spájanie otázky lexikálneho významu s jedným zo základných pojmov náuky o fungovaní jazyka. Do pojmu normy sa premieta hodnotiaci vzťah nositeľa jazyka k použitiu jazykových jednotiek. Také použitie jednotky, ktoré je v súlade s normou, sa hodnotí ako dobré, normálne. Ak sa použitie jednotky vymyká norme, hodnotí sa buď ako zlé, neprijateľné, alebo ako nezvyčajné, inovačné, a preto nápadné (expresívne v širokom chápaní), vyžadujúce osobitnú pozornosť, osobitné jazykovo-myšlienkové úsilie na pochopenie zmyslu narušenia normy. V istých prípadoch (napr. pri štýlovej norme) však na hodnotiacej škále nachádzame aj hodnoty ako ‚menej dobré', ‚na hranici prijateľnosti', ktoré naznačujú toleranciu a súčasne neostrosť hranice istej normy. Popri syntaktickej, onomaziologickej, štýlovej a inej norme je lexikálna jednotka zviazaná aj s lexikálnou znalostnou normou, ktorá

určuje, že isté znalosti o výseku skutočnosti, na ktorý sa lexikálna jednotka vzťahuje, nositelia jazyka hodnotia ako normálne, teda také, ktorých prítomnosť pri použití lexikálnej jednotky nevzbudzuje osobitnú pozornosť a nevyžaduje osobitné jazykovo-myšlienkové úsilie na pochopenie zmyslu použitia lexikálnej jednotky. Lexikálnu znalostnú normu dobre znázorňujú slovníkové výklady lexikálneho významu spolu s exemplifikáciou. Je zrejmé, že hranica medzi znalosťami hodnotenými ako +normálne a —normálne je široká a priepustná, čo je spôsobené individuálnymi rozdielmi vnútri jazykového spoločenstva, ako aj relatívnou neurčitosťou hodnotiacej škály. Ak sa však táto norma zreteľne poruší, komunikant zisťuje, že kontextom sprostredkúvaná znalosť nezodpovedá jeho očakávaniu, ktoré je viazané na súbor znalostí bežne spájaných s danou lexikálnou jednotkou, a porušenie normy hodnotí ako neprijateľné (nechápe zmysel takého použitia lexikálnej jednotky) alebo ako neobvyklé, pretože sprostredkúvaná znalosť je mimo oblasti znalostí vymedzenej jazykovou konvenciou. Táto oblasť znalostí sa kryštalizuje štandardizáciou jazykových kontextov, prostredníctvom ktorých príslušný druh znalostí nadobúda sémantickú (teda jazykovú) povahu. Lexikálnu znalostnú normu utvára istý okruh používateľov jazyka, takže napr. v prípade spomínanej medzisystémovej homonymie ide o dve znalostné normy. Odborné aj neodborné znalosti môžeme síce zjednotiť do spoločného zväzku informácií, ako to navrhuje spomínaný H. J. Eikmeyer, ale to nič nemení na fakte, že neprekrývajúce sa znalosti z jednotlivých súborov sa z hľadiska príslušných noriem hodnotia ako nie normálne, teda vyžadujúce osobitnú jazykovo-myšlienkovú námahu pri usúvzťažnení so súborom znalostí z nevlastnej normy. Iná otázka je, ako je štruktúrovaný súbor znalostí viažúcich sa na lexikálnu znalostnú normu. Pretože lexikálna znalostná norma sa utvára pomocou štandardizovaných kontextov, referenčný typ kontextu, v ktorom sa odráža označovaný objekt v istom aspekte, určuje istý typ zoskupenia znalostí. Čím viac štandardizovaných kontextov lexikálna jednotka implikuje, tým viac takých zoskupení na seba viaže. Tieto zoskupenia, na ktorých označenie môžeme použiť termín stereotyp, sú organizované na axiologickom princípe, t. j. podľa preferenčného modelu nositeľov jazyka, ktorý sa uplatňuje pri kognitívno-komunikačnom zaobchádzaní s príslušným objektom. V preferenčnom modeli sa odráža hierarchizácia potrieb a záujmov nositeľov jazyka vo vzťahu k objektom. Ak sa vrátime k príkladu so slovom *kaučuk*, v preferenčnom modeli „kaučuku" najvyššie miesto zaujíma súbor znalostí, že je to umelá látka (porov. predchádzajúci výklad o prototypovej štrukturácii lexikálneho významu), z ktorej sa vyrábajú tie a tie výrobky, až potom nasleduje súbor znalostí o tom, aké vlastnosti má kaučuk (tu je aj prirodzená logická nadväznosť, pretože myslíme na vlastnosti kaučuku

prejavujúce sa na výrobkoch z neho), a na hranici s odbornou znalostnou normou je súbor znalostí o tom, aká je to látka z ekologického a zdravotného hľadiska (tu je logický vzťah vyplývania z poznatku, že ide o umelú látku). Otázky, z čoho sa kaučuk vyrába, ako sa vyrába, aké sú jeho chemické vlastnosti a pod., súvisia s preferenčným modelom experta. Štruktúru významu lexikálnej jednotky vymedzeného pomocou pojmu lexikálnej znalostnej normy tvorí teda vzťah axiologicky primárneho stereotypu k sekundárnym stereotypom, pričom tento vzťah môže (ale nemusí) byť zviazaný s istým typom logického vzťahu.

Po rozbore novších prístupov k objasneniu lexikálneho významu (porov. aj citované práce v úvode štúdie) a po načrtnutí možností vymedzenia tohto pojmu sa vynára otázka, aké miesto má pojem systémového lexikálneho významu medzi pojmami, ktoré vznikli v procese pragmatizácie chápania významu lexikálnej jednotky. Je zrejmé, že túto otázku treba riešiť v širokom rámci objasňovania vzťahu medzi sémantikou a pragmatikou.

Literatúra

APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974, s. 243—255.

CRUSE, D.: Lexical semantics. Cambridge, University Press 1986, s. 19.

DOLNÍK, J.: Slovný význam a jeho explikácia. Jazykovedný časopis, *29*, 1978, s. 112—122.

DOLNÍK, J. (1990a): Tri prístupy vo výklade lexikálneho významu. Slovenská reč, *55*, 1990, s. 74—86.

DOLNÍK, J. (1990b): Prístupy ku skúmaniu lexikálneho významu. Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 49—60.

EIKMEYER, H. J.: Word, Sentence and Text Meaning. In: Text and Discourse Constitution. Empirical Aspects, Theoretical Approaches. Red. J. S. Petöfi. Berlin — New York, Walter de Gruyter 1988, s. 215—267.

FILIPEC, J. — ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985, s. 29.

HORSTKOTTE, G.: Sprachliches Wissen: Lexikon oder Enzyklopädie? Bern, Huber 1982, s. 90.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

LUTZEIER, P. R.: Linguistische Semantik. Stuttgart, Metzler 1985. 193 s.

PUTNAM, H.: Meaning, Reference and Stereotypes. In: Text and Translation. Red. F. Quenthner — M. Guenthner. London 1978, s. 61—81.

RÖSKA-HARDY, L.: Die 'Bedeutung' in natürlichen Sprachen. Frankfurt am Main, Athenäum 1988, s. 10—11.

SCHANK, R. — BIRNBAUM, L. — MEY, J.: K integracii semantiki i pragmatiki. In: Novoje v zarubežnoj lingvistike. 24. Red. M. A. Oborina. Moskva, Progress 1989, s. 32—47.

STERNIN, I. A.: Kommunikativnyj analiz struktury leksičeskogo značenija. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, *43*, 1990, s. 282—289.

Jozef Pavlovič

PREDLOŽKA **BEZ** AKO PROSTRIEDOK GRAMATICKEJ NEGÁCIE

Medzi prostriedkami gramatickej negácie rozoznávame tri skupiny prostriedkov, a to podľa ich funkcie. Na prvom mieste sú to základné negačné prostriedky, ktoré reprezentuje morféma *ne-*, pričom osobitné miesto majú popieracie vetné príslovky a popieracie modálne slovesá, ďalej častica *nie*, ako aj popieracie častice typu *figu*. Do tejto skupiny zahrnujeme aj predložku *bez*. Do skupiny gramatických prostriedkov negácie popri základných patria aj združené a intenzifikačné, resp. modifikačné prostriedky negácie.

Cieľom tejto štúdie je odôvodniť miesto predložky *bez* v skupine základných negačných prostriedkov, ako aj analyzovať jej rozmanité funkcie, ktoré sa uplatňujú pri operácii gramatickej negácie. Ostatným prostriedkom sa tu nevenujeme, podrobnejší rozbor ich funkcií sme podali na inom mieste (Pavlovič, 1989).

1. Predložku *bez* zaraďujeme medzi prostriedky gramatickej negácie pre jej charakter gramatického slova a osobitný lexikálno-syntaktický význam. Predložky ako slovný druh sú gramatické slová, ktoré s nepriamymi pádmi podstatných mien, zámen a číslovieк vyjadrujú syntagmatické vzťahy (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966). Ako synsémantické, gramatické slová vstupujú do týchto vzťahov len s príslušnými menami, keďže sú nesamostatnými komponentmi syntagiem (porov. Kočiš, 1988).

V jazykovednej literatúre sa predložka *bez* v predložkových spojeniach charakterizuje ako korelát prefixu *bez-*, pričom prefix *bez-* sa pokladá za prostriedok lexikálnej negácie (Pavlovič, 1985). Hodnotenie predložky *bez* ako prostriedku gramatickej negácie sa nezakladá len na čírej analógii s uvedeným korelátom, ale má oporu vo viacerých jazykovedných prácach. Pravda, informácie tohto druhu sú pomerne roztratené a pritom len akoby druhotné. Z týchto poznatkov možno vedno s opisom jazykového materiálu zostaviť ucelený obraz o formálnych a funkčných potenciách predložky *bez* ako gramatického negátora, ktorý v neposlednom rade môže poslúžiť aj pri lexikografickom opise tejto predložky ako prvku slovnej zásoby spisovnej slovenčiny.

Na predložku *bez* z hľadiska negácie upozornil V. V. Vinogradov (1947), keď ju expressis verbis označil ako otricateľnyj predlog. Táto jeho myšlienka však načas upadla do zabudnutia, lebo napr. ani v akademickej ruskej gramatike z r. 1980 sa predložka *bez* nespomína medzi prostriedkami negácie, hoci negačnej problematike sa tu venuje pomerne široký priestor.

Miesto medzi gramatickými prostriedkami negácie v ruštine a ukrajinčine prisúdila predložke *bez* N. G. Ozerovová (1978).

V českej jazykovednej literatúre si predložku *bez* všíma D. Konečná (1974), ktorá uvádza, že táto predložka tvorí opozitný vzťah s predložkou *s*. Z tohto vzťahu sa vychádza aj pri hodnotení predložky *bez* v Mluvnici češtiny 3 (Skladba, 1987). V tejto príručke sa však predložka *bez* hodnotí ako príležitostný lexikálno-syntaktický prostriedok negácie, ktorý za istých okolností prechádza k prostriedkom implikatívnej negácie. Takéto rozpačité zaradenie predložky *bez* raz medzi základné gramatické prostriedky, raz medzi implikatívne prostriedky možno odstrániť spresnením odpovede na otázku, či pri tejto predložke ide o explicitné alebo implicitné vyjadrenie negátora, lebo uvedené dve skupiny negačných prostriedkov možno hodnotiť práve na základe tohto východiskového vzťahu. Nazdávame sa, že predložka *bez* ako nesamostatné gramatické slovo so svojím špecifickým významom vyjadrujúcim chýbanie, nedostatok alebo neprítomnosť patrí do skupiny základných gramatických prostriedkov negácie.

V slovenskej jazykovednej literatúre sa vzťahu medzi predložkou *bez* a negáciou dotýka J. Orlovský (1959), pravda, jeho úvahy sú ešte nepresné, a to najmä z funkčného hľadiska. V súvise s vyjadrovaním doplnku si osobitné postavenie predložky *bez* všimol J. Kačala (1963; 1971, s. 192) a v súvise s ostatnými vetnými členmi J. Oravec (1968, s. 23—25), ktorý sa však málo venuje predložke *bez* ako súčasti menného komponentu prísudku; medzi týmto prípadom a ostatnými prípadmi používania predložky *bez* v nepredikatívnych vzťahoch je totiž hraničná čiara rozdeľujúca dva funkčné okruhy tohto prostriedku ako negátora.

Funkčné rozlíšenie podľa kritéria, či je predložka *bez* súčasťou predikatívnej alebo determinatívnej syntagmy, má za následok rozlíšenie, či ide o predložku *bez* ako formálny prostriedok vetnej negácie, alebo o prostriedok členskej negácie.

2. *Predložka b e z ako súčasť mennej zložky prísudku.* — Vlastný význam predložky *bez* sa konkretizuje morfologickým významom genitívu. V slovesno-mennom prísudku vyjadruje príznak prisudzovaný podmetu; takýto prísudok pozostáva zo sponového slovesa a menného predložkového spojenia. Predložka *bez* ako vetný zápor popiera, že príznak je prítomný, čiže popiera vzťah medzi subjektom a kladným predikátom. Vyjadruje tak neprítomnosť, nedostatok, zbavenie sa, neexistenciu príznaku, čím významovo a funkčne zastupuje morfému *ne-*:

2.1. vyjadruje neexistenciu, resp. popretie stavu:

List nebol podpísaný, bol *bez* adresy, napísaný cudzím strojom ... (Ballek)
— A ja som *bez* anjela, dohodnime sa, teba bude strážiť cez deň, mňa v noci ...

(M. Ferko) — Je *bez* kabáta, neobriadený, v košeli z minulého týždňa, v papučiach na bosú nohu. (Chrobák)

Kým uvedené príklady možno interpretovať parafrázami *nemal adresu, nemám anjela, nemá kabát,* v prípade, keď sa predložkový výraz typu *bez* + *meno* stretne s negáciou slovesa, negácia sa ruší a takéto vety možno interpretovať afirmatívnymi parafrázami, napr. *Šťastie b e z závisti nebýva* (príslovie) (t. j. so šťastím ide/býva spojená závisť). — *B e z významu neboli ani etické dôsledky jeho individualizmu* (Vilikovský) (t. j. aj etické dôsledky jeho individualizmu mali/zohrali istý význam). Predložkový výraz s predložkou *bez* sa môže spájať aj s inými sponovými slovesami:

Bratislavský rozhlas portrétoval osobnosť mladej, pôvabnej populárnej speváčky, ktorej tvár vždy zostáva *bez* úsmevu, vždy je vážna, melancholická. (Nitriansky hlas) — Kto si netrúfa, môže odstúpiť a jeho meno zostane *bez* hanby. (M. Ferko) — Teraz podnik zrušili a Feri ostal *bez* miesta, ale v strážnickej uniforme chodí stále. (Zimková)

Keď sa v uvedenom type predikátu k mennej časti pripája častica *nie,* vyjadruje sa oslabená afirmácia: *Sú n i e b e z rozpakov.* — *Je n i e b e z groša.* (úzus)

2.2. Predložka *bez* vyjadruje popretie, neexistenciu vlastnosti subjektu. Aj tu je prostriedkom vetnej formy negácie:

V jeseni čerstvé perie je *bez* tohto nádychu. — Mláďatá sú podobné starým, ale sú širšie na chrbtovej strane a na brušnej *bez* zelenavého nádychu a bez fúzov. — Krídlové krovky sú *bez* obruby ... — ... spodok je nevýrazne hnedoškvrnitý, juvenily sú podobne zafarbené, ale *bez* žltej škvrny na hrdle ... (Ferianc)

V uvedených príkladoch sa vyjadruje čistá vlastnosť subjektu. Tieto spojenia možno parafrázovať spojeniami slovies *nemať, neobsahovať* a pomenovaním vlastnosti.

Osobitnú skupinu tvoria konštrukcie, ktoré sú ekvivalentné s uvedenými vetnými štruktúrami, ale uplatňuje sa v nich elipsa slovesného komponentu prísudku. Majú konštatačnú výpovednú formu. Patria k nim rozličné nadpisy, mottá a pod.:

Bez nadpisu. — *Bez* motta. — Zrazu toľká láskavosť! A *bez* koča! *Bez* koňa! *Bez* pandúra! Čo sa deje? (Kočan) — *Bez* kofeínu. — *Bez* polievky. (úzus)

3. *Predložka b e z ako súčasť rozvíjacej pozície*

3.1. Predložka *bez* ako súčasť predložkového spojenia v doplnku. — Predložka *bez* s genitívom podstatného mena môže vyjadrovať tzv. druhotný

prísudok, t. j. doplnok. J. Kačala (1971, s. 185) vymedzuje v tejto súvislosti podmetový doplnok. Dôsledne ho odlišuje od spôsobového adverbiálneho určenia na príklade *Z vojny sa vrátil b e z pravej ruky*, takže doplnok *bez pravej ruky* „sa pririeka podmetu *počas jeho návratu z vojny*". Zaujímavé je konštatovanie autora, že sémantickú náplň doplnku tu nemožno vyjadriť ináč ako predložkovým pádom, „lebo v jazyku iný (najmä nie zhodný) prostriedok nejestvuje". A ďalej: „Aj to ukazuje, že v jazyku (najmä v istých jeho zložkách) nie sú potreby a prostriedky usporiadané symetricky. Prostriedkov (rozmanite diferencovaných) je obyčajne viac." Dvojnásobne to totiž platí o negácii ako o jave charakteristickom svojou asymetriou. Predložka *bez* ako jej prostriedok je teda integrálnou súčasťou systému vyjadrovania negácie. (Tradične sa sem totiž zaraďujú len negačné prostriedky s tzv. elementom *n-*.) Formu negácie v doplnku s predložkou *bez* (v predložkovom výraze) pokladáme za členskú, čo vyplýva z postavenia doplnku vo vete, kde je rozvíjacím členom. Jej základný všeobecný protiklad možno naznačiť spojením častice *nie* so sociatívnou predložkou *s*. Pravda, v konkrétnych kladných väzbách vystupujú ako náprotivky aj iné predložky, čo vychodí z charakteru celej konštrukcie. Napr. *chodiť bez nohavíc* — *chodiť v nohaviciach* (nie *s nohavicami*). Predložkou *bez* a genitívom substantíva sa vo vetnočlenskej doplnkovej funkcii vyslovujú rozličné druhy stavu (porov. Kačala, 1971, s. 192). V stavovom doplnku genitívna predložka *bez* vyjadruje významový opak inštrumentálnej (sociatívnej) predložky *s*. Doplnok (oproti spojeniam v príslovkovom určení) v predložkovom páde možno nenásilne zmeniť na priradenú vetu s prísudkom *nemať* (Oravec — Bajzíková, 1982, s. 157):

A keď chodí *bez* nohavíc, čo to znamená? (Kim/Lesná) — Ako to, že vstupujete do sídelného mesta *bez* peňazí? (M. Ferko) — Najväčší predkovia umreli *bez* mena. (Sloboda) — Cisár sa utiahol do veže *bez* zásob, *bez* vody. (M. Ferko) — Šiel v roztrhanej uniforme, *bez* psa a čiapky, zbrane a dohody, pohyboval sa so sklonenou hlavou. (Ballek)

Z ostatného príkladu vidieť, že asyndetickým koordinatívnym zmnožením jedného komponentu vetného člena vzniká otvorený rad, spojenie, ktoré má charakter vypočítavania rovnocenných prvkov stavového príznaku.

Pri vypočítavaní prvkov príznaku, ktoré ho zosilňujú alebo dopĺňajú, sa uplatňujú aj protikladné predložky *s*, *bez* popri sebe: *Pribehol b e z kabáta, s vystrašenými očami, ruky sa mu triasli.*

Čisto pozičnú, t. j. členskú negáciu vyjadrujú aj ostatné rozvíjacie členy vety s predložkovým spojením typu *bez* + *meno* v genitíve. Funkčne sa tu predložka *bez* zbližuje s časticou *nie*.

3.2. Predložka *bez* je súčasť príslovkového určenia, ktoré rozvíja dejový príznak príznakom spôsobu, miery, podmienky, prípustky, príčiny a okolnosti, pričom sa ňou popiera obsah výrazu vyjadrený menom v tvare genitívu. Pri vyjadrovaní spôsobu je predložka *bez* antonymná s predložkou *s* (Oravec — Bajzíková, 1982, s. 117):

Veríme vo svoje sily aj *bez* účasti širokej verejnosti. (Nedeľná Pravda) — Za ten čas najazdil na troch sanitných autách 1 700 000 kilometrov *bez* nehody. (Práca) — Valéria sa vzďaľovala *bez* obzretia, *bez* odpovede. (Kim/Lesná) — Jedla *bez* zmyslu, priberala, obliekala sa *bez* ladu a skladu. (Kim/Lesná) — Brával ju *bez* slova a so samozrejmosťou. (Chrobák) — V čase nepriaznivého počasia s nedostatkom vzdušného planktónu môžu *bez* škody hladovať aj niekoľko dní. (Ferianc) — Signál, ktorý sa líši vodičom z pevnej látky, prichádza do reproduktora *bez* skreslení, šumov a rušivých vplyvov atmosféry. (Literárny týždenník) — Angela ... *bez* pripomienok preberá od nastávajúcej svokry kvalitnú prácu ... — Koník môj, moja neústupná viera, pôjde vždy s nami verne, *bez* ponôs ... (Chuda) — Snem *bez* výhrad prijal jeho mienku. (M. Ferko)

Niektoré doklady poukazujú na to, že predložkové spojenia v tejto funkcii sa často lexikalizujú. Miera ich ustálenosti je rozmanitá. J. Oravec (1968, s. 24) uvádza, že mnohé z ustálených spojení v spôsobovom význame vznikli preto, že sa z hláskoslovných, významových a iných príčin neutvorili odvodeniny so zápornou predponou *ne-*.

Miera sa v príslovkovom určení vyjadruje predložkovým spojením s predložkou *bez* len zriedkavo, a to „pri substantívach, ktoré vyjadrujú mieru svojím významom a pri daktorých slovesných a dejových podstatných menách" (Oravec, 1968, s. 24), napr. *bez miery, bez počtu, bez pretrhnutia, bez prestania* a pod.: *A šéf kôň kričí b e z miery.* (Voznesenskij)

Podmienka. — Podmienkový nerealizovaný dej v kondicionáli vyjadruje opak skutočnosti, reálneho stavu: *B e z hudby by som to dlho nevydržala.* (Styron/Juráková) — *B e z jeho zásahu by sa nikdy neocitol na Petrovom stolci.* (M. Ferko)

Podmienka sa však týmto predložkovým spojením vyjadruje aj bez kondicionálu. V hovorených prejavoch (s príznakom hovorovosti) ho nahrádza indikatív prézenta: *B e z tvojej lásky a starostlivosti som už dávno pod zemou.*

Vyjadrená podmienka sa hodnotou často blíži k modálnemu významu kategórie schopnosti, lebo podmienkový dej býva neaktuálny:

Teplo nemôže *bez* vynaloženia vonkajšej práce prechádzať z teploty nižšej na teplotu vyššiu. (Vanovič) — Právo, ktoré nadobudol výrobca filmu, nemôže *bez* privolenia autora previesť na iný subjekt. (Luby) — *Bez* nej som nebol nikto. (Hlatký) — Ja *bez* matky ani krok! — Nemá zmyslu žiť *bez* pánovej priazne. — *Bez* nádeje sa však nedá žiť. (M. Ferko) — *Bez* vzduchu nemožno žiť. (Bu-

kovčan) — Paluba na mori sa dnes nezaobíde *bez* kompasu. (Kuric) — *Bez* volania nechytaj sa cudzej roboty. (príslovie)

Prípustka: *B e z jednej ovce bude salaš.* — *B e z jednej lastovičky bude leto.* — *B e z jedného žida bude jarmok.* — *B e z jedného vojaka bude vojna.* — *B e z jedného kola bude plot stáť.* (príslovia)

Príčina: *Nezapáraj b e z príčiny.* (úzus)

Členská negácia vyjadrená predložkou *bez* v predložkovom spojení v príslovkovom určení sa niekedy vyznačuje elipsou člena z kontextu a zo situácie. Daktoré elipsy sa ustaľujú, napr. *piť kávu bez* (cukru), *opaľovať sa bez* (plaviek), *byť* (pod vrchným oblečením) *bez* (podprsenky) atď. Charakteristické sú pre hovorový štýl.

3.3. Predložka *bez* ako súčasť predložkového výrazu v prívlastku popiera vlastnosť, ktorú vyjadruje menná časť predložkového výrazu. Informuje sa tak o neprítomnosti, popretí vlastnosti rozvíjaného mena v úlohe daktorého vetného člena:

... predmety *bez* milej pozornosti človeka sa stávajú takými, akými sú v skutočnosti — úplne mŕtvymi. (Kim/Lesná) — I *bez* brady ľudia mladí dajú niekedy dobrej rady. (Záturecký) — Deti *bez* rodiča ako voz *bez* oja. — Človek *bez* kazára, čo kôň *bez* kantára. (príslovia) — Malé sovy krátkeho zavalitého tela s nevýraznými očnými diskami, *bez* „uší" a so slabo zarastenými prstami. (Ferianc) — Voľby *bez* možnosti voľby sú na Haiti drastickým bojom o moc, sú terorom ... (Nedeľná Pravda) — Bol si pre mňa čosi ako bytosť z iného sveta, bytosť čistá, vznešená, čestná, *bez* poškvrny. — Manželstvá *bez* lásky sú hrozné. (Wilde/Marušiaková)

4. Záver. Predložka *bez* je osobitný prostriedok negácie v skupine základných gramatických prostriedkov. Vyjadruje vetnú i členskú negáciu a využíva sa ako istý ekvivalent morfémy nevystupujúcej s určitým slovesom v prísudku. Príklady na formu vetnej negácie s predložkou *bez* sme ďalej nediferencovali z funkčného hľadiska na celkovú a čiastkovú negáciu, lebo pri tomto hľadisku je interpretačne rozhodujúca zasiahnutosť deja negáciou, ktorá sa viaže na širší kontext a situáciu.

Literatúra

KAČALA, J.: K otázke nezhodného doplnku. Slovenská reč, *28*, 1963, s. 166.
KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 280 s.
KOČIŠ, F.: Podraďovacie syntagmy v slovenčine. Jazykovedné štúdie. 22. Bratislava, Veda 1988, s. 11.
KONEČNÁ, D.: O významech českých pravých předložek. Slovo a slovesnost, *35*, 1974, s. 26.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 619.
Mluvnice češtiny. Zv. 3. Skladba. Red. J. Petr. Praha, Academia 1987, s. 261.

ORAVEC, J.: Slovenské predložky v praxi. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 232 s.
ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 157.
ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 2. vyd. Bratislava, Obzor 1959, s. 144—145.
OZEROVA, N. G.: Sredstva vyraženija otricanija v russkom i ukrajinskom jazykach. Kyjev, Naukova dumka 1978, s. 54.
PAVLOVIČ, J.: Prostriedky negácie v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *50*, 1985, s. 271.
PAVLOVIČ, J.: Prostriedky negácie v jednoduchej vete. (Kandidátska dizertácia.) Bratislava 1989. 243 s. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.
Russkaja grammatika. Zv. 2. Sintaksis. Moskva, Nauka 1980. 709 s.
VINOGRADOV, V. V.: Russkij jazyk. 1. vyd. Moskva, Učpedgiz 1947, s. 68.

Juraj Glovňa

VYPÚŠŤANIE PRÍSUDKOVÉHO SLOVESA ALEBO JEHO ČASTÍ V SÚVETÍ

1. Súvetie je konštrukcia zložená z dvoch a viac jednoduchých viet, v ktorej sa do susedstva dostávajú významovo a gramaticky súvisiace vetné štruktúry. V koordinácii sú vety gramaticky rovnocenné, v subordinácii sú gramaticky nezávislé a gramaticky závislé. Súvetia zapojené do textu podliehajú zákonitostiam jeho textovej výstavby, ale zároveň samy pre seba predstavujú kontext, ktorý je lineárne určený začiatočnou a koncovou lexikálnou jednotkou a sémanticky ho vymedzujú významové vzťahy medzi jednotlivými gramatickými a lexikálnymi jednotkami. To funguje na pozadí sémantického vzťahu medzi súvetnými výpoveďami. Tento typ kontextu nazývame vnútrosúvetným kontextom, ktorý umožňuje vypúšťanie lexikálnych jednotiek na princípe redukcie identickej, ale komunikačne nadbytočnej zložky. Ide o reduktívnu elipsu (Glovňa, 1985a, s. 10—11).

V príspevku sa teda budeme zaoberať elipsou prísudkového slovesa v súvetiach, ktoré sme vyexcerpovali z beletrie, ako aj z iných (písaných) textov.

2. Jedným z typov priraďovacieho súvetia je zlučovacie súvetie. Vzťah medzi vetami sa podáva ako prosté priradenie bez významovej špecifikácie, ako vzťah podobnosti (porov. Oravec — Bajzíková, 1985). Spájajú sa tu vety, ktoré sémanticky medzi sebou súvisia a môžu mať aj rovnakú syntaktickú štruktúru. Významová súvislosť a symetrická stavba viet umožňujú vypúšťať prísudok, napr. *Raz pripomínajú antický triumfálny oblúk, inokedy* (pripomínajú) *chrámový portál* (Dejiny umenia). Na začiatku obidvoch výpovedí sú výrazy príslovkovej povahy v istom, presne vymedzenom sémantickom vzťahu, v koncovej pozícii sú lexémy vo funkcii priameho predmetu. Obidve lexémy majú príbuzné kategoriálne a konštitutívne

zložky semém a je medzi nimi významová súvislosť (denotáty, ktoré označujú, sú z architektúry), preto je stred druhej vety nadbytočný a môže sa vynechať. Prípadov tohto typu je veľa v prísloviach, ale aj v umeleckom texte (porov. Glovňa, 1985):

Steny majú oči a múry (majú) uši. — Mlyn býva pri vode a posmech (býva) pri škode. — Kameň skuje zlato a zlato (skuje) ľudí. — My vezmeme chleba a mrkvy i kalerábu a ty (vezmeš) cimbál — dobre? (Rázus) — Teraz spávam, prosím ponížene, v perinách a doma (spávam) len na slame. (Jesenský)

Na začiatku obidvoch viet v súvetí ako spájacie výrazy stoja rozličné slová príslovkového pôvodu, ktoré poukazujú na distributívnosť deja podľa miesta, času a pod. a potvrdzujú aj elipsu prísudku v druhej vete, napr. *Najprv sme prešli údolím, potom* (sme prešli) *cez vrchovitý kraj, cestou-necestou* (Ondrejov). Na začiatku viet môžu stáť aj výrazy adjektívneho, číslovkového a zámenného pôvodu podľa toho, či ide o striedanie v obsadení podmetu, predmetu, príslovkového určenia, napr.:

Jedni spievali tú pieseň, iní (spievali) druhú. (Urban) — V jednom hrobe sa spracú dvaja, v jednom dome (sa spracú) zriedka. (príslovie)

V tejto pozícii sa vyskytujú aj podmety a predmety vyjadrené substantívami:

Matky posmeľovali deti, ženy (posmeľovali) mužov a susedia (posmeľovali) susedov. (Urban) — Vydlabané melóny používal ako nádoby, lastúry a vtáčie perá (používal) ako ihly. (Príroda a spoločnosť)

V zlučovacom súvetí sa priraďujú aj vety, ktoré nie sú vždy syntakticky rovnako usporiadané, a elipsa slovesa nie je preto reduktívna. Môžeme ju pracovne nazvať deduktívnou elipsou. Ide tu o to, že sa nevynecháva nejaké identické redundantné slovo, ale vynechaný výraz treba „vydedukovať" z gramatického a lexikálneho významu ostatných zložiek, napr. *Rukami ju podchyť spredu pod pazuchy, dlaňami sa opri do bokov, lakte pritískaj k sebe a palce* (elipsa) *od jej tela* (Švantner). V poslednej časti súvetia sa vynechané sloveso nedá presne určiť. Na základe sémantiky predchádzajúcich výpovedí, objektovej funkcie vetného člena *palce,* funkcie príslovkového určenia *od jej tela* a všeobecného významu predložky *od* sa tu núka doplniť sloveso s predponou *od-* — *odtláčaj, odťahuj.* Spojenie *od jej tela* sémanticky naznačuje elipsu slovesa. Pri rekonštrukcii vynechaného výrazu treba brať do úvahy všetky indikátory, ktoré odkazujú na sémantický a gramatický profil vypusteného slovesa. Prirodzene, prí-

jemca, pre ktorého je slovenčina materinským jazykom, „odhalí" všetky indikátory bez analytickej interpretácie.

3. Popri častej anaforickej elipse má vynechanie identického slovesa kataforické smerovanie s istou rytmizačnou funkciou: *Janko sľúbil, že keď jedno* (vykoná), *vykoná aj druhé a šiel ďalej.* (Dobšinský)

4. Popri elipse slovies s jednoduchou (syntetickou) formou sa pod vplyvom súvetného kontextu vypúšťa časť prísudku utvoreného lexikálno-gramatickou formou, teda zo slovies s fázovými, limitnými a modálnymi komponentmi ako nositeľmi gramatických kategórií času, vidu a spôsobu a z plnovýznamového slovesa v neurčitku. Tieto prípady zložených slovies sa terminologicky označujú ako slovesá s lexikálno-gramatickou analytickou formou, pretože lexikálny význam a gramatické kategórie slovesa sú rozložené do dvoch (troch) samostatných fonologických slov (Ondruš — Sabol, 1981). Iného druhu sú zložené tvary slovies pôvodne so syntetickou formou (préteritum, antepréteritum, kondicionál, opisné pasívum). Možno ich označiť termínom slovesá s gramaticky analytickým tvarom. E. Pauliny (1981) ich pokladá za zložené slovesné tvary. V oboch prípadoch dochádza k elipse niektorej zložky analytického výraziva. Nás tu zaujíma prvý typ slovies.

Vynechávanie buď pomocného slovesa, buď neurčitku v analytickom prísudku sa výrazne uplatňuje práve v súvetiach. V priraďovacom súvetí si každá vetná časť ponecháva vlastnú modálnosť na rozdiel od podraďovacieho súvetia, ktoré má jedinú modálnosť, a to modálnosť nadradenej vety. Na vyjadrenie modálnych odtienkov nutnosti, možnosti a zámeru slúžia prostriedky voluntatívnej modálnosti; medzi základné patria modálne slovesá a predikatíva. Vo vyjadrovaní voluntatívnej modality v rámci priraďovacieho súvetia bývajú rozličné vzťahy. To spolu s princípom redukcie umožňuje elipsu. Vypúšťať sa môže modálne sloveso alebo neurčitok plnovýznamového slovesa. Ak sú na to predpoklady v súvetnom kontexte, vynecháva sa celý (analytický) prísudok. Ako príklad možno uviesť tieto súvetia:

Chcel sa podobať vetru alebo vietor (sa chcel podobať) jemu. (Švantner) — Naozaj nevieš, že ty môžeš zožrať šakaly, ale ony teba (nemôžu zožrať) nikdy? (Lenčo)

Častejšie sa tu vynecháva infinitív. Je to preto, že komunikačný dôraz ostáva na význame modálneho slovesa (posibilita, necesita a pod.) a sám dej je obsiahnutý v plnovýznamovom slovese predchádzajúcej (nasledujúcej) vety:

Granát našťastie nevybuchol, ale mohol (vybuchnúť). (tlač) — Keď už nikomu inému nemohol (rozkazovať), rozkazoval aspoň Šimčíkovi. (Hronský)

— Dievky už nechceli ísť, ale pred macochou museli (ísť). (Dobšinský) — Skántrili mi muža, teraz chcú (skántriť) syna. (Urban) — Darmo sa taký silí smiať, komu sa nechce (smiať). (príslovie)

Z pomocných slovies sa najčastejšie vynecháva sloveso *mať*. Ide o gramatikalizované konštrukcie s elipsou diskrétne vydeliteľného významu slovesa *mať* (Ružička, 1983). V súvetných častiach je vynechaný určitý tvar tohto slovesa, plne realizovaný je iba neurčitok. Sú to ustálené typy elipsy v infinitívnych vetách, najčastejšie vo vedľajších vetách, ktoré sa uvádzajú vzťažnými výrazmi. Modálnosť je obsiahnutá v gramatikalizovanej konštrukcii:

Párik chvíľu nevedel, čo (má) odpovedať. (Vámoš) — Hlavaj uzrel kŕdeľ jariabkov, ako vzlietli a v náhlosti nevedeli, čo si (majú) počať. (Urban) — Ak si uvedomíme, že u nás rastie približne 4500 druhov vyšších húb, je pre autora populárnej knižky vždy ťažkou úlohou, aký kľúč (si má) zvoliť na výber jednotlivých druhov. (Dermek)

Z aktualizovaných elíps uvádzame vypúšťanie napr. slovesa *môcť* s primárnym významom posibility. Vypúšťa sa v priraďovacom súvetí, ak obidve časti súvetia majú spoločný podmet a rovnakú modalitnú modifikáciu deja:

Veď mohol ísť rovno do Smrečín a (mohol) zahnať čriedu do Poľskej. (Chrobák) — Stonoha myslel, že raz sa mu to môže zísť a viac či menej (môže) prispieť k jeho pripravovanej kariére. (preklad — B. Hečko)

5. A napokon vynechávať možno buď sponu v slovesnomennom predikáte, buď mennú časť. Sponové sloveso (kopula) má všeobecný, oslabený lexikálny význam, je gramatickým centrom vety a nositeľom predikačných kategórií. Menná časť dodáva prísudku významovú náplň. Spona sa často vynecháva v súvetných štruktúrach, keď sa dve súvetné časti dostávajú do koordinatívneho vzťahu (samy však môžu byť vnútorne členené). Koordinatívny vzťah môže byť kopulatívny, adverzatívny atď., napr.:

Smrť je istá, ale hodina (je) neistá. (príslovie) — Niekde boli drsné, inde (boli) hladučké ako zamat. (Švantner)

6. Elipsa je produktom dynamickej stránky jazykovo-komunikatívnej aktivity, stáva sa aktuálnym konektívnym prostriedkom výstavby textu. V našom príspevku sme sa však pokúsili ukázať, že existujú aj isté ustálené, „normované“ zákonitosti vypúšťania lexikálnych jednotiek, v tomto prípade slovesa v prísudku alebo jeho častí.

Literatúra

GLOVŇA, J.: Elipsa podmetu a prísudku v prísloviach ako priraďovacích súvetiach s odporovacím spôsobom priradenia. Slovenská reč, *50*, 1985, s. 37—45.

GLOVŇA, J. (1985a): Elipsa v písaných textoch so zreteľom na vyučovanie slovenského jazyka. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985. 24 s.

ONDRUŠ, Š. — SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 186.

ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 188.

PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 180—181.

RUŽIČKA, J.: Eliptické vetné konštrukcie. Jazykovedný časopis, *34*, 1983, s. 34—41.

DISKUSIE

Marina Čarnogurská

O POTREBE ZJEDNOTENIA PREPISU ČÍNSKYCH ZNAKOV, NÁZVOV A MIEN DO SLOVENČINY

V rámci historického rozvoja slovenčiny celkom nenápadne a zo strany mnohých jazykových odborníkov dodnes skoro bez povšimnutia sa už zopár desaťročí pomerne veľmi intenzívne obohacuje mnohotvárny vývojový proces slovenčiny o svoju ďalšiu čiastkovú oblasť: slová a reálie z čínskej kultúrnej a jazykovej sféry. To sa však nevyhnutne spája s vyrovnávaním sa s rôznymi zložitosťami prepisu čínskych znakov, názvov a mien do slovenčiny, no týmto pravopisným zjednotením sa naša odborná jazyková obec ešte stále dostatočne nezaoberá.

Čínština je jazyk, ktorým hovorí už vyše miliardy ľudí na našej planéte a zároveň je to jazyk národa s vyše päťtisícročnou kultúrnou tradíciou, ktorého kultúra sa stala ohniskom rovnako významnej svetovej civilizácie na Ďalekom východe ako európska kultúra ohniskom západnej svetovej civilizácie. Nejde teda a ani v budúcnosti určite nepôjde len o nejaký zanedbateľný príliv informácií z jej kultúrno-spoločenskej oblasti do našich písomných textov. Problematika správnej čínskej transkripcie v slovenčine je z lingvistického hľadiska o to špecifickejšia, že v nej nedochádza k jazykovým transformáciám v rámci dvoch podobných fonetických hláskových písomných systémov, ale k dosť ojedinelej transformácii zo znakového písma čínštiny do hláskového písma slovenčiny, navyše z jazyka s podstatne odlišnou skladbou hlások, než má napr. slovenčina. A tak i z týchto dôvodov sa o to naliehavejšie ukazuje potreba seriózneho odborného zaoberania sa zo strany slovenskej jazykovedy problematikou kodifikácie a výberu najvhodnejšieho spôsobu prepisu i zjednotenia pravopisu čínskych slov a hlások v slovenčine. A doterajšia situácia v tejto oblasti je, žiaľ, neradostná. Okrem hŕstky slovenských sinológov, ktorá vyštudovala čínštinu na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe a v rámci svojich štúdií si osvojila a prevzala odbornú transkripciu čínštiny, vytvorenú tímom pražských lingvistov-sinológov pre pravidlá prepisu čínskych znakov, názvov a mien do češtiny, okrem niektorých našich novinárov, preberajúcich novinové a spravodajské informácie z pražského ústredia ČSTK a okrem kartografov, ktorí sa pri zostavovaní atlasov a kar-

tografických máp a pri prepise čínskych zemepisných názvov do latinky v poslednom čase bez námietok podriaďujú medzinárodnej dohode o používaní oficiálnej medzinárodnej transkripcie čínštiny, tzv. pinyinu [vysl. *pchin-jin*] (čím zasa stavajú slovenského príjemcu svojich informácií pred obrovský a nevyriešiteľný problém, ako to správne prečítať a ako vôbec pochopiť, o aký zemepisný názov vlastne ide), vo všetkých ostatných slovenských písomných textoch v transkripcii čínskych slov a výrazov vládne absolútna anarchia. Ak slovenský informátor preberá do svojho textu určité čínske výrazy cez nejaký ďalší európsky jazyk, často bezmyšlienkovite preberá aj jeho transkripciu v príslušnom európskom jazyku a vôbec neuvažuje o tom, či táto transkripcia slovenčine vyhovuje a či sa tým vo vedomí slovenského čitateľa z určitého výrazu nevytvorí nejaký ďalší nový čínsky výraz. A dopúšťajú sa toho nielen laici, ale aj profesionálne vydavateľstvá, rozhlas, televízia, novinári, ba i najrôznejší odborní vedeckí pracovníci nesinológovia.

V Čechách, kde sinológia ako vedný odbor začala jestvovať najmenej o tridsať rokov skôr než na Slovensku, potreba zjednotenia prepisu čínskych znakov, mien i názvov do češtiny i oficiálna požiadavka kodifikácie čínskej transkripcie sa stala naliehavým jazykovým problémom už koncom 40. rokov. Našťastie, v tom čase v pražskom Orientálnom ústave ČSAV boli takí špičkoví sinológovia i fonetici ako dr. Švarný, dr. Palát a dr. Bartůšek, i český lingvista prof. Romportl, a tak sa tam tejto náročnej jazykovednej úlohy mal kto zodpovedne ujať, ba, ako sa neskôr ukázalo, svojou prácou predstihli i neskoršie princípy v tom čase ešte nejestvujúcej oficiálnej verzie fonetického prepisu čínštiny do latinky v samotnej Číne, teda ten tzv. pinyin, čiže oficiálnu transkripciu čínštiny v ČĽR, ktorá bola s platnosťou od 1. 1. 1979 uzákonená skoro až o dvadsať rokov neskôr. (A tak sa dnes v oficiálnych dokumentoch publikovaných v Číne prepisujú všetky potrebné čínske výrazy, mená a názvy v latinke týmto fonetickým prepisom.)

Tu sa, samozrejme, natíska otázka: ak teda už jestvuje oficiálna transkripcia čínštiny v latinke, navyše je vypracovaná špičkovými odborníkmi priamo v Číne a určená na celosvetové medzinárodné používanie, kde je teda problém? Preberme ju do slovenčiny a začnime ju používať, a to tým skôr, že sa jej používanie už v medzinárodnom odbornom styku a vo vedeckej sinologickej oblasti veľmi úspešne uplatňuje. Žiaľ, to nie je také jednoduché, pretože táto transkripcia sa v národnej jazykovej oblasti len tak ľahko používať nedá. Pinyin je totiž určený na medzinárodné použitie a vôbec neberie ohľad na grafické a foneticko-hláskové odlišnosti jednotlivých národných jazykov. Preto veľké množstvo hláskových symbolov v pinyine vyjadruje podstatne iné fonetické hodnoty než v sloven-

čine, v češtine či v iných európskych jazykoch. Pre zaujímavosť a názornejšie pochopenie tohto problému uvediem aspoň zopár rozdielov v skutočných výslovnostiach čínskych slabík či hlások a ich transkripciách pomocou pinyinu:

skutočná výslovnosť	transkr. v pinyine	skutočná výslovnosť	transkr. v pinyine
pien	bian	sien	xian
paj	bai	tchuej	tui
kuej	gui	tchung	tong
kung	gong	dzej	zei
tuej	dui	chan	han
tiou	diu	chuej	hui
jie	ye	ccha	ca
ž'	ri	čchie	qie
žuej	rui	dzaj	zai
kchuaj	kuai	ťie	jie
kchuej	kui	dzuej	zui
sie	xie	ťüan	juan
süan	xuan	čchüe	que

V dôsledku toho už aj u nás zaužívané dávne čínske názvy dostávajú v pinyine vlastne úplne nové podoby, napr. *Peking* sa prepisuje v podobe *Beiyin, Mao Ce-tung* v podobe *Mao Zedong,* dialektika *jin-jang* podobou *yinyang* atď. Každý takýto prepis čínskeho slova či názvu v národnom jazyku pinyinom vyvoláva súčasne dva problémy: problém správnej výslovnosti a problém estetického zdeformovania textu (čo napr. v umeleckých a literárnych textoch nie je zanedbateľný problém). Zároveň sa čínske slová v pinyine píšu dohromady čiže bez spojovníkov vyznačujúcich hranice slabík vo viacslabičných zloženinách. Z toho všetkého súčasne vyplýva, že nijaký čitateľ bez predchádzajúceho školenia alebo bez po-

rovnávacej tabuľky so správnou výslovnosťou pinyinu v príslušnom národnom jazyku nedokáže správne vysloviť nijaký čínsky text napísaný týmto fonetickým prepisom. Poslaním štandardného národného prepisu je však to, aby každý čitateľ bol schopný bez osobitného poučenia vyslovovať napísané čínske slovo čo najvernejšie a bez skomolenia. V čínštine je zároveň nesmierne dôležité, aby sa bezpečne rozpoznali hranice slabík vo viacslabičných zloženinách. A keďže to pinyin neumožňuje, z hľadiska všetkých vyššie uvedených dôvodov ho považujem nielen za nevyhovujúci systém transkripcie čínskych znakov, názvov a mien do slovenčiny, ale ho dokonca považujem za obrovskú brzdu v procese vnášania čínskych kultúrnych poznatkov a duchovných hodnôt do slovenského národného vedomia.

Zo všetkých vyššie uvedených dôvodov sa mi zdá prijateľnejšia iná alternatíva správneho prepisu čínskych znakov, názvov a mien do slovenčiny. Slovenčina sa v rámci západoslovanských jazykov už staročia vyvíja v tesnej blízkosti s češtinou, a preto aj pravopisy obidvoch jazykov sú v porovnaní s ostatnými západoslovanskými jazykmi pomerne najpríbuznejšie. A keďže v češtine, ako som už spomenula, jestvuje už desaťročia overovaná a z odborného hľadiska seriózne vypracovaná transkripcia čínskeho znakového písma, ponúka sa nám omnoho reálnejšia možnosť oficiálne prijať túto transkripciu, samozrejme, s určitými prispôsobeniami a úpravami špecifickými pre slovenčinu, aj za základ slovenského prepisu čínskych slov a názvov, a to tým skôr, že túto transkripciu už desaťročia neoficiálne prenášajú do slovenčiny a na základe nej si živelne vytvárajú pravopis čínskych slov vo svojich písomných textoch všetci slovenskí sinológovia, ba že túto transkripciu pomocou správ preberaných z ČSTK používajú aj slovenské oznamovacie prostriedky. Osobne túto možnosť považujem za najvýhodnejšiu, ba dokonca toto riešenie považujem za rozumnejšie, než pustiť sa do úplne nového slovenského projektu vypracovania čínskej transkripcie. Dá sa totiž usudzovať, že aj tím slovenských jazykovedcov a sinológov by sa napokon dopracoval, pravda, okrem niektorých odlišností, k tým istým výsledkom, ktoré nám už dávno ponúka český fonetický systém čínskej transkripcie.

Prevzatie fonetickej transkripcie čínštiny, ako ju vypracovalo odborné sinologické pracovisko Orientálneho ústavu ČSAV v Prahe, a jej oficiálne uznanie za základ pravopisu čínskych znakov, názvov a mien v slovenčine, sa, samozrejme, nedá uskutočniť mechanicky, pretože predsa len nejaké sporné problémy tu sú a treba ich zvážiť a z hľadiska slovenčiny citlivo vyriešiť. Podľa môjho názoru by preto bolo rozumné ustanoviť komisiu jazykovedcov, ktorá by pre slovenskú jazykovú oblasť odborne zvážila a prijala určité modifikácie niektorých jednotlivých prvkov tejto odbornej

čínskej transkripcie s prihliadnutím na to, že v slovenských jazykových podmienkach je takéto riešenie problému vyhovujúcejšie. Veď aj samotná čínština sa vzhľadom na jednotlivé európske jazyky z fonetického hľadiska vyznačuje rozdielnymi svojskými zvláštnosťami, na ktorých riešenie má každý jazyk iné a iné predpoklady.

Pôvodná čínština, to znamená archaická, klasická i novodobá až do r. 1919 bola jazykom jednoslabičných slov. Tieto slová boli súčasne nemenné, čiže nebola v nich nijaká flexia ani tvorenie nových slov od spoločného základu. Moderná čínština si už síce pre stále narastajúce množstvo nových slov s jednoslabičnosťou nevedela vystačiť, ale aj tak to na fonetickom charaktere jej slabík v podstate nič nezmenilo. I dnes sa totiž tieto jej jednotlivé slabiky z fonetického hľadiska nedajú rozkladať na nič iné len na tzv. iniciály a finály, ba niekedy slabike-slovu zodpovedá len finála. Pritom iniciálou môže byť vždy len spoluhláska stojaca na začiatku slabiky a finálou samohláskový zvyšok slabiky ukončený niekedy nosovou spoluhláskou *-n* alebo mäkkopodnebnou *-ng*. Zároveň v čínštine je len 21 iniciál a pritom ich predstavuje skoro o polovicu menej jednotlivých spoluhlások, lebo v systéme čínskych spoluhlások je pri iniciálach veľmi dôležitý aj protiklad aspirácie. V čínštine preto existujú napr. spoluhláskové páry neaspirovaných a aspirovaných hlások, ako *p — pch, t — tch, c — cch,* ale nejestvujú v nej páry neznelých a znelých hlások, ako *p — b, t — d* a pod., lebo v čínskom spoluhláskovom systéme úplne chýba protiklad znelosti. A ako vo svojom Úvode do hovorové čínštiny uvádza dr. Švarný (1967), vo finálach sa systém samohlások vyznačuje veľkým množstvom dvojhlások i trojhlások a zo spoluhlások sa v nich môžu vyskytovať len nosovky *n* a *ng*, a aj to iba na konci. Tieto dve spoluhlásky, ako konštatuje dr. Švarný, sa však vždy vyslovujú s veľmi slabým záverom a popri nosovom zafarbení konca slabiky veľmi silne ovplyvňujú aj výslovnosť predchádzajúcich samohlások. Dôležitou zvláštnosťou čínštiny sú aj samohlásky tvorené pri aktívnej účasti hrotu jazyka (v transkripcii sa to bežne označuje pripísaním *r* na konci slabiky!), pričom vzniká celý paralelný systém samohlások (finál) s kakuminálnou artikuláciou hrotu jazyka. Čínština súčasne vôbec nepozná spoluhláskové skupiny a jednotlivé spoluhlásky môžu stáť naozaj vždy len na začiatku slabiky. Zároveň nie všetky spoluhlásky sa môžu spájať so všetkými jednotlivými samohláskami, dvojhláskami, trojhláskami a samohláskami zakončenými nosovkou. Aj v dôsledku toho má čínština len okolo 400 všetkých slabík, pričom ich vzájomnú fonetickú odlišnosť často tvorí jednak len aspirácia ich iniciál, čiže *p, t, k, c, č,* na rozdiel od *pch, tch, kch, cch, čch,* jednak mäkkopodnebná nosovka *ng* na rozdiel od obyčajného *n* v zakončení ich finál, alebo melódia hlasu, ktorá sa v čínštine podstatne využíva na rozlíšenie lexikálnych významov

foneticky rovnako znejúcich slov-slabík. Preto v prípade fonetickej zámeny vo výslovnosti vyššie uvedených spoluhlások či zmeny melódie hlasu pri vyslovovaní rovnako foneticky znejúcich slabík a slov dochádza k absolútnej zámene aj ich slovných významov. (Fonetickú odlišnosť ešte niekedy výnimočne vytvára aj sonorizácia spoluhlások v určitom postavení vnútri slov, napr. spoluhláska *k* sa z tohto dôvodu vyslovuje v niektorej situácii ako *g*, *t* ako *d*, *c* ako *dz*, nie však na základe protikladu znelosti, ale práve len v dôsledku tohto jednotlivého konkrétneho postavenia.)

Myslím si, že aj táto stručná charakteristika fonetických osobitostí čínštiny stačí na to, aby sme pochopili náročnosť odborného zostavenia skutočne dôkladnej transkripčnej tabuľky všetkých špecifických čínskych fonetických jednotiek pomocou latinky v našom národnom jazyku. Takúto úlohu môžu splniť naozaj len odborní lingvisti a fonetici. Problém kodifikácie čínskej transkripcie v slovenčine a zjednotenie pravopisu čínskych názvov a mien je však s každodenným prílivom čínskych informácií do nášho kultúrneho, spoločenského, hospodárskeho i politického života taký naliehavý, že ďalšie odďaľovanie riešenia tejto problematiky a jej odsúvanie do vzdialenej budúcnosti je v mnohých oblastiach naozaj na škodu veci. Veď pri rozvoji prekladateľskej a sinologickej praxe, diplomatických a spoločenských stykoch, pri čoraz intenzívnejšej obchodnej, hospodárskej i kultúrnej výmene stále častejšie narážame na rôzne absurdné a niekedy až mätúce a nelogické prepisy, ktoré by nemuseli jestvovať, keby otázka prepisu a pravopisu čínskych slov a výrazov bola pre slovenčinu odborne prehodnotená a objektívne vyriešená.

Na základe svojej doterajšej už skoro tridsaťročnej prekladateľskej praxe z čínštiny sa v tejto súvislosti pokúsim poukázať aspoň na niekoľko najnaliehavejších problémov, ktoré v súvislosti so správnym pravopisom čínskych znakov, názvov a mien v slovenčine je potrebné vyriešiť. Jedným z nich je oficiálny prepis čínskych spoluhlások, pre ktoré česká transkripcia používa písmená *c* a *č*. Uvedené čínske spoluhlásky sa preto fakticky aj takto vyslovujú, hoci ich fonetická hodnota má správne zodpovedať hláskam *dz* a *dž*. V českej transkripcii je tento prepis s *c* a *č* pochopiteľný, lebo čeština spoluhlásky *dz* a *dž* nepozná. Z toho dôvodu napr. čínske mená ako *Mao Ce-tung, Čao C'-jang, Sün-c', Čou Mej-žu* sa u nás píšu aj vyslovujú s *c* a *č*, hoci v slovenčine máme hlásky *dz, dž,* ktoré omnoho lepšie vystihujú ich správnu výslovnosť. To isté platí aj v súvislosti s prepisom čínskych zemepisných i historických názvov a mien, keď sa v ich slabikách nachádzajú tieto spoluhlásky. Táto fonetická nepresnosť v našej výslovnosti môže však spôsobovať v spoločenskom styku s Číňanmi, v umeleckom prednese, v prednáškovej činnosti i v rôznych ďalších spoločenských činnostiach najrôznejšie zámeny, nepresnosti i zmeny významov čínskych

slov, najmä ak sa nám do ich výslovnosti nevedomky pripletie ešte aj trochu aspirácie. Skomolenie mena sa dotýka aj nás domácich, a tak o čo horší účinok musí takáto situácia vyvolávať u Číňanov, ktorí si jednak veľmi potrpia na spoločenskú úctivosť a jednak v styku s Európanmi sú veľmi citliví na každú takúto spoločenskú chybu. Ak vo svojom fonetickom systéme tieto hlásky slovenčina má, je nelogické, že ich vo svojej transkripcii i pravopise čínskych slov nepoužívame. Z vlastnej skúsenosti viem, že napr. pri prípravách rozhlasových scenárov či pri preklade čínskej divadelnej hry som bola vždy postavená pred dilemu, ako sa zachovať: či v snahe, aby deklamátori a herci správne vyslovovali čínske mená, porušiť pravidlá zaužívanej transkripcie, alebo ich dodržať a už vopred sa zmieriť s tým, že sa mená budú vyslovovať nesprávne.

Ďalším naliehavým a otvoreným problémom je otázka tvorenia prídavných mien v slovenčine od čínskych slovných základov, ktoré sa končia mäkkopodnebnou nosovou *-ng*. Napríklad prídavné meno utvorené od historického názvu dynastie *Čching* sa vďaka pravopisnému pravidlu vypúšťania jednej spoluhlásky pri tvorbe prídavných mien píše rovnako ako prídavné meno utvorené od historického názvu skoro o dvetisíc rokov staršej dynastie *Čchin*, čiže v oboch prípadoch rovnako: *čchinský*. V čínštine je však mäkkopodnebná nosovka *-ng* na konci slabiky foneticky len jednou hláskou, hoci sa graficky znázorňuje dvoma písmenami, a je nositeľkou lexikálneho významu slova. A tak vypustenie *-g* (čiže zmiešanie *n* a *ng*) znamená zároveň zmenu príslušného slova, mena či zemepisného, alebo historického názvu a jeho lexikálne znejasnenie. V čínskych menách a názvoch je takéto vypustenie písmena *g*, ktoré tu v skutočnosti nepredstavuje samostatnú hlásku, ale len časť jednej hlásky, naozaj veľmi veľkou nepresnosťou. Slovenčina sa vo svojom vývine vyrovnávala už so všelijakými komplikáciami a často vedela i pri tom najprísnejšom pravidle urobiť v záujme veci výnimku. Napokon dôkazom toho sú aj v prípade tohto pravidla výnimky, ktoré Pravidlá slovenského pravopisu, Príručka slovenského pravopisu pre školy a Slovník slovenského jazyka v určitých prípadoch tvorby prídavných mien od cudzích zemepisných názvov pripúšťajú: napr. *chicagský, haagsky, galapágsky, togský* a pod. Nuž neverím, že by sa pri dobrom zvážení všetkých za a proti nakoniec aj v prípade tvorby prídavných mien od čínskych zemepisných a historických názvov končiacich sa nosovkou *-ng* nenašlo také normatívne riešenie, aby už nemuselo dochádzať k významovým vulgarizáciám a nejasnostiam pri prepise čínskych prídavných mien v našom jazyku. Vo svojom rozsiahlom preklade najväčšieho diela z čínskej klasickej literatúry Cchao Süe-čchinovho Sna o Červenom pavilóne, ktoré je i veľkou encyklopédiou klasickej čínskej kultúry, som bola pred pár rokmi z nevyhnutnosti do-

držiavania vyššie uvedeného pravidla tvorenia prídavných mien prinútená počas konzultácií tohto problému s jazykovedným pracovníkom v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra vzdať sa podobnej výnimky v prípade tvorby prídavných mien tohto typu od čínskych zemepisných a historických názvov, napr. *Žung, Ning, Tchang, Ming* a pod. a v dôsledku toho mi pri redakčnej úprave rukopisu vo vydavateľstve Tatran všetky písmená *g* z prídavných mien tohto typu vyčiarkli. Nazdávam sa, že aj v tomto prípade by mala komisia jazykovedcov a sinológov tento pálčivý pravopisný problém prerokovať a v pravidlách slovenského pravopisu oficiálne normovať aj pravopisné podoby čínskych prídavných mien vyššie uvedeného druhu, lebo ako viem, na podobný problém naráža každý prekladateľ z čínštiny vlastne v každom slovenskom vydavateľstve.

V slovenskom pravopise čínskych mien stále zostáva nevyriešený aj problém skloňovania čínskych mien, a to jednak podľa ktorých vzorov ich skloňovať a teda aké prípony im v jednotlivých pádoch prisudzovať (napr. vlastné ženské mená *Taj-jü, Pao-čchaj, Miao-jü* a pod.), čiže či ich skloňovať podľa vzoru *žena* alebo *kosť*, a jednak i to, či ich ponechávať podľa pravidla cudzích ženských mien nesklonné (lenže v tom prípade, ako som si to v prekladateľskej praxi overila, čitateľ v texte nerozozná, či ide o mužské alebo o ženské meno). Takisto sú pri skloňovaní čínskych mien oficiálne nevyriešené i mnohé ďalšie problémy, napr. pri správnom skloňovaní niektorých mien by sa vytvárali z hľadiska slovenčiny naozaj nezvyčajne veľké skupiny samohlások, napr. tri ba aj štyri samohlásky, a z toho dôvodu prevláda tendencia jednu samohlásku pri skloňovaní z mena či názvu vypúšťať, lenže potom dochádza často k zámene mien, napr. pri menách *Mao* a *Ma* a pod. Samozrejme, to už nie je až taký pálčivý problém, pretože homonymite tvarov sa nedá vždy úplne vyhnúť a aj ja ho v tomto prípade uvádzam skôr ako pravopisnú kuriozitu než ako jazykový problém, vyžadujúci si neodkladné riešenie.

Celú problematiku, ktorú som sa týmto článkom snažila predostrieť našej odbornej jazykovednej verejnosti na uváženie, považujem len za úvodné slovo do diskusie. Tá by mala pomôcť odstrániť chaos, ktorý v slovenčine vládne v pravopise čínskych názvov, mien i slov, ako aj v ich základnom slovenskom prepise, a nebol zatiaľ nikým oficiálne vyriešený. Vyriešiť túto problematiku už naozaj nie je len vecou úzkeho kruhu slovenských sinológov, ale aj širšej odbornej jazykovednej obce. A tak ako všetci odborníci svojimi prácami vnášajú poznatky celého ľudstva do národného jazyka, tak sú za jeho krásu, vybrúsenosť i schopnosť presnej interpretácie aj všetci spoluzodpovední.

Literatúra

ŠVARNÝ, O.: Úvod do hovorové čínštiny. Zv. 1. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967. 458 s.

Igor E. Kutlík-Garudo

ROM, ALEBO RÓM?

(Profesorovi MUDr. Jozefovi Skotnickému k jeho osemdesiatke srdečne venuje autor)

V dennej, ale aj odbornej tlači sa už dlhší čas prejavujú isté rozpaky v písaní názvu *Rom* a v slovách odvodených od tohto pomenovania. Arne B. Mann (1988, 1990, 1990a) začal vari ako prvý presadzovať písanie názvu *Róm* s dlhým *ó* v časopise Slovenský národopis č. 1/1988. Ako vedecký redaktor tohto čísla sa usiloval o to s nemalou naliehavosťou, i keď musel v jeho úvode uznať, že českí a niektorí slovenskí romisti sa pridržajú sústavne podoby *Rom*, teda s krátkym *o*. A. B. Mann začal okrem toho, teraz už plánovito, propagovať svoj vlastný spôsob písania aj v dennej tlači (napr. v Nedeľnej Pravde a v Hlase ľudu). Aj preto sa mohla zainteresovaná slovenská verejnosť nazdávať, že A. B. Mannovi prichodí rovnaká kompetencia tak v etnografii, ako aj v lingvistike vyslovovať sa k tejto otázke. Aká neistota panuje v tomto smere, ukazuje článok A. Sedlačka Cigán alebo Romo, uverejnený nedávno. M. Považaj (1990) sa v Kultúre slova prihovára za písanie pomenovania *Róm* s dlhým *ó* a navrhuje ho uviesť, resp. ohlasuje, že názov, o ktorom je reč, sa uvedie do nových Pravidiel slovenského pravopisu jedine vo forme *Róm*.

Nebude preto od veci najprv sa pozrieť, aká je v tomto smere skutočnosť, ako sa tento názov vyslovuje vo viacerých romských nárečiach vyskytujúcich sa v Európe, ale aj v Ázii a v Severnej Amerike. Údaje, ktoré ďalej uvádzame, sú voľne zoradené podľa predpokladaného alebo sčasti aj literárne overeného historického „termínovníka" migračných prúdov romskej diaspory z Malej Ázie na Západ bez nároku na absolútnu historiografickú presnosť, ktorá by v daných súvislostiach mohla hrať beztak len podružnú úlohu; mená uvádzané za každým údajom v zátvorke patria autorom príslušných prameňov písomníctva. V nárečiach uvádzaných ďalej dominuje jednoznačne sebapomenovanie *Rom* a podoba *Róm* je v nich neznáma. To platí o Malej Ázii a historickej Rumélii siahajúcej od hraníc Albánska po Egejské a Čierne more (*Rum* = Grék žijúci v Turecku alebo inej islamskej krajine, v tureckom jazyku) a zaberajúcej veľkú časť Grécka, menovite Tráciu, Tesáliu a Epirus (Paspati, 1870). Platí to aj o dnešnej južnej a strednej Juhoslávii (Uhlik, 1947; Krume Kepeski-Šaip Jusuf, 1980) a aj o Albánsku (Stuart E. Mann, 1990) i Rumunsku (Serboianu,

1930, o nárečiach vo Valahii [Muntenii]; v. Wlislocki, 1884, o nárečiach v Transylvánii). To isté potvrdzuje József Főherczeg (1888) s výnimkami, o ktorých bude reč nižšie, ako aj Hutterer a Mészáros (1967) o dialekte lovári. Aj na Slovensku sa vyslovuje slovo *Rom* s krátkym *o* (Ihnátko, 1877; Kalina, 1882; Lichner, cit. podľa Kutlíka-Garuda, 1988; v. Sowa, 1887; Lípa, 1963; Hübschmannová, 1973; Kutlík, 1937—1939), podobne ako v Čechách, na Morave a v Sliezsku (Puchmayer, 1821; Ješina, 1882; Lípa, 1965; Hübschmannová, 1973). To isté platí o poľských nárečiach (Rozwadowski, 1936; Ficowski, 1965) a o severoruských a sibírskych, kelderárskych dialektoch (Ventceľ, 1964; Demeter, R. S. — Demeter, P. S., 1981), ako aj o fínskom (Thesleff, 1901), švédskom (Etzler, 1944) a nórskom nárečí (Iversen, 1944). Obdobná je situácia v Nemecku (v. Sowa, 1898), kde pomenovanie *Rom* hrá menšiu úlohu ako etnonymum *Sintu* a zriedkavejšie aj *Khejbr* (Kutlík, 1937—1939). To isté možno povedať o španielskych Cigánoch; v ich nárečí sa uprednostňuje názov *Kaló* a pomenovanie *Rom* sa používa len vo význame „ženatý muž" podobne ako u ostatných Romov (de Sales Mayo-Quindalé, 1870).

V dialektoch, ktoré prebádal József Főherczeg (turecké, uhorské, rumunské, česko-moravské a nemecké), sa názov *Rom* vyskytuje len v tvare s krátkym *o*. Výnimkou sú podľa neho usadlí „zadunajskí" *(dunántúli)* Cigáni, žijúci na pravom brehu Dunaja a „karpatskí" Cigáni, u ktorých vraj prevláda výslovnosť s dlhým *ó*. Žiaľbohu, autor nikde nedefinuje pojem „karpatských" Romov. A tak je otázne, ktorú časť Karpát mal József Főherczeg na mysli, lebo Karpaty siahajú od Devínskej Kobyly až po Železné vráta Dunaja na rumunsko-juhoslovanskej hranici. Je málo pravdepodobné, že by v Západných Beskydách, Tatrách, Poloninských, Východných a Južných Sedmohradských Karpatoch Cigáni vyslovovali názov *Rom* rovnako. To vyvracajú poznatky G. Ihnátka, A. Kalinu, P. Lichnera, R. v. Sowu, J. Lípu a M. Hübschmannovej. (Józsefove poznatky pochádzali údajne zo Šariša, Spiša, Gemera, ako aj Abova.)

O tom, že sa samohláska *o* v názve *Rom* nikdy a nikde v úze absolútnej väčšiny európskych cigánskych nárečí nedĺži, svedčia nepriamo — okrem vyššie uvedeného — tri fakty. Tak napr. podľa Stuarta E. Manna (1990) albánski Cigáni svoje sebapomenovanie vyslovujú ako *[rrom]* a takým istým spôsobom aj všetky slová odvodené od tohto substantíva, napr. *rromni* = Cigánka, žena; *rromano* = cigánsky atď., napodobňujúc takto fonetické osobitosti albánčiny, porov. albán. *rreh* [r:eh] = biť, tĺcť; samohláska *o* sa v jazyku albánskych Romov pritom nedĺži. Podľa A. Thesleffa (1901), ktorý cituje nepublikované rukopisné materiály Jürgensena a A. H. Reinholma, fínski a niektorí baltskí Cigáni, teda súkmeňovci migračne historicky aj geograficky dosť vzdialení od albánskych Romov, svoje vlastné po-

menovanie vyslovujú ako *romm,* teda tiež s krátkym *o.* V tejto súvislosti sa treba zmieniť ešte o tom, že rumunskí Cigáni *(vlašike, vlahike roma)* nepoznajú fonému [*o:*], nahrádzanú často diftongizovanou podobou [*ou*]. Napr. namiesto slovenskocigánskeho *čhavóre* (= deti) zisťuje sa u rumunských Romov ako ekvivalent jedine tvar *šavoura.* Podobne možno u rumunských Cigánov namiesto slovenskocigánskeho *čóro* (= chudák, biedny, chudobný, sirota) veľmi zreteľne počuť geminácią spoluhlásky nasledujúcej za krátkou samohláskou *o,* teda *čorro.* Preto vlastné pomenovanie rumunských Cigánov znie *rom,* vonkoncom nie *roum!*

V niektorých prípadoch treba však, prirodzene, pripustiť aj takú možnosť, že v názve *Rom* ide o úzko regionálne vymedzené, enklávovito sa vyskytujúce dĺženie samohlásky *o.* Inokedy ide hádam o dĺženie tejto samohlásky pri komunikácii zaostalejších alebo deklasovaných Romov s Necigánmi najmä vtedy, keď im je z rozhovoru zrejmé, že kontaktovaný Necigán neovláda, alebo len fragmentárne ovláda romčinu a je teda pre nich *gádžo* (= cudzinec). Vtedy romský rozhovorový partner zavše upadá do „ťahavého", zaliečavo-dotieravo žobravého alebo inak bezočivého spôsobu reči tam, kde sa mu to zdá príhodné. Takto skreslená reč sa inak, ako je všeobecne známe, často využíva na stupňovanie komiky viac-menej nevtipných žartov zameraných na adresu „Čigánov". Medzi sebou Romovia takúto skarikovanú reč zväčša nepestujú.

Napokon aj omyly a povrchnosť v posudzovaní dĺžky vyslovovaných samohlások u fonologicky neškolených zaznamenávateľov môžu v otázke ich písania viesť k rozporom. Dĺžka dlhých samohlások nie je totiž ani v jednom a tom istom jazyku čosi nemenné, konštantné, ale závisí od ich pozície v slove, od charakteru predchádzajúcej alebo nasledujúcej spoluhlásky, ďalej od počtu spoluhlások nasledujúcich za samohláskou, ale aj od prízvučnosti slabiky i prízvučnosti predchádzajúcej a nasledujúcej slabiky a napokon aj od množstva slabík v slove, ako aj od ďalších nemenej významných faktorov, o ktorých sa tu nemožno podrobnejšie šíriť. E. Sievers (1876) to dokazuje veľmi názorne na príklade slov *fahl — fahle — fahlere* v nemčine. Samohláska *a* je v prvom z uvedených slov najdlhšia, menej dlhá je už táto hláska v druhom slove a v treťom slove je dokonca ešte menej dlhá ako v slove druhom. Na to poukázal už O. Jespersen (1904) a tento poznatok vyjadril vo svojom „kvantitatívnom zákone". Aj preto treba brať doteraz publikované údaje o dĺžke samohlásky *o* v názve *Rom* len s veľkou rezervou. M. Hutterer a G. Mészáros (1967) v tejto súvislosti uvádzajú, že prízvuk i tempo reči môžu v tom istom slove celkom nezávisle od seba podmieňovať zmenu pozície dĺženia samohlásky alebo absenciu takéhoto dĺženia; medzi prízvukom a dĺžkou samohlásky totiž nebýva spravidla užšia väzba, najmä v nárečí lovari.

Z metodického hľadiska je dôležité vedieť, že znenie textov piesní, tak ako je zaznamenávané priamo „podľa ucha" alebo metódami nešpecializovanej akustickej registrácie, sa veľmi nehodí na skúmanie otázok, o ktorých bola doteraz reč. O tom sa možno napokon ľahko presvedčiť pri spievaní napr. našej hymny — mnohí budú prekvapení, koľko je v nej ad hoc dĺžených samohlások, nevyskytujúcich sa v bežnej hovorenej spisovnej reči.

Vec nie je teda celkom jednoduchá. M. Považaj (1990) sa sporné písanie pomenovania *Róm, rómsky, rómčina* usiluje zdôvodniť poukazom na rad jednoslabičných názvov národov v slovenčine, v ktorých sa samohláska vyskytujúca sa medzi dvoma spoluhláskami, resp. medzi dvoma spoluhláskami na začiatku slova a jednou spoluhláskou na konci slova, vraj zväčša dĺži. Mimochodom, samohláska *o* v názve *Lom,* akým arménski Cigáni, ktorí začali svoju migráciu z indického subkontinentu historicky omnoho neskoršie ako dnešní Romovia západného sveta, sami seba nazývajú, nie je v ich jazyku vonkoncom dlhá, ale krátka, ako celkom jednoznačne uvádza F. N. Finck (1907). V arménčine sa Lomovia volajú *Boša(j), Phošaj, Gnčhu,* teda celkom odlišne ako Romovia v európskych jazykoch s ich dvoma hlavnými typmi pomenovania *tsigan, zingaro* a *gipsy, gitano* (jedinou výnimkou sú tu niektoré severské jazyky, porov. Kutlík-Garudo, 1987). Zvláštnosťou pritom je, že pomenovanie *lom* sa vyskytuje aj u baskických Cigánov (Ascoli, 1865). Rovnako pozoruhodné je, že sa sebapomenovanie *dōm* sýrskych Cigánov nazývaných tu *nuri* alebo *zitt, zutt* už nedostalo ďalej na západ a v otázke dĺženia samohlásky *o* v názve *Rom* európskych nárečí je teda vecne irelevantné (porov. Stewart Macalister, 1914). Už spomínané Považajove „zväčša" je omyl, lebo slovenčina v skutočnosti pozná prinajmenej rovnaký počet jednoslabičných pomenovaní národov, v ktorých samohláska spája dve spoluhlásky (skupina *A*), alebo takých, v ktorých je jedna dvojica spoluhlások buď na začiatku slova (skupina *B*), alebo na jeho konci (skupina *C*) spojená krátkou alebo dlhou samohláskou s jedinou spoluhláskou v pozícii na opačnom konci slova. Táto samohláska sa nedĺži ani v ženskom rode substantíva (romčina nemá stredný rod), ani pri skloňovaní, ani v odvodených adjektívach atď., prirodzene, pokiaľ je v mužskom rode podstatných mien krátka ako v prípade názvu *Rom.* Abecedne usporiadané vyzerajú obidva prvé rady potom takto: Skupina *A: Búr — Dán — Dór — Fín — Ír — Nór* v protiklade s pomenovaniami *Čech — Gal — Hun — Rus — Sas — Žid;* skupina *B: Grék — Flám — Škót — Švéd* opäť v zreteľnom protiklade s menšou samohláskovou kvantitou v názvoch *Brit — Frank — Prus — Vlach.* (Skupina *C* s dvoma spoluhláskami na konci slova nie je zaujímavá z hľadiska tejto diskusie, pretože nemá svoj pendant s dlhou samohláskou; sem patria pomenovania

ako *Bask* — *Hind* — *Kelt* — *Kopt* — *Kurd* a i.) V skupine *A* by sa napokon dalo poľahky narátať do 30 ďalších názvov menších či menej známych, sčasti značne exotických národov, národností a etník, najmä v Ázii a Afrike a výnimočne aj v oboch Amerikách (porov. Hubinger a kol., 1985). Prečo by sa malo teda za takéhoto stavu tvorenia názvov postulovať písanie názvu *Róm, Rómka, rómsky* atď. namiesto správneho *Rom, Romka, romský,* keď Cigáni sami seba takto nenazývajú, a okrem dôvodov veľmi subjektívne chápanej eufónie tu iných niet? Veď Cigáni žijú u nás viac ako šesť storočí, boli rovnako prenasledovaní a vyvražďovaní ako Židia, a nie sú preto pre nás predsa natoľko geograficky, ale aj inak vzdialenou a cudzou národnosťou ako národy, ktorých názvy sa uvádzajú ako príklady v Považajovej stati (a aj v tomto článku, v skupine *A* jednoslabičných názvov).

Celá táto diskusia o dĺžni sa môže niekomu vidieť zbytočná. V slovenčine prichodí dĺžňu významná úloha diferencujúca významy slov, ako ukazujú príklady *mača* — *máča, Spiš* — *spíš, suka* — *súka* a i. V romčine by síce takýto dĺžeň v názve *Rom* zmysel nemenil, ale znel by uchu romského percipienta nezvyčajne, cudzorodo, neprijateľne, ako pokus ešte ďalším, iným spôsobom pripraviť Romov o ich beztak spochybňovanú pôvodnú etnickú identitu — asi tak, ako znie (v transkripcii) Slovákovi rakúska alebo anglická výslovnosť pomenovania jeho národnosti *šlavak,* resp. *slouvák,* v prvom prípade s dehonestujúcim podfarbením.

Inak aj Cigáni sami, ktorí v názve *Cigán, Cigánka* začínajú dnes vidieť niečo viac-menej hanlivé, majú vo svojich rozhovoroch vedených po slovensky isté ťažkosti s tvorbou svojho spoločensky menej degradujúceho poslovenčeného pomenovania. V posledných dvoch-troch desaťročiach Romovia uprednostňujú nimi samými slovakizovaný názov *Romák, Romovka,* no nikdy nie *Rómak, Rómák* alebo *Rómka.* Posmešná, Necigánmi používaná prezývka *more* znamená v skutočnosti priateľské oslovenie Cigánov medzi sebou (!), asi v zmysle „hej, nože, ty, bratku, onô . . .". Podľa všetkého pochádza z albánčiny, kde sa ľudia podnes oslovujú takto a v tom istom zmysle. Cigánky sa takýmto spôsobom nikdy neoslovujú, ani medzi sebou nie. Rumunskí Cigáni sa namiesto toho oslovujú slovkom *mou* a nemeckí Cigáni na území Slovenska slovom *čova,* ktoré má aj plurál *čovále* (Kutlík). Názov *Romo,* ktorý spomína A. Sedlačko, je tvar, ktorý by sa dal prirovnať tvaru komparatívu „lepšejší" v detskej reči. Podstatné meno *Rom* patrí totiž medzi maskulína končiace sa spoluhláskou. Substantíva ako *máro* (= chlieb), *jílo* (= srdce) sú druhým typom maskulín, jestvujúcim v romskom jazyku, ktoré sa končia samohláskou *o.* Preto slová majúce dve takéto koncovky zoradené za sebou treba považovať za korumpované

(gramaticky správny nominatív plurálu od substantíva *Rom* znie *Roma,* kým od *Romo* by mal znieť *Rome,* teda chybne).

Na záver možno a treba povedať aj toto: Nepovyšovať výnimku (ak totiž jestvuje!) na pravidlo a neurobiť z nej normu v Pravidlách slovenského pravopisu.

V súvise s touto témou sa v krátkom dôvetku žiada pripomenúť, že F. Miklosich už roku 1876 veľmi fundovane, a preto celkom presvedčivo objasnil pôvod pomenovania *Atsingani* (*Athinganoi* znamená v gréčtine „nedotknuteľní"). Na úplnom akceptovaní jeho názorov v tejto otázke sa podnes nič nezmenilo. Výraz *Atsinkan* v zmysle „človek pracujúci s kovom" určite nie je slovo novoperzského pôvodu, ako píše M. Považaj, lebo napr. „kov" sa v tomto jazyku volá *felez,* „kovorobotník" *felezkār,* „kováč" *āhangar,* „železo" *āhan,* „meď" *mes,* „oheň" *āteš* atď. Je viac než nepravdepodobné, že by niektoré z uvedených slov mohlo vstupovať do terminogenézy a vôbec podstatným spôsobom participovať na slovotvorbe názvu *Atsinkan.* Okrem toho novoperzský jazyk ako všetky súčasné iránske jazyky západnej skupiny nepozná spoluhlásku *[ts]* = *[c]* v slovenskom prepise, ktorá sa v ňom vyskytuje len celkom výnimočne, napr. v transkribovaných cudzích vlastných menách. V stredoiránskej chorezmčine sa vyskytovala síce fonéma *[c],* ale Chorezm bola oblasť ďaleko vzdialená od hlavných migračných prúdov Romov z Indie. To isté platí o súdobej tadžičtine, v ktorej sa možno stretnúť s *[c]* prakticky len v slovách prevzatých z ruštiny (Jazyki Azii i Afriki, 1978).

Nakoniec zopár slov k problému *Dómov.* Kasta Ḍōmov, obývajúca rozsiahle územia Assamu, Bengálska, Biharu, Orissy, Paňdžábu a Kašmíru v Indii, z nedostatku vlastného jazyka používa prevažne zmiešaninu jazykov národností susediacich s nimi. Pritom je zvláštne to, že Ḍōmovia si na tomto podklade, najmä jazyka bhōdžpurī s „útržkami" rādžasthānī a hindōstānī (Grierson, 1922), utvorili osobitný argot zvaný *ḍōmrā,* podobne ako iné dosť početné tzv. cigánske jazyky Indie. Tento argot ovláda len malá časť Ḍōmov, iba nepatrne prevyšujúca jedno percento príslušníkov tejto kasty. Rovnako pozoruhodné je, že sýrski (palestínski) Cigáni nazývajú svoj jazyk *dōmāri* (Stewart Macalister, 1914). Aj v Iráne žije malá skupinka Ḍōmov, usídlená spolu s iránskymi „Cigánmi" v malej dedinke Shar y Hewraman na kurdistánsko-irackom pohraničí (Wahby — Edmonds, 1966, bez ligvistických údajov).

Literatúra

ASCOLI, G. J.: Zigeunerisches. Besonders auch als nachtrag zu dem Pott'schen werke: Die Zigeuner in Europa und Asien. Halle 1865 (cit. podľa S. A. Wolfa: citácia diela G. J. Ascoliho v Paspatiho stati je neúplná).

DEMETER, R. S. — DEMETER, P. S.: Obrazcy folklora cygan-kelderarej. Moskva, Nauka 1981, s. 180.
ETZLER, A.: Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Uppsala, Almqvist och Wiksells 1944, s. 288.
FICOWSKI, J.: Cyganie na polskich drogach. 2. vyd. Kraków, Wydawnictwo Literackie 1965, s. 358.
FINCK, F. N.: Die Sprache der armenischen Zigeuner. Zv. 8. St. Pétersbourg, L'académie impériale des sciences 1907, s. 68, 115.
FŐHERCZEG, JÓZSEF: Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1888, s. 114, 206.
GRIERSON, G. A.: Linguistic Survey of India. Zv. 11. Gipsy Languages. Calcutta, Superintendent Government Printing 1922, s. 143—152.
HUBINGER, V. — HONZÁK, F. — POLIŠENSKÝ, J.: Národy celého světa. Praha, Mladá fronta 1985. 391 s.
HÜBSCHMANNOVÁ, M.: Základy romštiny. Praha, Malé učebnice Nového Orientu 1973, s. 7.
HUTTERER, M. — MÉSZÁROS, GY.: A Lovári cigány dialektus leíró nyelvtana. Budapest, Magyar nyelvtudományi társaság 1967, s. 85.
IHNÁTKO, GY.: Cigány nyelvtan. Losonc, Róth Simon 1877, s. 100.
IVERSEN, R.: The Romany language in Norway. Oslo, Jacob Dybwad 1944, s. 166.
Jazyki Azii i Afriki. Zv. 2. Indoevropejskije jazyki — Dravidijskije jazyki. Red. M. S. Andronov. Moskva, Nauka 1978, s. 111—112, 158—159.
JESPERSEN, O.: Phonetische Grundfragen. Leipzig — Berlin 1904 (cit. podľa L. R. Zindera).
JEŠINA, J.: Romáňi čib čili jazyk cikánský. 2. vyd. Praha, F. A. Urbánek 1882, s. 70.
KALINA, A.: La langue des Tziganes slovaques. Posen, J. K. Żupański 1882, s. 110.
KRUME KEPESKI-ŠAIP JUSUF: Romani Gramatika. Skopje, Naša kniga 1980, s. 205.
KUTLÍK, I.: Nepublikované materiály z rokov 1937—1939.
KUTLÍK-GARUDO, I. E.: Zur Geographie der Zigeunerbenennungen vom Indus bis zum Ibar. In: Gegenbaurs morphol. Jahrb., *134*, 1987, č. 3, s. 249—289.
KUTLÍK-GARUDO, I. E.: O začiatkoch romistiky na Slovensku. Slovenský národopis, *36*, 1988, s. 47—48.
LÍPA, J.: Příručka cikánštiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1963, s. 150.
LÍPA, J.: Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém. Praha, Nakladatelství ČSAV 1965, s. 26.
MANN, A. B.: Edičná poznámka. Slovenský národopis, *36*, 1988, č. 1, s. 9.
MANN, A. B.: Cigáni kontra Rómovia. Nedeľná Pravda, 23. 3. 1990.
MANN, A. B. (1990a): Cigáni kontra Rómovia. Hlas ľudu, 2. 4. 1990.
MANN, S. E.: A vocabulary of Albanian Romany. Red. M. Cortiade. Giessen, Justus-Liebig-Universität, Institut für Soziologie 1990, s. 31.
MIKLOSICH, F.: Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. Zv. 6. Wien, K. Gerolds Sohn 1876, s. 58—63.
PASPATI, A. G.: Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman. Constantinople, A. Koroméla 1870, s. 340, 462.
POVAŽAJ, M.: *Róm — Rómovia, rómsky, rómčina.* Kultúra slova, *24*, 1990, s. 254—255.
PUCHMAYER, A. J.: Románi Čib. Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache. Prag, Fürst-erzibischöfliche Buchdruckerey. Nákladom Josephy Vetterl von Wildenbrunn 1821, s. 47.
ROZWADOWSKI, J. M.: Wörterbuch des Zigeunerdialekts von Zakopane. Kraków, Polska Akademja Umiejętności 1936, s. 58.
SALES MAYO, F. DE y QUINDALÉ, F.: El Gitanismo con un epitome de gramática gitana y un diccionario caló-castellano. Madrid, Victoriano Suarez 1870, s. 65 (Q).
SEDLAČKO, A.: *Cigán* alebo *Romo.* Nedeľná Pravda, 2. 3. 1990.
SERBOIANU, C. J. POPP: Les Tsiganes. Paris, Payot 1930, s. 90.
SIEVERS, E.: Grundzüge der Lautphysiologie. Leipzig 1876 (cit. podľa L. R. Zindera).
SOWA, R. v.: Die Mundart des slovakischen Zigeuner. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht 1887, s. 191.

SOWA, R. v.: Wörterbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner. In: Abh. f. Kunde d. Morgenlandes. Zv. 11, č. 1. Leipzig, Brockhaus 1898, s. 70, 121.
STEWART MACALISTER, R. A.: The Language of the Nawar or Zutt the Nomad Smiths of Palestine. In: Gypsy Lore Society Monographs, č. 3. Edinburgh, T. and A. Constable 1914, s. 151 (pozn.: Palestína bola v Osmánskej ríši spravovaná ako administratívna súčasť Sýrie).
THESLEFF, A.: Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner. In: Acta Societatis Scientiarum Fennicae. Zv. 29, č. 6. Helsingfors, Finnische Litteratur-Gesellschaft 1901, s. 82.
UHLIK, R.: Srpskohrvatsko-Ciganski Rečnik (Romane Alava). Sarajevo, Svjetlost 1947, s. 29.
VENTCEL, T. V.: Cyganskij jazyk. In: Jazyki narodov Azii i Afriki. Red. V. M. Beskrovnyj. Moskva, Nauka 1964, s. 23.
WAHBY, T. — EDMONDS, C. J.: Kurdish-English Dictionary. Oxford, Clarendon Press 1966, s. 41.
WLISLOCKI, H. v.: Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Leipzig, W. Friedrich 1884, s. 115.
WOLF, S. A.: Grosses Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tšiw). Mannheim, Bibliographisches Institut 1960, s. 198.
ZINDER, L. R.: Obščaja fonetika. 2. vyd. Moskva, Vysšaja škola 1979, s. 187.

Šimon Ondruš

EŠTE RAZ O PÔVODE NÁZVU TATRANSKEJ RIEKY **POPRAD**
(Akademikovi B. Vidoeskému na sedemdesiatku)

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ktorá ma dobre zásobuje slovinskou jazykovednou literatúrou, má zásluhu na tom, že som sa dozvedel o polemike nemeckého etymológa slovanskej hydronymie s mojím výkladom pôvodu mena našej tatranskej rieky. V periodiku Razprave — Dissertationes XIII, 1990, s. 73—97 publikovala doc. A. Šivicová-Dularová bohatú štúdiu o názvoch papradia v slovanských jazykoch. Najväčšiu pozornosť venuje spisovnej aj nárečovej slovenčine. Pretože boli pokusy spájať názov *Poprad* s papradím, dotýka sa autorka aj môjho výkladu. Píše: „Š. Ondruš jo je skušal pojasniti iz glagola *pręd-* „skakati" in glag. predpono *po-*, kot je v *po-tokъ* k *po-tekti*. Razvoj naj bi potekal takole: *Popręd* > *Popräd* . . . > *Poprad*. Ondruševo razlago je utemeljeno zavrnil Udolph, ko je dokazal, da v tem imenu ni mogoče izhajati iz psl. nosnika *-ę-*, ampak iz skupine, ki je doživela metatezo likvid, tj. iz *Po-pord-*, prim. polj. zapise 1332, 1391 itd. *Poprod*, 15. stol. *Poprot* . . ." (s. 77).

Je prirodzené, že so skrátenou reprodukciou výkladu J. Udolpha som sa nemohol uspokojiť.

V ročenke Namenkundliche Informationen (55, 1989, s. 8—13) J. Udolph uvádza doklady na „poľskú" podobu Popradu v hláskovom habite *Poprod, Poprot*. Doklady má z týchto prameňov: 1. Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej, Kraków 1987, s. 191, 193. 2. Monumenta Polonia Historica,

4, s. 244 (doklady z 15. stor.). 3. J. Długosz, Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, *1*, s. 244; *7*, s. 365; *8*, s. 236. 4. Lustracja województwa krakowskiego, *1*, s. 171. 5. Lustracja dróg województwa krakowskiego z roku 1570, s. 37.

J. Udolph sa tu dopustil veľmi závažných metodologických chýb.

1. Nevšimol si, že všetky doklady na formu *Poprod* zo 14.—16. stor. sú z južného Poľska, čiže z oblasti, ktorá susedí s prechodnými slovensko-poľskými nárečiami, známymi v našej jazykovede ako goralské nárečia. V týchto nárečiach sa staršie slovanské *a* a tým aj slovenské *a* (ako kontinuant praslovanského *a*, ale aj ako reflex prasl. *ę*) vyslovuje labializovane a artikulačne posunuté vyššie smerom k *o*, takže u foneticky špeciálne neškoleného percipienta splýva so samohláskou *o* (porov. goralskú výslovnosť *guroľ*, v poľskej grafike *góral* za staršie *goraľ*). To znamená, že južnopoľské historické doklady na *Poprod* reflektujú goralskú výslovnosť rieky *Poprad*. Naproti tomu nejužnopoľské historické záznamy, ako je napr. súpis Matricularium Regni Poloniae Summarium (z Varšavy), poznajú iba podobu *Poprad*.

2. J. Udolph nerešpektoval to, že u J. Długosza alternuje podoba *Poprod* aj *Poprad*. Keby poľská podoba *Poprod* bola reflexom za prsl. *Po-pord-*, ako chybne predpokladá J. Udolph, odkiaľ by sa u J. Długosza a v nejužnopoľských pamiatkach bola vzala podoba *Poprad?*

3. J. Udolpha neprekvapilo nielen alternovanie *Poprad : Poprod* u J. Długosza, ale nepozastavil sa ani nad tým, že od 18. stor. je v pamiatkach iba podoba *Poprad*. Žeby sa boli Poliaci vzdali podoby *Poprod* v prospech slovenskej podoby *Poprad*? Takúto lásku poľských autorov k slovenčine nemožno predpokladať.

4. Veľmi prekvapujúci je tento Udolphov text: „Dass sich heute (sic!) auch im Polnischen die Form *Poprad* durchgesetzt hat, dürfte in der Lage des Flusses, der nur in seinem Unterlauf poln. Gebiet berührt, begründet sein" (s. 10). Čo tu prekvapuje? Že u J. Udolpha príslovka *heute* čiže dnes označuje skoro tri storočia, ba ak zoberieme do úvahy záznam *Poprad* u J. Długosza, *heute* čiže dnes by označovalo takmer poltisícročie!

5. Ešte viacej prekvapuje, ba priam šokuje toto Udolphovo konštatovanie: „In der zweiten Silbe liegt offenbar der poln. Reflex der Liquidametathese, die im Tschech. zu *-prad-* geführt hat, vor. Ein Nasalvokal ist nicht zu erkennen, tschech. und poln. Überlieferung stützen somit einen slaw. Ansatz *Popord-*" (s. 10—11). Čo je tu šokujúce? Že pri slovenskej tatranskej rieke *Poprad* J. Udolph operuje českým hláskovým vývinom. Žeby sa tu chcela oživiť stará slavistická mŕtvola, že slovenčina je nárečím češtiny? Ako ináč chápať, že predpokladaný vývin *Popord-* na *Poprad-* je český, nie slovenský? Čudujem sa serióznemu vedcovi

J. Eichlerovi, že pripustil v ročenke Namenkundliche Informationen takú vedeckú a politickú nehoráznosť.

Kvôli oživeniu pamäti zopakujem zásadné body svojho výkladu, ktorý som publikoval v Slovenskej reči (*50*, 1985, s. 102—109).

Genetický výklad zemepisných názvov na Slovensku bez rešpektovania apelatív a proprií u ostatných Slovanov, najmä východných Slovanov, je metodologicky pochybený. Tento metodologický nedostatok možno chápať a prepáčiť J. Melichovi (A honfoglaláskori Magyarország, 1925—1929) a V. Šmilauerovi (Vodopis starého Slovenska, 1932), ktorí svoje práce písali v čase, keď ešte nebolo dosť spoľahlivých prameňov a kompendií o zemepisných názvoch u východných Slovanov. Dnes však, keď máme monumentálne kompendium M. Vasmera a jeho pokračovateľa H. Bräuera Russisches geographisches Namenbuch a Vasmerovo kompendium Russische Gewässernamen, je takýto metodologický nedostatok neodpustiteľný. Nemožno ho odpustiť ani najnovšej monografii B. Varsika o historickej hydronymii Slovenska. Jazykovedná kritika tohto diela vyšla v Historickom časopise (*39*, 1991, č. 1).

Tak ako je meno rieky *Orava* odvodené od praslovanského slovesa *orati* vo význame „kričať, revať", ktoré sa zachovalo najvýraznejšie u východných Slovanov, kým u západných Slovanov zaniklo v konkurenčnom boji s homonymom *orati* vo význame „orať" (u východných Slovanov sa tento význam vtelil do slovesa *pachať*), ako je rieka *Rimava*, v staršom hláskovom habite *Ryma : Rymava* odvodeninou praslovanského slovesa so základom *rym-* vo význame „kričať, revať" (porov. ruské *rymzať, rymoniť* a pod.), aj meno rieky *Poprad* bolo odvodené od slovesa *pręd-* vo význame „prudko tiecť, prúdiť, skákať" a pod., ktoré sa zachovalo u východných a reziduálne aj u južných Slovanov (prirodzene, v náležitých hláskových reflexoch), kým u západných Slovanov zaniklo v konkurencii s homonymným slovesom *pręd-* vo význame „pradiem, priasť".

Derivát *Po-pręd-* mal hláskový vývin *Popräd* (10. stor.), *Poprad* od 11.—12. stor. podobne ako *rędъ* > *räd* > *rad, za-pręg* > *zapräg* > *záprah, tręso* > *träsu* > *trasiem* atď.

Derivát *Popręd-* je derivačne izomorfný s derivátmi *po-skok-, po-tok-* atď. V ablaute *Poprǫd-* je v ruských hydronymách *Poprudy*.

Pomenovanie *Popręd-* > *Popräd* > *Poprad* je geneticky responzibilné nielen s východosl. *Suprasľь* z prasl. *sǫ-pręd-sl-* a východosl. *Neprjadva, Neprjaďva* z prasl. *ne-pręd-ьva, ne-pręd-ьva* (rieka v oblasti Tuly), ale aj so slovenskými zemepisnými menami *Neporadza* pri Bánovciach nad Bebravou a v Gemeri z prasl. *ne-po-pręd-ja* > *Nepoprädza* > *Neporadza* s disimilačným zánikom jedného *p* pri opakovaní dvoch *p* v jednom slove. Disimilačný zánik jednej spoluhlásky v slove, ak sa opakuje dvakrát, je

z vývinu slov dobre známy jav (porov. východoslovenské *kačmar* za *karčmar*, ruské *Gončarov* za *Gornčarov*, slovenské *Rehuš* popri *Greguš*, *Hrehuš* a pod.). Prirodzene, asimilačne zaniká tá spoluhláska, ktorá zánikom nevytvára hiát. Tak to bolo aj v hláskovom vývine *Gorn-grad* na *Gornad*, *Hornad*.[1]

Na záver iba toto: historická dokumentácia pri etymologickom výklade apelatív aj proprií je veľmi závažná, ale môže sa stať dezinformačnou, ba až bezcennou, ak sa súčasne nerešpektuje jazykový zemepis, resp. dialektológia. Tak sa to stalo aj s Udolphovou dokumentáciou na „poľskú" podobu *Poprod*. Tu nešlo o poľskú podobu, ale o goralský filter slovenskej podoby *Poprad*. Takýto lapsus by sa nemal stať autorovi, ktorý kladie pravlasť Slovanov na severovýchodné svahy Karpát, tak asi medzi Zakopané a Bukovinu. Veď západnú časť tejto „Udolphovej" pravlasti zaberajú práve goralské nárečia na slovensko-poľskej jazykovej hranici. J. Udolph by ich mal poznať.

Ján Kačala

NA ČO BOLI DOBRÉ „ONESKORENÉ ARGUMENTY"

1. J. Holý (1990) sa v diskusnom príspevku k otázke doplnku vyrovnáva s mojím stanoviskom k pojmu a termínu cyklická syntaktická štruktúra, tak ako ho rozviedol v inom svojom článku (Holý, 1966). To mu však nebráni, aby medzi časti, v ktorých skloňuje moje meno, zaradil takúto ve-

[1] Môjho výkladu názvu *Hornád* sa v uvedenej štúdii dotýka aj J. Udolph (s. 1—8) a autorská dvojica J. Eichler — V. Uhlár v dvojstranovej „kritike" (s. 14—15). Názvu *Hornád* sa budem ešte venovať v osobitnej odpovedi, ale už tu musím reagovať na nepochopiteľné moralizátorstvo dvojice autorov: „Die Rekonstruktionen von Š. Ondruš bedürfen einer weiteren allseitigen kritischen linguistischen Überprüfung. Hier haben nicht nur Indoeuropäisten, sondern auch Slawisten, Germanisten und Hungaristen das Wort." Ako mám chápať túto všestrannú jazykovednú kritiku odborníkov? Predsa dvojstranové, nič neprinášajúce poznámky nemôžem pokladať za všestrannú indoeuropeisticko-germanisticko-slavisticko-hungaristickú kritiku. Dobre viem, že J. Eichler je germanista a slavista, V. Uhlár je slovakista, ale neviem o tom, že by niektorý z nich bol v jednej osobe indoeuropeistom, slavistom, germanistom aj hungaristom. Alebo je tento zdvihnutý prst adresovaný mne? Prosím, nech sa páči pozrieť moju jazykovednú bibliografiu v kompendiu L. Dvonča Slovenskí jazykovedci (bibliografia do r. 1975) a novšiu v Slavica Slovaca, 1984, č. 3. Tam zistia, že som indoeuropeista, slavista a hungarista, ba nebohý prof. V. Schwanzer ma až do svojho skonu pokladal za germanistu na základe priebehu ašpirantských skúšok, ktoré sme robili obyčajne v trojici s prof. Ružičkom alebo s prof. Horeckým.

tu: „Keď r. 1988 hlavný redaktor [rozumej: Slovenskej reči] chcel uverejniť v časopise aspoň jubilejný článok a súpis mojej publikačnej činnosti pri príležitosti mojich 75 rokov, „ktosi" znova zakročil a z uverejnenia súpisu nebolo nič" (Holý, 1990, s. 296). Kontext, v ktorom je zaradená citovaná časť, síce nevraví priamo nič, ale veľa naznačuje. Za svoju osobu pri tejto príležitosti verejne vyhlasujem, že som svoju vedúcu funkciu v ústave na zákroky uvedeného druhu nikdy nevyužil a ani so spomínaným „zákrokom" proti uverejneniu biografických a bibliografických údajov nemám nič spoločné. Nechcem nikomu vstupovať do svedomia, ale v situácii, keď je uvedené obvinenie, nepriaznivo interpretované voči mne, zverejnené, vyzývam všetkých, čo sú do veci zainteresovaní, aby prejavili česť a takisto verejne napísali, ako to v skutočnosti so „zakročením" proti uvedeným textom bolo, a pričinili sa o očistenie osoby, ktorá s týmto zakročením nič nemá, no po uverejnení Holého diskusného príspevku visí nad ňou obvinenie, že to má na svedomí.

2. Je pravda, že som Holého pojem a termín cyklická syntaktická štruktúra vo svojej monografii o doplnku (Kačala, 1971) neprijal, ale jednak mám na to ako vedecký pracovník právo a jednak som to urobil slušne a spoločensky prijateľne. V monografii som sa nemohol naširoko venovať jednému rozoberanému článku z bohatej literatúry o doplnku, preto som svoj záporný postoj k pojmu a termínu cyklická syntaktická štruktúra vyjadril zovšeobecnene a v krátkosti. Podrobnejšie môžem príčiny svojho záporného postoja rozviesť takto: Predovšetkým nesúhlasím s niektorými základnými konceptmi, na ktorých je Holého predstava o cyklickej syntaktickej štruktúre postavená. Na prvom mieste sa žiada uviesť miešanie tvaroslovia a skladby u J. Holého: na viacerých miestach príspevku z r. 1966 (napr. na s. 292, 293, 295, 297) tento autor výslovne spomína „tvaroslovné vzťahy medzi členmi syntagmy". Pre mňa je zásadná vec to, že syntagma je syntakticky konštruovaná jednotka, je to spojenie plnovýznamových slov majúce inú kvalitatívnu úroveň ako slovo a vybudované na syntaktickom, nie „tvaroslovnom" vzťahu. Žiaľ, nemôžem túto vec ďalej rozvádzať, ale pripomeniem aspoň to, že vo viacerých svojich článkoch sa jej v minulosti kvalifikovane venoval J. Ružička. Tieto pracovné výsledky treba pri úvahách o slovenskej syntaxi poznať a v prípade nesúhlasu treba sa s nimi vedecky vyrovnávať.

Druhá vec, ktorú nemôžem prijať, je Holého miešanie logiky do jazyka. Kým J. Holý hovorí (napr. na s. 295, 296, 299) o „logicky chápanom prisudzovacom vzťahu", prípadne o „logicky chápanej predikácii", ja som — opätovne spolu s J. Ružičkom — presvedčený o tom, že medzi plnovýznamovými jazykovými jednotkami spojenými do syntagmy, resp. do konštrukcie jestvujú celkom prirodzené jazykové, nie logické vzťahy

a že predmetom jazykovedy je skúmanie týchto jazykových, t. j. syntaktických, prípadne sémantických vzťahov.

Tretia vec, ktorá mi bráni, aby som prijal Holého riešenie cyklickej syntaktickej štruktúry, je jeho špeciálne, ale nepresvedčivé chápanie väzby. „Za väzbu", píše J. Holý (1966, s. 293), „pokladáme taký tvaroslovný vzťah v syntagme, podľa ktorého závislý (podradený) člen je zákonite v takom páde (predložkovom alebo bezpredložkovom), ktorý vyžaduje jeho syntaktická funkcia". Je to dôkladne a originálne sa tváriace vymedzenie väzby v slovenskej gramatickej literatúre, ale je od základu neprijateľné. Spytujem sa: možno napr. o genitíve v mennej časti prísudku (povedzme vo vete *Víno je trpkej chuti*) povedať, že ho „vyžaduje jeho syntaktická funkcia"? Aj tu ide o väzbu? Možno to povedať napr. o predložkovom akuzatíve ako mennej časti prísudku (napr. vo vetách *Víno je pre teba — Víno je za peniaze*)? Možno to povedať napr. o lokáli s predložkou *o* v mennej časti prísudku (povedzme vo vete *Rozprávka je o drakovi*)? atď. atď. Možno také všestranné, mnohoraké a bohaté „väzby" pripísať v duchu Holého chápania väzby pomocnému slovesu *byť* v slovenčine? Čo potom nie je väzba? (Mimochodom: na s. 295 sa zo schémy dozvedáme, že ako väzba sa hodnotí relácia medzi členmi *kráčali poľom*, ale aj relácia *kráčali pokoseným*.) Kde sú hranice medzi väzbou a neväzobnými spojeniami? Na čo je vo vede taký neurčitý, nepresný, priam rozplazený pojem?

Štvrtá vec, pre ktorú som sa nedal na cestu Holého cyklických syntaktických štruktúr, je charakter príkladov, ktorými svoje chápanie tohto pojmu ilustruje. Jeho východiskový príklad znie: *Poľom kráčali (honci) už pokoseným*. Tento príklad som v čase písania monografie Doplnok v slovenčine pokladal a pokladám aj teraz za vykonštruovaný a nepresvedčivý, t. j. nereprezentatívny. Pripomínam, že výklad doplnku v slovenčine v citovanej monografii som založil na jazykových dokladoch v počte 22 000 lístkov; medzi nimi som nenašiel ani jeden taký, ktorý by bol podobný Holého príkladu *Poľom kráčali (honci) už pokoseným*. Tým nechcem povedať, že taký príklad v slovenčine nie je možný; chcem povedať iba to, že je celkom okrajový, a preto na ňom ťažko možno budovať teórie.

Svoje výhrady proti pojmu a termínu cyklická syntaktická štruktúra, ako ho predstavil J. Holý v príspevku z r. 1966 a ako ho obhajuje v diskusnom príspevku z r. 1990, by som mohol rozmnožiť o ďalšie. Nepokladám to však za potrebné; tam, kde sú zlé základy, nemôže vyrásť súca stavba. Ako ma mal pojem a termín cyklická syntaktická štruktúra presvedčiť, keď sú jeho východiská pomýlené? Čo sa vlastne zavedením takého pojmu a termínu rieši? Myslím, že sa tým naše poznanie neobohacuje.

Na záver k tejto časti odpovede: Ak som pojem a termín cyklická syn-

taktická štruktúra v monografii o doplnku v slovenčine neprijal, neznačí to ešte, že odoberám jeho autorovi právo na jeho používanie a na jeho vedecké presvedčenie vôbec. Ale vice versa požadujem, aby sa také právo neupieralo ani mne. A rovnako sa podľa môjho úsudku nemá nikomu brániť, aby si svoje vedecké presvedčenie primerane bránil. A napokon: Od publikovania článku J. Holého ubehlo takmer štvrťstoročie. Pokiaľ poznám vážnu syntaktickú literatúru na Slovensku i v Česko-Slovensku, môžem povedať, že nik na Holého výsledky v tomto bode nenadviazal a „oneskorenými argumentmi" si ich obraňoval iba on sám. Aj to je signál životaschopnosti istého vedeckého pokusu.

3. V oneskorených argumentoch J. Holý ostáva na základoch, ktoré rozviedol v článku spred štvrťstoročia. Pokročil azda iba v tom, že namiesto „logicky chápaného prisudzovacieho vzťahu" hovorí občas už aj o „logickovýznamovom vzťahu (agens a jeho činnosť)" (Holý, 1990, s. 297); tu už presvitá i jazyková sémantika, pravda, stále podviazaná logikou. To podľa mňa stále nie je plné uznanie vlastnej jazykovej sémantiky; a s tým takisto nemôžem súhlasiť. Už dávnejšie sa stal majetkom modernej jazykovedy poznatok, že syntax nie je len forma, lež aj (syntaktická) sémantika. V ostatných desaťročiach sa dokonca na celom svete rozvinul prúd sémantickej syntaxe vychádzajúci zo sémantiky použitých lexikálnych jednotiek. Obdobie „čistých" syntaktických štruktúr bez sémantiky je v súčasnej jazykovede dávno prekonané. Sám som pri vedecko-výskumnej práci v oblasti slovenského jazyka dospel k nezvratnému presvedčeniu, že ak sa vo vedeckom výklade jazyka neberie dostačujúcim spôsobom do úvahy jazyková sémantika, obchádza sa tak jedna z rozhodujúcich oblastí jazykového systému — a taký prístup je neadekvátny jazykovej realite.

V 2. bode svojho článku z r. 1990 vyslovuje J. Holý nespokojnosť s mojou výčitkou na jeho adresu vo veci analyzovaných alebo ilustračných dokladov. Autor však nereprodukuje moje stanovisko verne. Dokazuje to porovnanie citátov: 1. „J. Kačala mi vyčíta, že sa v prípade mojej vety *Poľom kráčali už pokoseným* (v ktorej slovo *pokoseným* pokladám za doplnok) odvolávam na F. Kopečného a že podľa jeho českých dokladov vytváram analogické slovenské útvary. Na českých jazykovedcov sa však odvoláva aj autor monografie o doplnku. To sa už môže?" (Holý, 1990, s. 297). 2. „táto výčitka sa týka Holého odvolávania sa na spomínané české príklady, ako aj jeho tvorenia analogických slovenských príkladov — porov. Holého príklad *Poľom kráčali (honci) už pokoseným* a jeho interpretáciu na s. 295—296" (Kačala, 1971, s. 34). Z citátu je jasné, že nevyčítam J. Holému odvolávanie sa na F. Kopečného, ako sám píše. Holého patetická otázka v závere citátu je neprimeraná: ak sa odvolávam na českých

jazykovedcov, neznačí to ešte, že podľa nich utváram slovenské príklady. Každý súdny človek vidí v tom podstatný rozdiel.

V 3. bode Holého diskusného príspevku ide o vetnočlenskú platnosť akuzatívu *nepriateľa* vo vete *Mala v ňom n e p r i a t e ľ a.* Intenčný aj syntagmatický prístup káže tu hodnotiť uvedený tvar ako nepopierateľný predmet slovesa *mať: mať k o h o? — mať n e p r i a t e ľ a.* J. Holý priznáva, že v jeho chápaní ide tu o doplnok, hoci s obmedzením, že „ide už o periférny prípad, v ktorom funkcia doplnku je málo výrazná, a to pre spojenie *mala v ňom,* ktoré je príznačné pre hovorový alebo ľudový jazyk, kde sú logické (!) vzťahy pri spájaní slov uvoľnené". Táto presila vyhýbavých slov hovorí sama za seba a s rešpektovaním faktov a s vedeckým dokazovaním nemá nič spoločné. Stačí azda pripomenúť, že spojenie *mala v ňom* nemôže v syntagmatickom chápaní meniť intenčnú ani vetnočlenskú platnosť akuzatívneho výrazu *nepriateľa.* O „uvoľnenosti logických vzťahov pri spájaní slov" možno tiež pochybovať.

Narábanie s tvarmi slovesa *prijímať niekoho za niekoho* v paradigmaticky spojených príkladoch uvedených v 4. bode Holého príspevku je privoľné a nezodpovedá mojim predstavám vedeckého dokazovania. Na položenú otázku, prečo je spojenie *za dopravníčky* v spojení *prijímanie žien z a d o p r a v n í č k y* v pluráli a ženského rodu, odpovedám takto: prívlastkové spojenie *prijímanie žien za dopravníčky* je derivátom pôvodného objektového spojenia *prijímať ženy za dopravníčky.* Sloveso *prijímať* má intenčné vyústenie v dvoch predmetoch — jeden je v akuzatíve bez predložky, druhý je v akuzatíve s predložkou *za.* Syntagmatická syntax jednoznačne hodnotí substantíva v genitíve a v akuzatíve s predložkou *za,* ktoré vzniknú po tvarovej zmene slovesa *prijímať* na slovesné meno *prijímanie,* ako nezhodné prívlastky. Podstatné meno v genitíve, ktoré vzniklo tvarovou premenou pôvodného bezpredložkového akuzatívneho predmetu, stáva sa nezhodným prívlastkom nadradeného slovesného mena; podstatné meno v predložkovom akuzatíve, ktoré zachováva tvar pôvodného nepriameho predmetu, a je teda stále výrazom väzby nadradeného slovesa, stáva sa takisto nezhodným prívlastkom nadradeného podstatného mena *prijímanie;* podľa postavenia v lineárnej postupnosti ide tu o vzdialenejší prívlastok (Kačala, 1982, s. 84). V čísle a v gramatickom rode sa prirodzene zhoduje s podstatným menom v genitívnom tvare *žien,* keďže medzi pomenovaním *ženy* a pomenovaním *dopravníčky* si uvedomujeme implicitný vzťah predikácie. Možno pripomenúť, že zhoda v čísle a gramatickom rode medzi týmito substantívami jestvuje už vo východiskovej konštrukcii *prijímať ženy za dopravníčky* a je záväzná, ak má veta spĺňať podmienky gramatickosti. Platí aj to, že prívlastková syntagma môže vystupovať aj v podobe *prijímanie za dopravníčky;* tu sa predložkový výraz stáva jedi-

ným nezhodným prívlastkom nadradeného slovesného podstatného mena *prijímanie*. Ako vidno, zodpovedajúci rozbor jestvujúcich syntagmatických vzťahov v substantívnom spojení *prijímanie žien za dopravníčky* nepotvrdzuje tézu, že pri predložkovom výraze *za dopravníčky* ide o doplnok. Syntagmaticky tu môže ísť iba o nezhodný prívlastok nadradeného podstatného mena *prijímanie*, ktoré má ešte ďalší nezhodný prívlastok v genitíve *žien*. Možno tu pripomenúť, že odhaleniu systémového mechanizmu pri pretváraní objektových spojení typu *prijímať ženy za dopravníčky* na prívlastkové spojenia typu *prijímanie žien za dopravníčky* sú venované osobitné príspevky J. Oravca (1978) a J. Kačalu (1982).

K 5. bodu Holého diskusného príspevku, v ktorom sa zastavuje nad mojou formuláciou „dvojitý predikatívno-koordinatívny vzťah", pripomínam, že túto formuláciu — aj na pozadí výkladu v celej mojej knihe o doplnku — možno dobromyseľne interpretovať iba tak, že tu mám na mysli dva vzťahy: jeden predikatívny, druhý koordinatívny. Na s. 138 monografie o doplnku, z ktorej J. Holý cituje uvedenú formuláciu, nejde o definíciu, ako píše tento autor — tá sa totiž uvádza — aj s osobitným nadpisom príslušnej kapitolky — na 54. s. monografie; škoda, že si práve toto pri „nedávnom letmom preštudovaní" mojej monografie J. Holý nevšimol. Navyše pripomínam, že problematiku vzťahu objektového doplnku k prísudku, resp. k vetnému základu rozoberám samostatne na inom mieste monografie (na s. 69—70). Ukazujem tu okrem iného aj na špecifickosť vzťahu objektového doplnku k prísudku, resp. k vetnému základu. Že by až tak ďaleko J. Holý pri opätovnom preštudovaní mojej práce nebol stačil dôjsť?

4. Som presvedčený o tom, že túžba po originalite vedeckej interpretácie skúmaného objektu je reálna vtedy, keď prináša originálne myšlienky, ktoré sa dajú merať vedeckými parametrami.

Literatúra

HOLÝ, J.: O cyklickej syntaktickej štruktúre. Slovenská reč, 31, 1966, s. 292—300.
HOLÝ, J.: Oneskorené argumenty. (Príspevok do diskusie o doplnku.) Slovenská reč, 55, 1990, s. 296—299.
KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 280 s.
KAČALA, J.: Ijerarchizacija atributov v slovackom jazyke. In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 77—92.
ORAVEC, J.: De la limitation de l'objet par la transformation en slovaque. In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 153—158.

Konštantín Palkovič

O PÔVODE NÁZVU **PLAVECKÝ HRAD**

Na Záhorí v oblasti medzi riekou Moravou hraničiacou s Rakúskom a Malými Karpatmi sa vyskutuje päť lokalít, ktoré vo svojom názve majú prívlastok *plavecký: Plavecký hrad, Plavecké Podhradie, Plavecký Mikuláš, Plavecký Peter* a *Plavecký Štvrtok.* Ako vznikli tieto názvy?

J. Blaškovics (1963) sa nazdáva, že názov *Plavecký Štvrtok* je turkotatárskeho pôvodu. Aj inak sa traduje názor, že na Záhorí sa osadili maďarské kmene Sikuli a Plavci. Ich mená sa zachovali v miestnych názvoch *Sekule, Plavecký Štvrtok* a pod. O iný výklad sa pokúsil pred sto rokmi J. Novák (porov. nižšie).

V súvislosti s výskumom slovenských nárečí, ktorý koncom minulého storočia uskutočnil korešpondenčnou metódou F. Pastrnek, sa na Slovensku prehĺbil záujem o jazykové otázky, o slovenské nárečia, miestne názvy, a pravdaže, aj o pôvod týchto názvov. J. Novák, farár v Perneku na Záhorí, okrem nárečových informácií poslal Pastrnkovi aj vlastnú hypotézu o pôvode názvu *Plavecký hrad* (Tovaryšstvo, I, s. 284, Palkovič, 1986). Jeho výklad je vlastne ľudovou etymológiou. Prírodný jav, pozostatky lastúr vodných živočíchov ako stopy po niekdajšom veľkom jazere, ktoré možno nájsť na úpätí Malých Karpát (v skutočnosti ide o zvyšky mora), ho priviedli k predpokladu, že obyvatelia Plaveckého hradu a okolitých dedín sa zaoberali plavbou na lodiach, a preto ich nazývali Plavci. Druhá časť jeho výkladu, ktorou podopiera svoju hypotézu, je ešte odvážnejšia. Nemecký názov hradu *Plassenstein,* vlastne jeho prvá časť, súvisí vraj so slovanským slovom *pleso,* a tak tento názov označuje vlastne hrad alebo zámok pri plese. Novákov výklad je pozostatkom vlasteneckej a obrannej tendencie pri etymologizovaní, ktorá pretrvávala na Slovensku od čias G. Dankovského a J. Kollára, keď bolo v móde odvodzovať cudzie (grécke, talianske, nemecké) slová od slovanských. Z Novákovho výkladu je podnetný iba poukaz na nemecký názov hradu. Tento poukaz nás vedie k tomu, aby sme si všimli nemecké a maďarské názvy všetkých osád s prívlastkom *plavecký.*

M. Korabinský (1786) uvádza názov Plavecký hrad pod maďarským názvom *Detrekő,* pomenovaným podľa osoby, a nemeckým názvom *Blasenstein* označuje Plavecké Podhradie. M. Bel (1736) má názvy *Detrekő Várallya* a *Plavecké Podhradjá* (stredoslovenská forma). Na porovnanie uvádzame názvy ďalších lokalít: Plavecký Mikuláš — Korabinský: *Detrekő Szent Miklósch,* Bel: *Detrekő Szent Miklós;* Plavecký Peter — Korabinský: *Detrekő S. Péter,* Bel: *Detrekő Szent*

Péter; Plavecký Štvrtok — Korabinský: *Cchötörtök, Schtwrtek, Zankendorf,* Bel: *Csötörtök.*

Nemecké názvy uvádza iba M. Korabinský, ale len pri názve Plaveckého hradu a obce Plavecký Štvrtok. M. Bel nemecké názvy nezachytil.

Názvom *Plawcz* sa roku 1420 označuje Plavecké Podhradie, skôr však iba hrad. Prívlastok *plavecký* (Mikuláš, Peter, Štvrtok) sa objavuje až roku 1808, staršia forma *blawaczky* je z roku 1773. Prívlastok *plavecký* je novší. Dostali ho názvy obcí, ktoré patrili hradu a ktoré sa vyskytovali aj v iných oblastiach Slovenska, aby sa od nich odlíšili: *Mikuláš — Plavecký, Borský, Liptovský* a pod. Pri názve *Sekule (Szekula)* M. Bel pripomína, že pomenovanie je od Sikulov, no pri názvoch s prvou časťou *plavecký* pôvod neuvádza. V Šariši je hrad aj obec menom *Plaveč,* staršia forma *Plavec,* maď. *Palocsa.*

Je isté, že názvy s prívlastkom *plavecký* treba odvádzať od názvu hradu *Plavec.* Nedostatok maďarských a nemeckých ekvivalentov, ktoré by poukazovali na kmeň Plavcov, nás oprávňuje pochybovať o doterajšom zaužívanom výklade. Základom názvu môže byť plavá, svetlá farba. A je to farba skaly, na ktorej je hrad postavený. Nemecký názov *Blassenstein/ Blasenstein* (nem. *blass* = svetlý) tiež poukazuje na farbu, ktorá sa stala motívom pri pomenúvaní hradu. Príponou *-ec* sa názvy sídel podľa národov alebo kmeňov netvoria (porov. *Nemce, Slovany, Vlachy*), ale medzi názvami hradov môžeme nájsť typ s príponou *-ec,* napr. *Vršatec, Slanec.* Farba nie je ojedinelým motivačným prostriedkom pri názvoch hradov. Všimnime si názvy malokarpatských hradov *Červený Kameň, Biely Kameň,* ale aj názov stredoslovenského hradu *Modrý Kameň.* Podobný výklad ako polemiku s O. Aszbótom (Szláv jövevényszavaink, I, 1907, s. 91—94) podal už roku 1914 aj J. Škultéty.

Literatúra

BEL, M.: Notitia Hungariae novae historico-geographica. II. Viedeň 1736.
BLAŠKOVICS, J.: Sovremennoje sostojanije i perspektivy razvitija furkologii v Čechoslovakii. Voprosy jazykoznania, *12,* 1963, č. 5, s. 100—108.
KORABINSKY, J. M.: Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Bratislava 1786.
PALKOVIČ, K.: František Pastrnek a jeho nárečový výskum Záhoria. Vlastivedný časopis, *35,* 1986, s. 43.
ŠKULTÉTY, J.: Plavecký zámok. Slovenské pohľady, 34, 1914, s. 252—254.

Za Jurajom Pavelkom

Dva mesiace pred svojimi 72. narodeninami od nás navždy odišiel PhDr. Juraj Pavelek (24. 4. 1920—20. 2. 1991). Slovenskí jazykovedci sú mu vďační za vydanie a preklad všetkých Bernolákových gramatických prác. V jednom zväzku nazvanom *Gramatické dielo Antona Bernoláka* (Bratislava 1964) vydal dovtedy tieto ťažko dostupné diela prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny, písané po latinsky: *Kritická filologická rozprava o slovanských písmenách, o ich rozdelení, ako aj o prízvukoch* (1787), *Stručná a zároveň ľahká ortografia slovenského jazyka, používaného v Uhorskom kráľovstve* (1878), *Slovenská gramatika od Antona Bernoláka*, s prídavkom *Porekadla slowenské — Adagia slavica* (1790), *Etymológia slovenských slov*, s prídavkom *Appendix*, v ktorom je latinsko-slovenský gramatický terminologický slovník, zbierka prísloví a tematicky usporiadaný slovensko-latinsko-maďarsko-nemecký slovník (1791). Toto záslužné edičné dielo dopĺňajú starostlivo zostavené poznámky a vysvetlivky J. Pavelka. Kritické vydanie pôvodného latinského textu a jeho slovenský preklad umožňujú dnešnému čitateľovi hlbšie poznať prvé závažné diela našej jazykovednej literatúry.

J. Pavelek vykonal záslužnú prácu v oblasti slovenskej kultúry ako profesor latinského a slovenského jazyka a riaditeľ gymnázia vo Svätom Jure, svojom rodisku, potom po zmene pracoviska zo zdravotných dôvodov v mestskom archíve a neskôr v Jilemnického múzeu, ako organizátor a autor svojou publikačnou prácou a osvetovou činnosťou v miestnom odbore Matice slovenskej. Vo všetkých svojich publikáciách, ako boli sprievodcovia po Jure a Jilemnického múzeu, dve edície týkajúce sa Jilemnického, preklady prác Mateja Bela o svätojurskom víne a najmä Belovej korešpondencie z latinčiny, ktorá vyšla tesne pred jeho smrťou, v početných literárno-múzejných štúdiách, ale aj vo svojich prednáškach a verejných prejavoch, prejavil sa ako dobrý znalec jazyka a starostlivý strážca všetkých kvalít, ktorými rodná slovenčina disponuje.

Za všetku prácu v prospech slovenského jazyka a slovenskej kultúry patrí Jurajovi Pavelkovi naša vďaka.

K. Palkovič

Vedecká konferencia pri 240. výročí narodenia Juraja Fándlyho

V dňoch 1.—3. októbra 1990 sa v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach konala vedecká konferencia pri príležitosti 240. výročia narodenia Juraja Fándlyho (1750—1811). O slávnostnú i pracovnú náplň konferencie sa postarali účastníci a predovšetkým organizátori — Ministerstvo kultúry SR, Západoslovenské múzeum Trnava, Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, Matica slovenská, Ústav historických vied SAV a Slovenská historická spoločnosť pri SAV.

Trojdňová konferencia sa začala príhovorom riaditeľa Ústavu historických vied SAV D. Kováča. Pracovné rokovanie otvoril J. Tibenský prednáškou *J. Fándly v kontexte začiatkov slovenského národného obrodenia.* Vychádzal z terminologickej i časovej charakteristiky J. Škultétyho, ktorý začiatky slovenského národného obrodenia kladie do posledných dvoch desaťročí 18. stor. Jozefínskej predstave o úlohe kňaza v cirkevnej správe zodpovedalo založenie bratislavského generálneho seminára (1784). Tento „malý Babylon" spolu s Krúžkom vlasteneckých filológov (1786) urýchlili vznik bernolákovčiny. J. Fándly uvítal vydanie prvého literárneho diela v bernolákovčine a súhlasil, aby to bola jeho Dúverná zmlúva (1789). Stal sa „organizačným nervom" Slovenského učeného tovarišstva (1792) a „vytvoril najucelenejší národný program pred Mikulášskymi žiadosťami".

V referáte o živote J. Fándlyho poukázal A. Maťovčík na niekoľko „bielych miest" v jeho biografii. Napriek výskumom neúplný zostal výskum Fándlyho rodinných vzťahov, pobytov na štúdiách, životných problémov počas pôsobenia v Naháči a pod. V oblasti Fándlyho biografie dodnes zostáva neprekonaná štúdia A. A. Baníka Rok zo života Juraja Fándlyho s podtitulom Poznámky k jeho polemickej činnosti, ktorá vyšla pri príležitosti 200. výročia narodenia J. Fándlyho v Slovenských pohľadoch v roku 1950. Zachytáva historické okolnosti vzniku Dúvernej zmlúvy a literárnu polemiku, ktorá sa vybúrila za rok — od júla 1789 do júla 1790 — a zanechala päť polemických spisov.

Konferencia pokračovala slávnostným putovaním účastníkov po miestach životných osudov J. Fándlyho. Naháč — Doľany — Častá — tri obce, v ktorých sa až po niekoľkých desaťročiach podarilo splatiť dlh výraznej osobnosti našich dejín. V Naháči otvorili reštaurovaný pamätný dom J. Fándlyho, kde pôsobil v rokoch 1780—1807 ako dedinský farár. V Častej umiestnili pamätníček pripomínajúci miesto narodenia. V Doľanoch (kedysi Ompitál) je pylón venovaný J. Fándlymu, pamätná tabuľa na dome, v ktorom J. Fándly prežil starobu a zomrel, ako aj súsošie symbolizujúce dve opory slovenského národa — J. Fándlyho a J. Palkoviča, ktorý má v Doľanoch rodičovský dom. Doľany sa stali miestom odovzdania pamätných medailí J. Fándlyho tým, ktorí prispeli k dôstojnému priebehu osláv i celej konferencie. Počas osláv si mohli účastníci zakúpiť publikácie obsahujúce niektoré diela J. Fándlyho — Priateľské porozumenie (Spolok sv. Vojtecha, 1990), Dejiny Ompitála (Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre, 1990), Zelinkár (Osveta, 1990) a O úhoroch aj včelách, Slovenský včelár (Príroda, 1990).

V druhý deň rokovania sa referujúci orientovali na užšie literárnohistorické aspekty života a diela J. Fándlyho, no odzneli i úvahy o charaktere doby, v ktorej J. Fándly žil. V. Čičaj referátom *Jednotlivec a štát v koncepcii osvietenského absolutizmu* poukázal na osvietenské chápanie občana, čiže poddaného štátu, na legálne petičné formy vyjadrenia nespokojnosti. Zaoberal sa charakterom jozefínskych reforiem a ich dosahom na jednotlivé sociálne skupiny. — V príspevku *Kláštor a kostol sv. Kataríny v Dechticiach* sa J. Šimončič orientoval na rekonštrukciu „Katarínky", z ktorej sa zachovali iba rumy. J. Fándly zakomponoval kláštor aj do Dúvernej zmlúvy; bol nespokojný, keď denne cestou z fary vídaval bohatstvo kláštora, a keď mu denne prechádzali pod oknami žobrajúci františkáni. — J. Považan analyzoval vzťah J. Fándlyho k bernolákovskému hnutiu. Hoci J. Fándly bol o 10—15

rokov starší od seminaristov bratislavského generálneho seminára, veľmi dobre si s nimi rozumel. Hľadal cesty, ako naplniť ciele bernolákovcov. A boli to práve seminaristi, ktorí upravili Dúvernú zmlúvu podľa Bernolákovho pravopisu a pomohli ju vydať. — E. Kowalská ďalej rozvinula filozofické a ideologické aspekty Fándlyho doby, vzťah štátu a cirkvi, jozefinizmus a jansenizmus. Funkcia farára v jozefínskej cirkevnej politike bola závažná, farár stelesňoval radcu, utešiteľa, spoločníka, osvetára, učiteľa, duchovného pastiera... — J. Chovan rozdelil príspevok *Miesto Dúvernej zmlúvy v slovenskej obrodeneckej literatúre a v bernolákovskom hnutí* podľa vzoru J. Fándlyho na niekoľko princípov — princíp obrodenskosti, autentickosti, literárnej úrovne, štýlu, kompozície, témy a obsahu. — J. Dubovský rozšíril v referáte kauzu J. Fándly a Doľany o Častú. A. A. Baník totiž objavil, že J. Fándly sa narodil v Častej, chybný údaj uviedol M. Chrástek v Matičnom kalendári (1867). Prvé miesto v živote J. Fándlyho má však Ompitál (Doľany).

Hlavná časť diskusie sa sústredila na otázky osobnosti a funkcie osvietenského farára a problematické okolnosti Fándlyho života a tvorby.

Odborno-spoločenský blok konferencie uviedol M. Petráš referátom *Odborné a spoločenské aspekty Fándlyho poľnohospodárskych diel.* Poľnohospodársky projekt J. Fándlyho svojím obrovským rozsahom bol na vtedajšie vydavateľské a odberateľské pomery nerealizovateľný, ale obsahom bol „príkladný", lebo sa snažil vystihnúť to, čo vtedajšie poľnohospodárstvo najviac potrebovalo. — J. Fándlyho veterinárnu osvetu z odborného hľadiska ocenil K. Fried. J. Fándlyho považuje za prvého encyklopedistu slovenského poľnohospodárstva a veterinárstva.

Diskusia k tomuto bloku ukázala, že nie je možné jednoznačne určiť autorstvo vo Fándlyho poľnohospodárskych spisoch. J. Fándly dobre poznal a aj využíval vychádzajúcu, najmä cudziu odbornú literatúru.

V literárnokritickom bloku vystúpil J. Dubovský so svojimi novými výskumami o vzťahu J. Fándlyho a J. Hollého. V úvode polemizoval s tvrdením M. Vyvíjalovej (v monografii Mladý Ján Hollý, 1975), ktorá venovanie básne Priáteľské porozumenie nesprávne pripísala dekanovi J. Albrechtovi, hoci podľa J. Dubovského bolo venované J. Hollému. Priáteľské porozumenie považuje za autobiografickú báseň s evokovanou poetickou víziou budúceho slovenského básnika J. Hollého. — Beletrizačné prvky v diele J. Fándlyho rozobral J. Minárik, pričom vychádzal z pravidla klasickej antickej literatúry — docere, delectare, movere (učiť, zabávať, povzbudzovať). — E. Fordinálová poukázala na potrebu prehodnotiť domáce ideové prúdenie druhej polovice 18. stor. V príspevku *Fándlyho verše ako informačný systém* konštatovala, že jedine autor vedel dobre dešifrovať to, čo pre nás zostáva inotajom. J. Fándly vo svojich veršoch naznačil, že sa chcel stať básnikom, ale doba si žiadala iné.

Na poetickú tvorbu J. Fándlyho sa zacielila aj diskusia. P. Nádaský vyslovil zaujímavý názor, aby pri skúmaní biografie a súvislého literárnohistorického kontextu nechýbalo psychologické hľadisko.

Tretí deň konferencie uviedol J. Dubovský prečítaním vyhlásenia účastníkov konferencie k matičnému návrhu na prijatie zákona o slovenčine. Namiesto navrhnutého hlasovania zaznel sálou spontánny potlesk na vyjadrenie jednoznačného súhlasu s vyhlásením. Potom v jazykovednom bloku hovoril R. Krajčovič o kultúrnej západoslovenčine a bernolákovskej kodifikácii. Poukázal na dôležité miesto, ktoré zohral J. Fándly v dejinách spisovnej

slovenčiny ako „most od predspisovnej kultúrnej slovenčiny k bernolákovčine". — V referáte *Slovenčina J. Fándlyho a bernolákovčina* M. Majtán upozornil, že je potrebné odlíšiť kodifikátorské dielo A. Bernoláka a skutočné utváranie jazykového úzu. Hoci J. Fándly používal bernolákovský pravopis až do konca života, prakticky ho úplne nezvládol. Na základe štúdia Fándlyho písomností podal M. Majtán charakteristiku Fándlyho jazyka vo všetkých jeho rovinách. — Slovnou zásobou J. Fándlyho sa zaoberala aj M. Majtánová, a to v špeciálnej sfére — v botanickom názvosloví. — O domácej ľudovej i knižnej frazeológii vo Fándlyho diele hovorila E. Krošláková. — P. Žigo analyzoval dialóg ako formu výkladu v diele J. Fándlyho. — J. Štibraný venoval pozornosť štylistickému pohľadu na Fándlyho Druhé obetování, v ktorom našiel esejistické prvky oscilujúce medzi odborným a umeleckým štýlom.

V ďalšom tematickom okruhu vystúpili K. Rebro s príspevkom *Tereziánske a jozefínske cirkevné právo na trnavskej a budínskej univerzite,* J. Dubovský so svojím referátom *Zachované archiválie J. Fándlyho* a M. Petráš s poznámkami k portrétu, hrobu a pamätným tabuliam J. Fándlyho.

Výsledky konferencie zhrnul J. Tibenský, pričom nadviazal aj na rokovanie v roku 1950, keď sa oslavovalo 200. výročie narodenia J. Fándlyho. Od roku 1950 sa bernolákovskému hnutiu vymedzuje čoraz primeranejšie miesto v slovenských dejinách.

Smolenická konferencia posunula výskum slovenských národných dejín o stupienok dopredu, a tak na protagonistov výskumu našej histórie nemožno vzťahovať výrok J. Fándlyho: „So zahanbením musíme niekedy priznať, že nepoznáme, čo sa kedysi stalo v našej vlasti či rodisku a že sa nájde iba málo takých, ktorí majú starosť o ich minulosť a budúcnosť." Výsledky konferencie však treba napĺňať konkrétnymi činmi.

M. Chadimová

24. pracovné zasadnutie medzinárodného redakčného kolektívu Celokarpatského dialektologického atlasu

Celokarpatský dialektologický atlas (CKDA) je medzinárodný atlasový projekt zameraný na výskum lexikálnych a sémantických prvkov, ktoré odrážajú dlhoročný vývin a proces kontaktovania homogénnych i heterogénnych dialektov karpatského areálu. Medzinárodný redakčný kolektív CKDA pod vedením S. B. Bernštejna začal pracovať na tomto projekte v roku 1973. Na jeho príprave sa zúčastňujú dialektológovia takmer zo všetkých krajín karpatského oblúka. Zástupcovia jednotlivých národných kolektívov sa pravidelne schádzajú na pracovných zasadnutiach, ktoré už svojou dlhoročnou tradíciou nadobudli charakteristickú tvorivú a priateľskú atmosféru.

V minulom roku bol (po tretíkrát v histórii projektu) organizátorom už 24. pracovného zasadnutia Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Rokovalo sa v krásnom prostredí kaštieľa v Malých Vozokanoch pri Nitre v dňoch 8.—13. októbra 1990. Na tomto zasadnutí sa redigoval piaty a šiesty zväzok CKDA. Keďže piaty zväzok sa bude redakčne pripravovať u nás, toto zasadnutie bolo svojou náplňou pre česko-slovenský kolektív o to dôležitejšie. Doriešili sa všetky

otázky teoreticko-metodologického aj organizačného charakteru a opäť sa posúdili a upravili niektoré mapy tak, aby bolo možné pristúpiť ku komplexnému spracovaniu všetkých materiálov tohto zväzku a stanoviť jeho konečnú podobu.

Ďalším dôležitým bodom zasadania bolo posúdenie materiálov šiesteho zväzku CKDA. Vypracované materiály sa predbežne roztriedili na mapy a nekartografované materiály a vymedzili sa problémy, ktoré budú predmetom rokovania na ďalších zasadnutiach.

Štádium, v ktorom sa tento projekt v súčasnosti nachádza, najvýraznejšie charakterizujú referáty jednotlivých národných kolektívov. Väčšina z nich obsahovala informácie o redakciách jednotlivých zväzkov CKDA. Prvý zväzok CKDA vyšiel už koncom roku 1989 v Kišineve a druhý zväzok, ktorý sa pripravuje v Moskve, vyjde v tomto roku a do vydavateľstva bude odovzdaný aj tretí zväzok, ktorý redakčne pripravuje poľský národný kolektív. Prínosom v oblasti atlasového spracúvania nárečového materiálu bude štvrtý zväzok CKDA, ktorý pripravuje ľvovský národný kolektív pomocou výpočtovej techniky. Ako sme už uviedli, piaty zväzok sa bude redakčne pripravovať v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV (vedúcim česko-slovenského kolektívu a hlavným redaktorom zväzku je I. Ripka), ktorý jeho vydanie plánuje do roku 1993. Šiesty zväzok atlasu bude po doriešení niektorých teoreticko-metodologických otázok, po prepracovaní niektorých máp a po konečnom schválení všetkých máp a nekartografovaných materiálov vydaný v Budapešti. V Belehrade vyjde siedmy zväzok CKDA; jeho jednotlivé mapy už väčšina autorov odovzdala redakcii.

Z takéhoto súhrnu informácií, ktoré tvorili jadro každého referátu, vyplýva, že väčšina problémov sa viaže s redakčnou prípravou jednotlivých zväzkov a že samotná práca na CKDA po 17 rokoch dospieva do svojej záverečnej etapy. Diskusie nad mapami piateho a šiesteho zväzku však ukázali, že i napriek mnohým skúsenostiam a poznatkom sa aj v tejto etape ešte stále objavujú otázky a problémy, ktoré vyžadujú nové riešenia a hľadania.

Pracovné zasadnutie v Malých Vozokanoch splnilo svoj cieľ. Poďakovanie v mene všetkých členov medzinárodného redakčného kolektívu CKDA z úst J. Udlera patrilo všetkým účastníkom zasadnutia za vykonanú prácu a Jazykovednému ústavu Ľ. Štúra SAV za jeho kvalitnú organizáciu.

G. Barančoková

Novoje v zarubežnoj lingvistike. 20. Teorija literaturnogo jazyka v rabotach učonych ČSSR. Red. N. A. Kondrašov. Moskva, Progress 1988. 320 s.

Problematika výskumu spisovného, resp. národného jazyka, jeho fungovania a používania v spoločenskom styku, patrí medzi základné témy slovenskej a českej lingvistiky. Napokon tak ako takmer v každej inej lingvistickej tradícii. Výsledky bádania českých a slovenských vedcov v tejto oblasti však dávno prekročili hranice domácich pomerov, ako o tom svedčia početné citácie u zahraničných autorov. Preto nie je až taký prekvapujúci fakt, že českí a slovenskí

experti na tieto otázky dostali slovo aj v takej prominentnej edícii, akou Novoje v zarubežnoj ligvistike (po 7. zväzok známa ako Novoje v lingvistike), vychádzajúca v Moskve, nesporne je. (Pritom je to už druhý výber prác českých a slovenských jazykovedcov zostavený N. A. Kondrašovom — prvý je z r. 1967.)

Nový pohľad na otázky spisovného (národného) jazyka a jazykovú kultúru, ktorý evidentne ovplyvnil riešenie týchto otázok aj u iných (najmä slovanských) národov, má svoj začiatok v 30. rokoch nášho stor. v čase rozkvetu Pražského lingvistického krúžku (PLK). Ani zostavovateľ zborníka a autor úvodnej štúdie N. S. Kondrašov nemohol ináč než hodnotenie teórie spisovného jazyka v Česko-Slovensku začať 30. rokmi, keď sa v PLK uplatnil funkčný prístup aj v otázkach spisovného jazyka, keď sa sformoval moderný pohľad na problémy jazykovej kultúry, rozpracovalo sa chápanie jazykovej normy, kodifikácie a rozvinula sa teória funkčných štýlov.

Recenzovaný zborník obsahuje v dobrom výbere práce súčasných českých a slovenských jazykovedcov približne z obdobia posledných dvoch desaťročí. N. S. Kondrašov na čelo tejto antológie umiestnil článok K. Horálka *O teórii spisovného jazyka* (pôvodne uverejnený v Slavii, *50*, 1981, s. 233—241). Je to štúdia, v ktorej autor zaujíma (kritický) postoj k teórii B. Havránka, hlavného tvorcu teórie slovanských spisovných jazykov. Podľa nášho názoru mimoriadne zaujímavá je v nej len pasáž o vplyve jazykovej teórie na jazykový úzus (najmä teórie PLK na prax významných spisovateľov polovice 30. rokov). Vcelku nie je jasné, čím si táto stať vyslúžila svoje čelné postavenie. Možno sa len domnievať, že hlavným dôvodom bol výklad (aj keď pretransformovaný) klasickej teórie spisovného jazyka pražskej školy.

Úplne pochopiteľné je naopak zaradenie celej teoretickej časti (vyše 100 strán) u nás dobre známej publikácie A. Jedličku *Spisovný jazyk v současné komunikaci* (Praha, Karlova Univerzita 1978, s. 27—118) aj so štúdiou od toho istého autora *Typy norem jazykové komunikace* (Slovo a slovesnost, *43*, 1982, s. 272—281), ktorá veľmi inštruktívne informuje o tom, ako sa u nás (a v iných slovanských krajinách) rozpracúvajú otázky spisovného jazyka a otázky variantnosti normy.

J. Chloupek v štúdii *O sociální a územní rozrůzněnosti češtiny* (Naše řeč, *52*, 1969, s. 141—153) ukazuje na zložitosť jazykovej situácie v Čechách, pričom vydeľuje prestížne a neprestížne, progresívne i anachronické existenciálne formy českého národného jazyka; osobitnú pozornosť venuje pritom aj moravsko-sliezskemu interdialektu. Vo svojom najcitovanejšom článku *Vztah komunikativní sféry různotvarů jazyka v slovanských jazycích* (Slavia, *46*, 1977, s. 337—347) s výraznou sociolingvistickou orientáciou V. Barnet uvažuje o problematike diferenciačných kritérií vnútri národného jazyka. Ak do toho zahrnieme ešte príspevok S. Utěšeného *K rozrůzněnosti českého národního jazyka* (Slovo a slovesnost, *41*, 1980, s. 7—16), môžeme povedať, že všetky tieto štúdie spolu vytvárajú solídny obraz o pestrosti a komplikovanosti českej jazykovej situácie i o spôsoboch jej opisu českými autormi. Chýbať tu môže azda už iba niektorá zo štúdií analyzujúcich celkovú jazykovú situáciu v ČSFR, najmä spolužitie češtiny a slovenčiny od V. Budovičovej alebo J. Horeckého.

Zo slovenských príspevkov sa tu odtláča štúdia J. Horeckého *K teórii spisovného jazyka* (Jazykovedný časopis, *32*, 1981, s. 117—122), predstavujúca

jednu z prvých (nie však celkom prvú) verzií novej teórie spisovného jazyka vypracovanej na Slovensku, ktorá v podstatnejšej miere berie do úvahy súčasné podmienky spoločenskej komunikácie a v súvislosti s tým isté procesy demokratizácie spisovného jazyka. Táto teória už nie je ani tak rozvíjaním postulátov PLK, ako skôr jej antipódom. Kým totiž v pražskej škole napriek všeobecnému funkcionalizmu pri riešení otázok spisovného jazyka prevládal predsa len štruktúrny prístup nad funkčným, chýbal ohľad na spomínané spoločenské podmienky a veľmi malá pozornosť sa venovala postojom nositeľov jazyka, J. Horecký v tejto stati jasne ukazuje, ako sa tieto podmienky zmenili (do popredia sa dostala publicistika a niekdajší vzor spisovnej výslovnosti jazyk umeleckej literatúry ustúpil do úzadia). Potvrdzuje sa tu vlastne téza, že so zvýšenou diferenciáciou a zložitosťou spoločnosti sa ďalej diferencuje a komplikuje aj sám pojem spisovný jazyk. Autor tu hovorí, podobne ako na iných miestach a v inom kontexte E. Pauliny, že rozšírenie počtu nositeľov spisovného jazyka a rast jazykových kontaktov nevyhnutne vedie k tomu, že sa široko používa tzv. štandardná forma národného jazyka. (Bude však treba uvážiť, či termíny štandard alebo štandardná forma boli na pomenovanie voľnejšie normalizovanej formy národného jazyka zvolené šťastne.) Hneď za touto štúdiou sa umiestňuje článok F. Kočiša *Hranice spisovného jazyka* (Slovenská reč, *51*, 1986, s. 169—179), v ktorom autor dokazuje, že J. Horecký vo svojej koncepcii príliš obmedzuje sféru spisovného jazyka na úkor prechodných hovorových foriem a nedbá na vplyv spisovného jazyka na tieto útvary. To je dôležitá téza ďalšieho pohľadu, ktorý má v našej teórii spisovného jazyka takisto svojich prívržencov.

Hovorovému jazyku sú potom venované príspevky F. Mika *Povaha hovorovosti a hovorového jazyka* (brilantná pasáž z knihy Štýlové konfrontácie z r. 1976) a J. Bosáka *Hovorovosť ako dynamický faktor* (rukopis), ktorá súvisí s prípravou projektu Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Vzájomnej interferencii a vzájomnému vplyvu nárečových foriem a spisovného jazyka je venovaná pozornosť v štúdii I. Ripku, rozvíjajúcej koncepciu J. Horeckého, *Miesto dialektov v súbore útvarov národného jazyka* (Jazykovedné štúdie, *15*, 1980, s. 227—231). K nim sa priraďuje článok interdisciplinárnej povahy od J. Sabola *Teória komunikácie a výskum spisovnej slovenčiny* (in: Z teórie spisovného jazyka. Bratislava, Veda 1979, s. 60—65).

Do poslednej časti zborníka sú zahrnuté štúdie venované aktuálnym otázkam jazykovej kultúry a jazykovej politiky. Znovu je tu A. Jedlička s článkom *Teorie jazykové kultury dnes* (in: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha, Academia 1979, s. 12—20), za ktorým nasleduje príspevok J. Kačalu *Aspekty kultivovania* (v ruskom preklade *zdokonaľovania*) *spisovného jazyka* (rukopis), kde sa demokratizácia spisovného jazyka definuje (podľa ruskej verzie) ako cieľavedomá podpora hlavných, rozšírených a zrozumiteľných vyjadrovacích prostriedkov v najdôležitejších sférach spoločenskej komunikácie a zároveň ako vylúčenie jednotlivých neprijateľných výrazových prostriedkov zo základných sfér sociálnej komunikácie. S odkazom na E. Paulinyho sa tu pripomína aj požiadavka dynamickejšej kodifikácie v novej jazykovej situácii, ktorá zrejme našla svoje uplatnenie v Krátkom slovníku slovenského jazyka.

Hľadaniu efektívnych prostriedkov vplyvu na jazykovú prax je venovaná štúdia F. Daneša *Postoje a hodnotící kriteria při kodifikaci* (in: Aktuální

otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha, Academia 1979, s. 79—91), ďalej je tu štúdia K. Hausenblasa *Kultura jazykového komunikování* (tamže, s. 122—131) a J. Kuchařa *Regulační aspekt jazykové kultury* (tamže, s. 92—97). Pozornosť medzi nimi si zasluhuje najmä veľmi dobre premyslená charakterizácia a hierarchizácia hodnotiacich kritérií vystupujúcich pri kodifikácii v Danešovej štúdii. Zopakujme si, že ich uvádza podľa dôležitosti v tomto poradí: 1. „normovosť" jazykových prostriedkov, 2. ich adekvátnosť a 3. systémovosť.

Výber možno vcelku hodnotiť ako rozhodne zaujímavý, urobený so znalosťou rozpracovania teórie spisovného jazyka v Čechách a na Slovensku. Aj preklady pôvodných príspevkov sú na dobrej profesionálnej úrovni. Veľmi nám však medzi nimi chýba niektorá z prác E. Paulinyho venovaných spisovnému jazyku. Napr. jeho známy príspevok Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti zo zborníka Z teórie spisovného jazyka z r. 1979 sa síce spomína v Kondrašovovom úvode, ale podľa nášho názoru nemal chýbať ani v antologickej časti ako autentický text. Je to zásadný hlas v spektre názorov slovenských autorov o možnostiach regulovania jazykového vývinu a jazykovej politiky. Táto poznámka však nijako nemá znížiť záslužnosť edičného činu N. S. Kondrašova i všetkých tých, čo sa na príprave 20. zväzku eídcie Novoje v zarubežnoj lingvistike zúčastnili.

S. Ondrejovič

Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1990. 292 s.

Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov — taký bol názov vedeckého sympózia, konaného pri príležitosti 7. pracovného zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov 24.—26. 4. 1989 v Malých Vozokanoch (porov. aj správu od M. Šimkovej v Slovenskej reči, 55, 1990, s. 53—57). Ten istý názov má aj zborník prednesených príspevkov našich a zahraničných lexikológov, ktorý už o rok, na naše pomery dosť pohotovo, vyšiel pri príležitosti životného jubilea významnej osobnosti slovanskej lexikológie doc. PhDr. Vincenta Blanára, DrSc.

Lexikologický výskum na Slovensku dosiahol v poslednom desaťročí niekoľko pozoruhodných výsledkov. Vyšiel Krátky slovník slovenského jazyka, boli vydané také významné monografie ako Lexikálno-sémantická rekonštrukcia od V. Blanára a kolektívna monografia Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Slovenská jazykoveda sa v slavistickom svete môže prezentovať výsledkami, ktoré si zasluhujú aj medzinárodnú pozornosť. Ukazuje sa to aj v recenzovanom zborníku, v ktorom príspevky domácich i zahraničných autorov svedčia o vyrovnanej úrovni výskumu slovnej zásoby slovanských jazykov.

Prvý tematický okruh má pomerne široký záber — *Dynamika súčasnej slovnej zásoby v slovanských spisovných jazykoch; problematika slovotvorby.*

V jeho rámci sa so súčasnými svetovými trendmi v lexikológii vyrovnávajú J. Filipec (s. 17—27) a J. Dolník (s. 45—55). — Popredný český lexikológ pri všetkom uznaní metodologických postupov súvisiacich s komunikačno-pragmatickým obratom vo svetovej lingvistike napokon prichádza k názoru, že moderná jazykoveda môže a má prijať nové podnety a čerpať z nich inšpiráciu, ale pritom sa nemôže vzdať orientácie na paradigmatiku a systém, výskum kontextu a konotácie. — Predstaviteľ slovenskej lexikálnej sémantiky zaujíma voči modernej metodológii, zdá sa, aktívnejší postoj. V referáte venovanom výkladu lexikálneho významu J. Dolník konfrontuje domáce metodologické prístupy k tejto problematike so svetovými. Autor s pozoruhodnou jemnosťou vymedzuje až osem vrstiev sémantických prvkov tvoriacich sémantický komplex, a to od centrálnych, jadrových prvkov cez „skryté" a potenciálne sémy až po redundantné, ezoterické pojmy lexikálnej periférie. — J. Kačala (s. 98—99) v diskusnom príspevku interpretuje vzťah tradičnej, systémovej a komunikačnej orientácie v jazykovede komplementárne ako dialektický protiklad dvoch rovnocenných smerovaní v rámci tej istej vedy, skúmajúcich ten istý objekt. Komplexnosť vedeckého výskumu a opisu jazykových javov je v súčasnosti podmienená rešpektovaním a rozvíjaním oboch teoreticko-metodologických postupov. — Otázky lexikálneho významu a lexikálnej formy, ich vývinu a vzájomného pôsobenia skúma V. Straková (s. 28—35) v referáte venovanom problematike komparatívnej analýzy slovanskej lexiky a ekvivalentácii. Pri analýze medzijazykových lexikálnych vzťahov autorka navrhuje vychádzať z pojmov izolexia a heterolexia. Podľa nich rozlišuje V. Straková štyri základné typy lexikálnej ekvivalencie.

Výskumu, ktorý na prvý pohľad sleduje nie centrálne, ale pre lexikálnu dynamiku významné vrstvy slovnej zásoby sa venujú tri príspevky. Kolektívny príspevok (M. Kroupová, V. Mejstřík, V. Petráčková, s. 56—62) je pozoruhodný tým, že hoci tvorba slovníkov cudzích slov sa tradične považuje za takmer remeselnú prácu, uvedení autori dokazujú, že sa v nej aplikujú teoretické výsledky lexikologického výskumu. — O. Martincová (s. 91—97) upozorňuje na trochu paradoxnú úlohu neologizmu v slovnej zásobe — neologizmus akoby rozkolísaval lexiku, ale na druhej strane upevňuje slovotvornú potenciu a tým miesto príslušného slovotvorného spôsobu v systéme. — V referáte K. Buzássyovej (s. 63—73) nachádzame súhrnný pohľad na okazionalizmy z hľadiska synchrónie a diachrónie v domácej i zahraničnej lingvistike z hľadiska porovnania s uzuálnymi slovami, v súvislosti s dynamickými tendenciami v slovnej zásobe jazyka, je tu pohľad na prechod okazionalizmov medzi bežné slová, na okazionalizmy, ktoré signalizujú produktívnosť jednotlivých slovotvorných typov a spôsobov v danom časovom prierezе.

Otázkami tvorivosti v používaní jazyka sa zaoberá príspevok N. Savického (s. 36—44), v ktorom badať príklon k humboldtovskému chápaniu jazyka. Podľa N. Savického v jazyku funguje tvorivosť pódľa pravidiel i tvorivosť meniaca pravidlá a práve tento jej druhý typ možno najbezprostrednejšie sledovať v rámci slovnej zásoby, osobitne v jej periférnej oblasti. — Invázia periférnych prvkov do centra sa osobitným spôsobom prejavuje vo vývoji jazyka aj prenikaním dialektných prvkov a čŕt do spisovného jazyka. Potvrdzuje sa to v referáte H. Schustera-Šewca (s. 74—87), ktorý skúma vývoj v rámci tvorenia pomenovaní v spisovnej lužickej srbčine.

Druhá tematická časť zborníka má názov *Vývin a diferenciácia slovanskej*

slovnej zásoby. Z referátu sovietskeho etymológa O. N. Trubačova (s. 103—115), ktorý vychádza z doterajších výsledkov Etymologického slovníka slovanských jazykov, okrem iného vyplýva, že pri diachronickom skúmaní lexiky treba vychádzať z nárečovej variantnosti, takže v dejinách slovanských jazykov nejde o vývin „de l'unité à la pluralité", ako ho charakterizoval holandský slavista N. van Wijk, ale skôr o vývin „d'une pluralité primitive à la pluralité postérieure", teda rôznosť a rozlíšenosť národov už od začiatkov vývoja Slovanov ako diferencovaného etnického celku. — V. Blanár (s. 116—122) sa zaoberá skúmaním najvšeobecnejších zákonitostí vývinu slovanskej lexiky — ukazuje sa, že jednou z nich je pôsobenie jednotného vývinového stimulu, prejavujúceho sa v lexike viac či menej rozvetveným zväzkom lexikálnych izoglos. — Dôkazy o tom, že stopy po jednotných vývinových stimuloch s východoslovanskými jazykmi zostali aj v slovenčine, možno nájsť v koreferáte A. Habovštiaka *Slovenčina a východoslovanské jazyky* (s. 157—158). — Problematiku frazém z diachrónneho hľadiska skúma J. Skladaná (s. 139—144), z aspektu synchrónie ich sleduje nemecký lexikológ R. Eckert (s. 131—138), ktorý zrelatívňuje tvrdenie mnohých frazeológov, že komponent frazémy stráca svoj pôvodný význam a dokladá to striedaním komponentov v rámci tej istej frazémy. Z obidvoch referátov je zrejmé, že analýzou jednottlivých frazém a variantov príslušných štruktúrno-sémantických modelov možno skúmať slovanské frazémy obidvoma smermi, od historickej frazeológie k súčasnej a naopak. — Historická lexika petrifikovaná v starej toponymii prináša cenné poznatky o vývine staršej slovenskej lexiky a prostredníctvom nej poskytuje informácie o regionálnych dejinách. Pri odkrývaní tohto starého materiálu sa však musí postupovať veľmi citlivo, pretože je tu latentná možnosť subjektívnych riešení, špekulatívnych úvah, ba i rôznych idealizovaných rekonštrukcií dávnej minulosti, a tak si táto problematika vyžaduje primeranú teoretickú i metodologickú základňu. Pre výskum našej ontonymie je preto cenný príspevok R. Krajčoviča (s. 123—130) o metodologických postupoch pri identifikácii lexiky v toponymách.

Lexikológia lexikografie je strešná téma príspevkov tretej časti zborníka, pričom autorské zloženie má skutočne medzinárodný charakter. E. Sekaninová (s. 161—171) skúma problematiku lexikografickej a lexikologickej konfrontácie lexiky dvoch jazykov, pričom sa sústreďuje najmä na otázky lexikografie. Ukazuje sa, že pri hľadaní vhodného ekvivalentu slova v inom jazyku dnes treba vychádzať z uplatnenia lexikálnej jednotky v jazykovom prejave, v kontexte. — Ako vyplýva z príspevku A. Jarošovej (s. 225—230), z kontextu treba vychádzať aj pri sémantizácii slova v dvojjazyčnom slovníku. Sémantizácia ako typ lexikografickej informácie sa spolu s východiskovou semémou a ekvivalentom podieľa na vytvorení konfrontačného modelu lexikálnej jednotky. — Prínosom pre našu lexikografiu je aj referát bulharskej lingvistky L. Manolovovej (s. 239—246), ktorá vychádzajúc zo skúseností pri spracúvaní Slovníka slovanskej lingvistickej terminológie podrobne analyzuje ekvivalentáciu termínov v dvoj- a viacjazyčnom slovníku. Autorka upozorňuje na nevyhnutnosť kodifikácie jednotnej gramatickej terminológie v slovanských jazykoch. — Stále nedoriešenú otázku rozsahu a kvality sémantického výkladu v slovníku opäť nadhadzuje M. Kucala (s. 219—224) v úvahách o encyklopedickosti výkladu významu. Hoci miestami uznáva jeho potrebu, v zásade, a zdá sa, že oprávnene, encyklopedický výklad zavrhuje ako pre ja-

zykovú lexikografiu neadekvátny. — Historickej lexikografii sú venované práce G. A. Bogatovovej-Trubačovovej (s. 198—201) a M. Majtána (s. 231—238). Kým sovietska lingvistika sa zaoberá všeobecnými otázkami výkladu slova v histórii slovníka, M. Majtán sleduje zachytávanie periférnych vrstiev lexiky v slovanských historických slovníkoch. Je zaujímavé, že väčšina týchto slovníkov pri spracúvaní okrajových vrstiev slovnej zásoby prekračuje hranice určované lexikografickou teóriou, čo však nie je na škodu, pretože sa tým zvyšuje ich informatívna hodnota. — M. Pisárčiková (s. 212—218) konštatuje rôznorodosť prístupov k spracovaniu synoným v jestvujúcich synonymických slovníkoch, najmä čo sa týka chápania šírky pojmu lexikálnej synonymie. — I. Kotulič (s. 179—189) vyjadruje nespokojnosť so spôsobmi hodnotenia a zachytávania intenzitných reflexív s predponou *na-* v domácich výkladových slovníkoch a zároveň prináša viaceré návrhy, ktoré by mohli odstrániť tento nedostatok. — Pre slovenskú lingvistiku uznanlivo vyznieva hodnotenie súčasných ukrajinsko-inoslovanských slovníkov v príspevku B. Palamarčuka (s. 190—197), ktorý Slovensko-ukrajinský slovník od P. Bunganiča považuje za dosiaľ najlepší ukrajinsko-inoslovanský slovník. — Prácu nemeckého lingvistu B. Panzera (s. 202—211) o príprave vidovointenčného slovníka srbochorvátskych slovies za použitia počítača by sme skôr zaradili do štvrtej časti zborníka, nazvanej *Počítačové spracovanie slovnej zásoby.*

Referáty z tohto okruhu odrážajú súčasné postavenie počítačového spracovania slovnej zásoby v slovanskej lexikológii, ktoré je zväčša v začiatkoch. — Pomerne najkonkrétnejšie výsledky prináša príspevok P. Žigu (s. 265—272) o počítačovom zostavovaní právnického slovníka. — J. Horecký (s. 251—253) v podstate načrtáva počítačovú bázu dát, ktorá sa ešte len má realizovať. — Príspevok J. Furdíka (s. 254—264) je istým spôsobom protirečivý, pretože autor na jednej strane uvádza prekážky a nevýhody počítačového spracovania slovnej zásoby, ale na druhej strane sa oň pokúša. — Pre všetky slovenské referáty však platia oprávnené výčitky J. Horeckého v zhrnutí diskusie (s. 287), že sa zatiaľ nepokročilo ďalej ako po inventarizáciu lexikálnych jednotiek. V budúcnosti treba postúpiť ďalej, napr. pokúsiť sa o zachytávanie rozsiahlych lexikálnych či semiotických sietí, teda niečo na spôsob tezaurov. — Českí lingvisti J. Sukupová (s. 279—283), O. Šoltys (s. 284—286) a bulharská autorka L. Jordanovová (s. 273—278) referujú o možnostiach práce s počítačom pri zostavovaní konkrétnych typov slovníkov (a nepriamo nás upozorňujú na rezervy domácej lexikografie v tejto oblasti).

Celková konfrontácia výsledkov lexikologického výskumu u nás i vo svete bola na sympóziu užitočná. Ukázala prednosti i slabšie miesta súčasného stavu lexikológie u nás i smerovania inoslovanskej jazykovednej verejnosti, je dobrou konfrontáciou teoreticko-metodologických prístupov a výsledkov lexikologického bádania v našej i zahraničnej lingvistike, dôstojným darom k jubileu popredného predstaviteľa slovanskej lexikológie V. Blanára i záväzkom pre slovenskú lexikológiu, aby sa adekvátne pripravila aj na blížiaci sa zjazd slavistov.

J. Trnková

BEĽČIKOV, J. A.: Leksičeskaja stilistika. Problemy izučenija i obučenija. Moskva, Russkij jazyk 1988. 157 s.

Už podtitul knižky naznačuje, že práca je adresovaná predovšetkým pedagógom, a to najmä učiteľom ruštiny ako cudzieho jazyka, ale aj študentom rusistiky a všetkým pokročilým používateľom ruštiny, ktorí sa v záujme správnej recepcie ruských textov nezaobídu bez „detailnej znalosti štylistických zákonitostí v používaní lexiky, frazeológie, morfologických kategórií a foriem, syntaktických konštrukcií, ako aj intonácie a výslovnosti" (s. 3), teda všetkých rovín súčasnej ruskej rečovej komunikácie i tvorby textov s rôznorodou štruktúrou, obsahom i emocionálnym zafarbením. Vymedzenie adresáta však možno v skutočnosti chápať ešte širšie. Východiskom pre metodické rady a odporúčania je v každej kapitole prehľad súčasného stavu riešenia otázok štylistického členenia spisovnej slovnej zásoby, spájateľnosti slov a výberu slov spolu s autorovými vlastnými úvahami a doplnkami k naznačeným javom. Ako zdroj teoretických informácií k uvedeným trom problémovým okruhom poslúži teda kniha aj širšiemu okruhu lexikológov a štylistikov, najmä slavistov.

Materiál príručky je rozdelený na štyri časti: obsahuje úvod a tieto tri samostatné kapitoly: 1. *Základné štylistické vrstvy ruskej spisovnej lexiky;* 2. *O spájateľnosti;* 3. *Základné kritériá výberu slova.* Na záver knihy je zaradená odporúčaná a použitá literatúra, ktorú tvorí 189 titulov od sovietskych i zahraničných autorov.

V úvodnej kapitole autor vymedzuje kľúčové pojmy: spisovný jazyk, spisovná norma a súčasný ruský jazyk. Spisovný jazyk charakterizuje pomocou príznakov, na základe ktorých sa odlišuje od iných útvarov národného jazyka (1. písomná podoba, 2. existencia spisovných noriem, 3. existencia knižnej a hovorovej reči ako základných štýlových sfér spisovného jazyka, 4. systém štýlov a štylistickej diferenciácie výrazových prostriedkov). Pri vysvetľovaní pojmu norma autor nepodáva detailný výklad problematiky, ale v poznámke upozorňuje čitateľov na príslušnú domácu i zahraničnú odbornú literatúru. Svoju vlastnú typológiu noriem prispôsobuje didaktickým potrebám pri výučbe ruštiny ako cudzieho jazyka, a to tak pre začiatočníkov, ako aj pre pokročilých. Súčasťou podkapitolky je prehľad súčasných normatívnych príručiek ruského jazyka. V závere podkapitoly autor sumarizuje metodický význam pojmov spisovný jazyk a norma pri výučbe cudzích jazykov: a) spisovný jazyk zahŕňa optimálne prostriedky na vyjadrenie myšlienok a emócií v danom jazyku; b) jeho osvojovaním si cudzinec v konečnom dôsledku osvojuje normy jazyka; c) prekonaním „štylistickej hluchoty" učiaci sa začínajú rozlišovať štylistické odtienky reči a dospievajú k správnemu pochopeniu nespisovných javov, ako aj k plnému pochopeniu textov a recepcii ideovo-estetického obsahu umeleckých diel. Úvodnú časť uzatvára vymedzenie súčasného ruského jazyka v širšom chápaní (od čias Puškina) i v užšom chápaní ako podoby, ktorá sa formuje zhruba v 40.—60. rokoch nášho storočia.

Pri náčrte základných štylistických vrstiev ruskej spisovnej lexiky venuje J. A. Beľčikov pozornosť dvom vzájomne prepojeným charakteristikám spisovnej slovnej zásoby: funkčno-expresívnej a funkčno-štylistickej charakteristike. Kľúčovou tézou pri členení lexiky z hľadiska prítomnosti jej doplnkového hodnotiaceho odtienku do troch skupín (s vysokou expresivitou

— kniž., so zníženou expresivitou — hovor. a neutrálnych) je téza o centrálnom postavení neutrálnej lexiky ako východiskového bodu pre štylistickú charakteristiku expresívne zafarbenej lexiky a súčasne zdroja rozvíjania knižnej a hovorovej lexiky prostredníctvom sémantických operácií a slovotvorby. Inými slovami, na základe sémantickej pružnosti sa v kontexte prejavujú potenciálne možnosti posunovať hranice intelektuálneho obsahu a subjektívnej modálnosti neutrálnej lexikálnej jednotky. Veľká časť expresívnych slov je utvorená od neutrálnych slov pomocou afixov s expresívnym obsahom alebo so špecifickou štýlovou príslušnosťou. Po všeobecnom opise znakov hovorovej a knižnej sféry spisovného jazyka sa podrobne — v samostatných podkapitolkách — klasifikuje knižná a hovorová lexika. Pre pedagogickú prax, ale aj pre výskum sú cenné najmä výklady autora o dynamických tendenciách v týchto dvoch vrstvách lexiky, resp. v ich vzájomnej interakcii. Ide najmä o tendenciu prenikania „výpožičiek" z knižnej lexiky do hovorovej a naopak; táto tendencia je spojená s paralelne prebiehajúcimi procesmi intelektualizácie a demokratizácie slovnej zásoby. Tak sa napr. do neoficiálnych prehovorov prenáša oficiálna knižná lexika (napr. *kríza, kontakt, klasický* a pod.) a tým sa rozširuje významový rozsah pôvodných slov. Podľa autora procesy neutralizácie štylistických príznakov a s nimi spojených premien sémantických štruktúr a expresívnych vlastností majú dosah aj na formálnu syntagmatickú spájateľnosť slov. V závere tohto tematického celku sa odôvodňuje význam uplatňovania princípu systémovosti pri výučbe ruského jazyka ako celku (a v rámci toho i lexiky), najmä ak študujúci sú nositeľmi príbuzného jazyka.

V kapitole *O spájateľnosti* je dôraz sústredený opäť na prepojenie teoretického výskumu a metodickej aplikácie. Autor tu zdôrazňuje význam lexikálno-syntaktickej kategórie slov (LSK). Definuje ju ako „fragment jazykového systému, ktorého obsah (sémantika) a formálne prostriedky na vyjadrenie obsahu tvoria dialektickú jednotu" (s. 74). Špecifikou LSK je to, že známy syntaktický význam sa realizuje pomocou určitých lexikálno-sémantických skupín (LSS). Okrem princípu osvojovania si celých LSS významnú úlohu pri učení sa cudzieho jazyka hrá i konfrontačné hľadisko. Pri vymedzení základných typov lexikálnej spájateľnosti (LS) autor nadväzuje na členenie lexikálnych významov (LV) podľa V. V. Vinogradova (1. nominatívny LV, 2. frazeologicky viazaný, 3. konštrukčne podmienený). Prvý typ LS, ktorá je podmienená vecno-logickou podstatou slova, súvisí s prvým typom LV a označuje sa ako voľná LS. LS, ktorá sa viaže na slová s preneseným významom, sa nazýva závislou LS. V práci sú uvedené i ďalšie terminologické prostriedky označujúce tento jav: M. M. Kopylenko hovorí o tzv. vlastnej voľnej spájateľnosti alebo širokej spájateľnosti oproti individuálnej a skupinovej, podľa N. Z. Kotelovej ide o absolútnu spájateľnosť a závislostnú spájateľnosť. Pri skúmaní LS druhého typu s výrazným štylistickým zafarbením dospieva autor k vymedzeniu štylistickej spájateľnosti. V teoretickej časti sa napokon pripomínajú niektoré zvláštnosti LS, napr. lingvistické príčiny obmedzení LS „voľných významov" (1. frázová izolácia súvisiaca s históriou reálií; 2. história nominatívneho významu — posuny vo význame; 3. história slova). V metodickom pláne sa dôležitosť pripisuje najmä cieľavedomému upozorňovaniu na potenciálne chyby v reči cudzincov v dôsledku vplyvu materinského jazyka. J. A. Beľčikov pripája i ďalšie odporúčania v postupe a cieľoch pri osvojova-

ní si slovnej zásoby cudzieho jazyka. Osobitne sa venuje fakultatívnej spájateľnosti. Popri zohľadňovaní vecno-tematickej rovnorodosti slovných spojení je pri výučbe potrebné uvádzať slová aj v spojeniach podľa ich paradigmatických vzťahov. Aktuálnosť riešenej problematiky je daná viacerými príčinami. Sám autor ich formuluje takto: „Jednou z nich je ovládanie princípov funkčného prístupu k javom jazyka v súčasnej jazykovede, najmä k štylistike textu ako prirodzenému prostrediu na fungovanie slova vo vzájomnej súčinnosti s inými jazykovými jednotkami. Druhá skupina príčin je spojená s dôležitosťou, ktorá sa pripisuje všestrannému opisu ruského jazyka ako cudzieho jazyka, prehĺbenému, vedecky podloženému skúmaniu problému valentnosti slova, jeho valenčných schopností a spolu s tým aj lexikálnej spájateľnosti" (s. 95).

Posledná kapitola načrtáva osem základných kritérií výberu slova: výber slova popri iných jazykových jednotkách, vplyv mimojazykových faktorov na výber slova, lingvistická podmienenosť výberu slova, výber slova v súlade s jeho významom, výber slova a lexikálna spájateľnosť, výber slova a jeho štylistická charakteristika, kultúrno-reprezentatívny aspekt výberu slova a nakoniec výber slova a práca so slovníkmi. Aplikácia týchto kritérií, ktorá sa v mnohom opiera o výklady z predchádzajúcich častí, vyúsťuje do formulovania základného predpokladu výberu slova, ktorý spočíva v organickom prepojení troch súčastí sémantickej štruktúry, a to: významu, spájateľnosti a štylistickej charakteristiky.

Publikácia J. A. Beľčikova vzhľadom na vymedzený rozsah nemohla vyčerpať všetky problémy štylistiky slovnej zásoby. Jej prednosťou je však aktuálnosť zvolenej problematiky, moderný komunikatívny prístup k jej metodickému spracovaniu a prístupný štýl celej práce. Kniha tak v plnej miere napĺňa cieľ stanovený v úvode.

O. Orgoňová

Ako písať zložené prídavné meno hluchonemý. — V minuloročnej novinárskej polemike či diskusii o názve nášho štátu, medzi iným aj o náležitom písani prídavných mien *československý* a *česko-slovenský* sa nám v článku J. Kačalu Čo káže zdravý rozum (Národná obroda, 15. 9. 1990, s. 10) veľmi dôrazne vyčítalo tvrdenie, že zložené prídavné mená typu *hluchonemý, sladkokyslý, žltozelený* označujú jeden pojem, a dalo sa nám veľmi príkro na vedomie, že takýto výklad je z odbornej jazykovednej stránky falošný atď. Táto výčitka J. Kačalu sa končila otázkou: Koho to vlastne F. Kočiš presviedča, že pri slovách *hluchonemý, sladkokyslý* ide o jeden pojem? Tých, čo nevedia rátať, alebo tých, čo nevedia čítať?

Musíme konštatovať, že táto otázka bola určená nesprávnemu adresátovi. Autor invektívnej otázky J. Kačala sa mal spýtať takto: Koho chceli či vlastne ešte chcú Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 (a ich 11 vydaní) presvedčiť, že prídavné mená *sladkokyslý, sladkobôľny, hluchonemý* atď. sa píšu bez spojovníka a že vyjadrujú jeden pojem? Takýto výklad totiž existuje v Pravidlách slovenského pravopisu. Odcitujme v tomto zmysle pravopisné príručky: „Bez spojovníka píšeme aj slová *sladkokyslý, hluchonemý, sladkobôľny* (ide tu o jeden pojem)“ (Pravidlá slovenského pravopisu, 1971, s. 102). Podobne učí aj Príručka slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca — V. Lacu: „Bez spojovníka píšeme aj slová *hluchonemý, sladkokyslý,* lebo ide o jeden pojem, podobne *československý (štát, priemysel* atď.) ...“ (s. 156). Napokon ani Pravidlá českého pravopisu z r. 1961 (s. 73) nie sú ďaleko od podobného poučenia: „Spojovací čárku však nepíšeme ve složeninách, kde obě složky vytvářejí významovou jednotu: *československý stát, Českomoravská vrchovina, hluchoněmý, sladkokyselý* aj.“ Pravidlá slovenského pravopisu na inom mieste opakujú vlastne to isté: „Bez spojovníka píšeme také priradené zloženiny, v ktorých ide o vyjadrenie významovej jednoty. Napr. *Československá socialistická republika, československý priemysel.* Ale: *česko-slovenský* a *slovensko-český diferenčný slovník.*“

Autorom tvrdenia, že prídavné meno *hluchonemý* vyjadruje jeden pojem (a preto sa píše bez spojovníka) nie sme teda my, a nikoho sme o ničom nepresviedčali, iba sme citovali pravopisné príručky, a to nie preto, aby sme sa zaoberali pravopisom či významovou stránkou prídavného mena *hluchonemý,* ale aby sme poukázali na nesprávny výklad pravopisného písania prídavného mena *československý.* V našom článku v Národnej obrode (31. 8. 1990, s. 10) sme chceli poukázať na to, že prídavné meno *československý* medzi prídavné mená *hluchonemý, žltozelený* a pod. zaraďovať nemožno. Toto prídavné meno je zreteľne zložené z častí *český* a *slovenský,* a tak nevyjadruje ani jeden pojem, ani jeden národ, ani jednu kvalitu, ani úzku významovú jednotu, ale má tlmočiť obapolnosť, vzájomnosť našich dvoch národov: slovenského a českého. Náš záver bol ten, že prídavné meno *československý* sa má písať so spojovníkom: *česko-slovenský.* Navyše sme chceli českým jazykovedcom i českej verejnosti pripomenúť, že to isté platí aj v súčasných pravidlách českého pravopisu.

Hoci Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 dnes už neplatia, pokladáme za potrebné vrátiť sa k naznačenému problému. Podľa nášho názoru prí-

davné mená typu *žltozelený* skutočne vyjadrujú jednu farbu, čiže možno povedať, že aj jeden pojem. Zreteľne to vidieť na prídavných menách *jasnočervený, svetločervený, tmavohnedý, bledoružový* a pod., v ktorých prvá časť *(jasno-, svetlo-, tmavo-, bledo-)* nevyjadruje osobitnú farbu, ale odtieň alebo intenzitu príslušnej základnej farby. Ani prídavné mená *sladkokyslý, sladkobôľny* nemožno významovo rozkladať podľa jednotlivých chutí či pocitov, lebo vyjadrujú jednu chuť a jeden pocit, a tak hľadať medzi časťami uvedených prídavných mien syntaktický vzťah (napr. podraďovací podľa výkladovej parafrázy „kyslý so sladkou príchuťou") je dosť iluzórne. O priraďovacom vzťahu medzi časťami *sladko* a *kyslý* nemožno vôbec hovoriť. Výklad tohto prídavného mena v Krátkom slovníku slovenského jazyka („sladký a kyslý zároveň") je z vecnej stránky nesprávny.

Prečo sa do tejto skupiny prídavných mien dostalo aj prídavné meno *hluchonemý*, a to v Pravidlách slovenského pravopisu i v Pravidlách českého pravopisu? Vari omylom, mechanickým tradovaním textu v Pravidlách alebo azda pod vplyvom nemeckej pravopisnej podoby *taubstumm*, ktorá sa píše bez spojovníka? Vo francúzštine sa totiž ekvivalent slova *hluchonemý* píše so spojovníkom *(sourd-muet)*, v angličtine s dvoma spojovníkmi a dokonca aj so spojkou *a: deaf-and-dumb*. Ťažko tu jednoznačne rozhodnúť. Možno by tu mohli prísť s vysvetlením aj lekári. Máme nemých ľudí, ktorí počujú, hluchých ľudí, čo vedia hovoriť. Kto je postihnutý obojako, jeho stav sa pokladá za dve choroby alebo za jednu?

Jedno je však isté, že o pravopise zložených prídavných mien sa aj v našej jazykovednej literatúre popísalo dosť, no na prídavné meno *hluchonemý* a jeho pravopis sa neprišlo a neprišlo sa ani v najnovšej kodifikácii slovnej zásoby v Krátkom slovníku slovenského jazyka, kde výklad významu tohto prídavného mena *(hluchý* a *nemý)* svedčí síce za jeho písanie so spojovníkom, ale jeho pravopis sa nezmenil ani v tomto slovníku. J. Kačala ako hlavný redaktor Krátkeho slovníka si celú problematiku uvedomil až vtedy, keď sme celkom oprávnene a aj trocha zlomyseľne konfrontovali pravopis prídavného mena *hluchonemý* s prídavným menom *československý* a keď sme upozornili na to, že tieto prídavné mená sa v Pravidlách slovenského pravopisu čudným spôsobom dostali do jednej skupiny. Nazdávame sa však, že hrubými invektívami nijaký jazykový problém nevyriešime. Nepomôže tu ani polovičaté riešenie, ktoré možno vidieť v konštatovaní J. Kačalu, že pri prídavnom mene *hluchonemý* „ide o spojenie, priradenie dvoch rovnocenných vlastností do jedného zloženého slova (hádam nie vlastností, ale slov vyjadrujúcich tieto vlastnosti — pozn. F. K.)", že „priraďovací syntaktický vzťah bez akýchkoľvek pochybností signalizuje spojka *a*, t. j. *hluchý a zároveň nemý*" a že „spôsob písania týchto slov v súčasnom slovenskom pravopise je netypický a predstavuje skôr výnimku ako pravidlo". Prečo tu máme mať opäť výnimku, keď podľa J. Kačalu sémantika prídavného mena *hluchonemý* je jasná? Prečo toto prídavné meno nepísať rovno so spojovníkom? Pravidlá slovenského pravopisu pravopisný úzus tohto slova predkladali verejnosti od r. 1953, ale až teraz, keď sme tento výklad o písaní či nepísaní spojovníka aplikovali podľa Pravidiel slovenského pravopisu (a napokon aj v duchu Pravidiel českého pravopisu), zrazu sa zistilo, že „F. Kočiš predstavuje jazykovedný rozbor ako idúci proti zdravému rozumu" a že „ukazovať vyjadrovanie jedného pojmu bez syntaktického vzťahu medzi jeho časťami na spôsobe písania slov *sladkokyslý* a

hluchonemý je metodicky pochybné, obrátené na hlavu". Konštatovanie, že paragraf o písaní spojovníka v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 je prekonaný, že ho treba korigovať, je oprávnené, ale treba ho adresovať autorom Pravidiel, nie F. Kočišovi a potom celú vec treba dotiahnuť do konca: urobiť zmenu v tom zmysle, že prídavné meno *hluchonemý* budeme písať so spojovníkom. O prídavných menách *žltozelený, bledomodrý, sladkokyslý* a pod. by sme to už netvrdili, lebo o priradenosti príslušných častí nemožno hovoriť. Ostať však iba pri konštatovaní o netypickosti a výnimke je málo, najmä keď riešenie pravopisu týchto prídavných mien sa jazykovedcom ponúkalo počas dlhých rokov vydávania výkladových slovníkov a napokon aj Pravidiel slovenského pravopisu.

F. Kočiš

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 56, 1991, číslo 4. Technická redaktorka J. Jankovičová.
Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 102,—; jednotlivé číslo Kčs 17,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Nám. slobody 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, št. p., Martin.

Distributed by SLOVART Ltd., nám. Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D — 8000 München, Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991
Kčs 17,—